

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

રાજસ્થાન રાજ્ય અને અન્યો.

વિ.

લોર્ડ નોર્થબુક અને અન્યગણ.

(સિવિલ અપીલ ક્રમાંક . ૬૬૭૭/૨૦૧૯)

ઓગસ્ટ ૨૮, ૨૦૧૯

[આર. બનુમતિ અને ઇન્દિરા બેનર્જી, ન્યાયમુર્તિશ્રીઓ]

રાજસ્થાન અધિકૃત વારસદાર વિના રહેલ મિલ્કત રાજ્યને પ્રાપ્ત થવા બાબત નિયમન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ – કલમ ૨(જ), કલમ ૪નો પરંતુક, કલમો ૬, ૭ – વસીયતકર્તાનું વર્ષ ૧૯૮૭માં કોઈ કાનૂની વારસદારો વિના અવસાન થયું, અને તેણે રાજસ્થાનના ખેત્રી, ઝુંઝુનુમાં આવેલ મૂલ્યવાન મિલ્કતો છોડી હતી – મૃત્યુ પહેલાં તેણે પોતાની મિલ્કતો ટ્રસ્ટને અર્પણ કરતી વસીયત કરી હતી – ટ્રસ્ટીઓએ વસીયતના પ્રોબેટ માટે દિલ્હી વડી અદાલત સમક્ષ પ્રોબેટ અરજી દાખલ કરી – મૃત્યુ પામેલા વસીયતકર્તાના અગ્રેટ્સ દ્વારા વાંધાઓ દાખલ કરાયા – પ્રોબેટ અરજી ફગાવી દેવામાં આવી – વિભાગીય ખંડપીઠ સમક્ષ અપીલ પ્રલંબિત – ઝુંઝુનુના કલેક્ટર દ્વારા છોડવામાં આવેલ મિલ્કતો સંદર્ભે અધિકૃત વારસદાર વિના રહેલ મિલ્કત અધિનિયમ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરવાની દિશા આપવામાં આવી – તાલુકા અધિકારીએ મિલ્કતોનો કબજો સંભાળી લીધો – પ્રતિવાદીઓએ અધિનિયમ હેઠળ

કાર્યવાહી શરૂ કરતાં ત્રણ પત્રવ્યવહાર/આદેશોને પડકારતી રિટ અરજી દાખલ કરી – વધુમાં, કલેક્ટરે વસીયતના આધારે ટ્રસ્ટના દાવા તેમજ અગ્રેડ્સના દાવાને પણ નકારી કાઢ્યા – આવક બોર્ડ સમક્ષ ટ્રસ્ટ દ્વારા અપીલ – કલેક્ટરનો આદેશ સ્થગિત કરાયો, અપીલ પ્રલંબિત – તે બાદ, રિટ અરજી મંજૂર કરવામાં આવી – અપીલમાં, ઠરાવાયું (એકમતથી) : બાબત વિશાળ ખંડપીઠને સંદર્ભિત – બાનુમતિ, ન્યાયાધીશ અનુસાર. અધિકૃત વારસદાર વિના રહેલ મિલ્કત રાજ્યને પ્રાપ્ત થવાનો સિદ્ધાંત સૂચવે છે કે જ્યાં કોઈ વ્યક્તિ અવસીયત અવસ્થામાં મૃત્યુ પામે અને મિલ્કતમાં ઉત્તરાધિકાર મેળવવા લાયક એવો કોઈ વારસદાર પાછળ છોડતો ન હોય, ત્યાં તે મિલ્કત સરકારમાં અવતરિત થાય છે – કોઈપણ વારસદારનો અભાવ, મિલ્કત સરકારને પ્રાપ્ત કરાવવા માટેની કાર્યવાહી શરૂ કરવાની પૂર્વશરત છે – વર્તમાન કેસમાં, જ્યારે અગ્રેડ્સ/અન્ય વ્યક્તિઓએ મિલ્કતમાં હકનો દાવો કરતાં તેમના વાંધાઓ પરત ખેંચી લીધા, ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે તેઓએ વસીયત મારફતે દાવો કરનાર ટ્રસ્ટનો દાવો/હક સ્વીકારી લીધો – એ તારણ કાઢવું પડે કે મિલ્કતોમાં તેમનો કોઈ દાવાનો હક નથી – વધુમાં, જ્યારે વિવાદાસ્પદ પ્રશ્નો સંકળાયેલી અપીલો દિલ્લી વડી અદાલત અને આવક બોર્ડ સમક્ષ પ્રલંબિત હતી, ત્યારે વડી અદાલતે પક્ષકારોને અસરકારક વૈકલ્પિક ઉપાયનો આશરો લેવા દિશા આપવી જોઈએ હતી – વડી અદાલતે ત્રણ પત્રવ્યવહાર રદ કરીને અને રાજ્યને મિલ્કતોનો કબજો પ્રતિવાદીઓને સોંપવાનો આદેશ આપીને ભૂલ કરી – વધુમાં, અધિકૃત વારસદાર વિના રહેલ મિલ્કત અધિનિયમ મુજબ યોગ્ય પ્રક્રિયાનું પાલન કરાયું હતું – મિલ્કતને ‘બોના વેકાન્શિયા’ તરીકે ગણવામાં અને અધિકૃત વારસદાર વિના રહેલ મિલ્કત અધિનિયમ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં રાજસ્થાન રાજ્ય યોગ્ય હતું – બેનર્જી, ન્યાયાધીશ અનુસાર. (ભિન્નમત) : એશ્કીડ્સનો સિદ્ધાંત એ માન્યતા પર આધારિત છે કે જ્યાં કોઈ વ્યક્તિ બિનવસીયત મૃત્યુ પામે અને સંપત્તિ પર ઉત્તરાધિકાર મેળવવા લાયક એવો કોઈ વારસદાર પાછળ ન છોડી જાય, ત્યાં સંપત્તિ સરકાર પર આવર્તે છે – ત્યજાયેલ સંપત્તિ એવી સંપત્તિ છે જેના અંગે નોંધપાત્ર લાંબા ગાળા સુધી કોઈ દાવો કરવામાં આવ્યો ન હોય, જેથી એવી અનુમાન ધારણા ઊભી

થાય કે સંપત્તિ ત્યજાઈ ગઈ છે – વર્તમાન કેસમાં એવા દાવેદારો હાજર હતા જેઓએ પ્રોબેટ મંજૂર કરવા સામે વાંધા ઉઠાવ્યા હતા – ભલે તેમણે બાદમાં તે વાંધાઓ પાછા ખેંચી લીધા હોય, તેથી મૃત વસીયતકર્તાના અગ્રેડ્સ/કોગ્રેડ્સ તરીકેની તેમની સ્થિતિમાં કોઈ ફેર પડતો નથી – વધુમાં, પ્રોબેટ અરજી ફગાવતો ચુકાદો કોઈ પરિણામકારક મહત્વ ધરાવતો નથી – જો વસીયત નિષ્ફળ જાય, તો સંપત્તિને બિનવસીયત માનવી પડે અને લાગુ પડતા ઉત્તરાધિકાર કાયદાઓ અનુસાર સ્વાભાવિક વારસદારો ઉપર આવત વી પડે – પ્રોબેટ કેસની ફગાવટનો અર્થ એ થઈ શકે કે ટ્રસ્ટ સંપત્તિઓ પર દાવો મૂકી શકતું નથી, પરંતુ તેથી સંપત્તિઓ એશકીટ થયેલી સંપત્તિઓ બની જતી નથી – જ્યાં સુધી વારસદારોનો સંપૂર્ણ અભાવ સાબિત ન થાય, ત્યાં સુધી એશકીટ્સ લાગુ પડી શકશે નહીં – વધુમાં, ૧૯૮૭માં દાખલ થયેલી રિટ અરજી વડી અદાલતમાં આશરે ત્રણ દાયકાથી લંબિત હતી – એકવાર રિટ અરજી સ્વીકારી લઈ લંબિત રાખવામાં આવી હોય, ત્યારે રેવન્યુ બોર્ડ સમક્ષ અપીલના વૈકલ્પિક ઉપાયના અસ્તિત્વના આધારે તેને નકારવી જોઈએ નહીં – પડકારવામાં આવેલા સંદેશાઓ વારસદારોના સંપૂર્ણ અભાવ અંગે કોઈ નિષ્કર્ષ વિના જારી કરવામાં આવ્યા હતા – ભારતનું બંધારણ – અનુ.૨૨૬, ૨૮૬ – હિંદુ ઉત્તરાધિકાર અધિનિયમ, ૧૯૫૬ – કલમો ૩(એ), (સી), ૮-૧૩, ૨૮ અને ૩૦ ભારતીય ઉત્તરાધિકાર અધિનિયમ, ૧૯૨૫ – કલમો ૧૮૫, ૨૭૬ – સિદ્ધાંતો – વસીયત.

ભારતનું બંધારણ – અનુ.૨૨૬ – વૈકલ્પિક ઉપાયનું અસ્તિત્વ – રિટ અરજીનો સ્વીકાર – વસીયતકર્તા ૧૯૮૭માં કોઈ કાનૂની વારસદારો વિના મૃત્યુ પામ્યો, અને ખેતી, ઝુંઝૂનું, રાજસ્થાન ખાતે આવેલી કિંમતી સંપત્તિઓ પાછળ છોડી ગયો – મૃત્યુ પહેલાં તેણે વસીયત બનાવી પોતાની સંપત્તિઓ એક ટ્રસ્ટને અર્પણ કરી – ટ્રસ્ટીઓ દ્વારા દિલ્લી વડી અદાલત સમક્ષ પ્રોબેટ અરજી દાખલ કરવામાં આવી – ફગાવવામાં આવી – ખંડપીઠ સમક્ષ અપીલ લંબિત – પ્રતિવાદીઓ દ્વારા

તહસીલદારે સંપત્તિઓનો કબજો કબજે લેવાની કાર્યવાહી સામે પડકાર કરતી રિટ અરજી દાખલ – વધુમાં, કલેક્ટરે વસીયતના આધારે ટ્રસ્ટના તેમજ અગ્રેડ્સના દાવાઓ પણ નામંજૂર કર્યા – રેવન્યુ બોર્ડ સમક્ષ અપીલ લંબિત – તે પછી, રિટ અરજી મંજૂર કરવામાં આવી – ઠરાવ્યું: બાનુમતિ, ન્યાયાધીશ મુજબ. જ્યારે દિલ્લી વડી અદાલત સમક્ષ તથા રેવન્યુ બોર્ડ સમક્ષ વિવાદિત પ્રશ્નોને આવરી લેતી અપીલો લંબિત હતી, ત્યારે વડી અદાલતે પક્ષકારોને અસરકારક વૈકલ્પિક ઉપાયનો આશ્રય લેવા દિશાનિર્દેશ આપવો જોઈએ હતો – બેનરજી, ન્યાયાધીશ મુજબ. (ભિન્નમત) કેસના તથ્યોને ધ્યાનમાં રાખીને વડી અદાલતને રિટ અરજી સ્વીકારવી કે ન સ્વીકારવી તે બાબતે વિવેકાધિકાર છે – ટ્રસ્ટીઓએ અપનાવેલો અપીલનો ઉપાય ૨૦૧૬માં કલેક્ટરે આપેલા આદેશ વિરુદ્ધ હતો, જે ૧૯૮૭માં રિટ અરજી દાખલ થયા પછી લગભગ બે દાયકાના અંતરે પસાર થયો હતો – કલેક્ટરના આદેશની અને તેમાંથી નીપજેલી અપીલની અનુવર્તી પરિસ્થિતિ, વૈકલ્પિક ઉપાયના અસ્તિત્વના આધારે રિટ અરજી ફગાવવાનું ન્યાયસંગત બનાવતી નથી – વડી અદાલતે રિટ અરજી યોગ્ય રીતે મંજૂર કરી.

રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ – ના કાર્યક્ષેત્ર અને વ્યાપ અંગે – સમજાવેલ. (બાનુમતિ, ન્યાયાધીશ અનુસાર)

રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ – કલમો ૪, ૬ – પાલન અંગે – ચર્ચા કરવામાં આવી. (પ્રતિ બાનુમતી, જે.)

સિદ્ધાંતો – અવશેષ સ્વાધીનતાનો સિદ્ધાંત – અવશેષ સ્વાધીનતાનો દાવો – પુરાવાનો ભાર – નિર્ધારિત કર્યું : અવશેષ સ્વાધીનતાનો સિદ્ધાંત, વારસદારોની નિષ્ફળતા થવાની સ્પષ્ટ પરિસ્થિતિમાં, રાજ્યને સર્વોચ્ચ સ્વાધીન સત્તા તરીકે માન્ય રાખે છે – જ્યારે સરકાર દ્વારા અવશેષ સ્વાધીનતાનો દાવો રજૂ કરવામાં આવે, ત્યારે કોઈ મિલકત સ્વામીવિહોણી સંપત્તિ છે તે સ્થાપિત કરવાનો ભાર સરકાર પર રહે છે – પુરાવાનો ભાર ભારે હોય છે. (બેનર્જી, ન્યાયાધીશ મુજબ)

ભારતનું બંધારણ – કલમ ૨૯૬ – અંતર્ગત સત્તા – ચર્ચિત – રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬. (બેનેર્જી, ન્યાયાધીશ મુજબ)

શબ્દો અને અભિવ્યક્તિઓ – ‘એસ્કીટ’, ‘પરિત્યક્ત સંપત્તિ’, ‘બોના વેકેંટિયા’ – તેનો અર્થ અને ઉપયોગ – ચર્ચિત. (બેનેર્જી, જે. અનુસાર)

મામલો વિશાળ ખંડપીઠને સંદર્ભિત કરવા માટે ભારતના માનનીય મુખ્ય ન્યાયાધીશ સમક્ષ મુકવા અંગે નિર્દેશ આપતાં, અદાલત

નિર્ણય: આર. બાનુમતિ, ન્યાયમુર્તિ મુજબ:

૧. ૧ એસ્કીટ એ બોના વેકેંટિયા છે અને તેનો ઉપયોગ માત્ર ત્યજાયેલી મિલ્કતના કિસ્સામાં જ કરી શકાય છે:– અનુચ્છેદ ૨૯૬ એ એવું સાંવિધાનિક પ્રાપ્તિ છે, જે કોઈ વ્યક્તિ વસીયત કર્યા વિના મરે અને તેની મિલ્કતમાં ઉત્તરાધિકાર મેળવવા લાયક કોઈ વારસદાર ન હોય, ત્યારે તે મિલ્કત રાજ્ય સરકારમાં નિહિત થવા સક્ષમ બનાવે છે. હિંદુ ઉત્તરાધિકાર અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની કલમ ૨૯ એ એસ્કીટના સિદ્ધાંતને સમાવે છે. એસ્કીટનો સિદ્ધાંત એ માને છે કે જ્યાં કોઈ વ્યક્તિ વસીયત કર્યા વિના મરે અને મિલ્કતમાં ઉત્તરાધિકાર મેળવવા લાયક કોઈ વારસદાર પાછળ ન મૂકે, ત્યાં તે મિલ્કત સરકારને જતી રહે છે. હિંદુ ઉત્તરાધિકાર અધિનિયમની કલમ ૨૯ ત્યારે જ કાર્યરત થાય છે, જ્યારે વારસદારો નિષ્ફળ જાય. કલમ ૨૯ માં વપરાયેલ ‘નિષ્ફળતા’ શબ્દ સ્પષ્ટ કરે છે કે વસીયત કર્યા વિના મૃત્યુ પામનાર વ્યક્તિનો કોઈપણ પ્રકારનો વારસદાર સર્વથા ગેરહાજર હોવો આવશ્યક છે. મિલ્કત સરકારને એસ્કીટ કરવા માટેની કાર્યવાહી શરૂ કરવા માટે કોઈપણ વારસદારનો અભાવ પૂર્વશરત છે. રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની જોગવાઈઓ ત્યારે જ લાગુ પડશે જ્યારે વ્યક્તિ વસીયત કર્યા વિના મરે અને/અથવા હિંદુ ઉત્તરાધિકાર અધિનિયમની કલમ ૮ હેઠળની કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા અન્ય ઉત્તરાધિકાર કાયદા હેઠળ કોઈ દ્વારા ઉત્તરાધિકાર પ્રાપ્ત ન થયો હોય. [પરા ૧૯, ૨૦ અને ૨૭][૮૬૯-એચ; ૮૭૦-એ, સી-ડી; ૮૭૪-ઈ-એફ]

૧.૨ દિલ્હી વડી અદાલતનો પ્રોબેટ કેસમાં થયેલો નિર્ણય ટ્રસ્ટના વિરોધમાં ગયો હોવા પછી, ટ્રસ્ટને મિલ્કતમાં કોઈ હક, માલિકીહક કે હિતનો લેશમાત્ર આધાર રહેતો નથી; ટ્રસ્ટ લંબિત વસિયતી અપીલમાં સફળ ન થાય ત્યાં સુધી, ઇસ્કીટ હેઠળ આવતી મિલ્કતો પર દાવો કરવાની ટ્રસ્ટને કોઈ હક નથી. મિલ્કતમાં કોઈ હક ન હોવાથી, હવે એવું જણાય છે કે ટ્રસ્ટે અન્નાતોના હિતનો મુદ્દો હાથ ધર્યો છે, જે બાબત વડી અદાલતે ધ્યાનમાં લીધી નહોતી. પ્રોબેટ કેસમાં નિર્ણય તેમના વિરોધમાં ગયા પછી, તેઓ અપીલમાં સફળ ન થાય ત્યાં સુધી, ખેતી ટ્રસ્ટને મિલ્કતો ઉપર દાવો મૂકવાનો લેશમાત્ર હક નથી. [પરા ૩૨, ૩૩][૮૭૬-ઈ-એફ; ૮૭૭-એ]

૧.૩ જિલ્લા કલેક્ટર દ્વારા નોંધવામાં આવ્યું છે તેમ, ખેતી ટ્રસ્ટના હિતમાં પ્રોબેટ મંજૂર કરવા સામે અનેક વાંધાકારકો હતા અને તેઓ બધાએ ધીમે ધીમે પોતાના વાંધાઓ પાછા ખેંચી લીધા છે તથા અગ્રેટ્સનું વર્તન તેમની સદ્ભાવના અંગે શંકા ઊભી કરે છે. જ્યારે અગ્રેટ્સ/મિલ્કતમાં હકનો દાવો કરનાર અન્ય વ્યક્તિઓએ પોતાના વાંધાઓ પાછા ખેંચી લીધા હોય, ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે એવો અનુમાન થાય છે કે તેમણે વસીયતના આધારે દાવો કરનાર ખેતી ટ્રસ્ટનો દાવો/હક સ્વીકારી લીધો છે. સંબંધિત વ્યક્તિઓ સામે એવો અનુમાન કાઢવો જરૂરી બને છે કે મિલ્કતોમાં તેઓને દાવો કરવાનો કોઈ હક નથી. કથિત અગ્રેટ્સ અથવા કોગ્રેટ્સ દ્વિધા વલણ અપનાવી શકતા નથી, અર્થાત્ એક તરફ પોતાને હકદાર ગણાવી દાવો કરવો અને બીજી તરફ ખેતી ટ્રસ્ટને વસીયતના આધારે દાવો કરવાની મંજૂરી આપવી. પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૮ અને ૯ તથા પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૬ એ અગ્રેટ્સ તરીકેની તેમની સ્થિતિ દર્શાવતો કોઈ દસ્તાવેજ રજૂ કર્યો નથી અને તેમની સ્થિતિ જાહેર કરવા માટે કોઈ કાર્યવાહી પણ આરંભી નથી. વારસદારોની નિષ્ફળતા અંગે એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરતા પહેલાં સત્તાધિકારીઓ દ્વારા કોઈ તપાસ અને સંતોષ નોંધાયો નહોતો એવી પ્રતિવાદીઓની દલીલમાં કોઈ જ સાર નથી. ઉપવિભાગીય અધિકારી, ખેત્રીએ

તા. ૧૬.૦૨.૧૯૮૭ના અહેવાલથી જિલ્લા કલેક્ટર, ઝુંઝૂનૂને જાણ કરી હતી કે મૃત્યુ પામેલ વ્યક્તિનું મુંબઈમાં તા. ૨૮.૦૧.૧૯૮૭ના રોજ કોઈ કાનૂની વારસદાર વિના અવસાન થયું હતું અને તેણે એક વસીયત કરી હતી, જેના બળે ખેતી ટ્રસ્ટની રચના કરવામાં આવી હતી. એસ.ડી.ઓ.ના અહેવાલમાં ભાઈ અથવા બહેન અથવા કોઈ સંતાન અથવા અન્ય કાનૂની વારસદારોના અભાવનો પણ ઉલ્લેખ છે. [પરિણેત ૩૫-૩૭][૮૭૮-સી-ઈ, જી-એચ; ૮૭૯-એ]

૧.૪ પ્રતિવાદીઓનો આ દાવો કે એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળની કાર્યવાહી કાયદા દ્વારા નિર્ધારિત પ્રક્રિયાનું પાલન કર્યા વગર, તપાસ કર્યા વગર અને “વારસદાર નિષ્ફળતા” અંગેનો નિષ્કર્ષ નોંધ્યા વગર શરૂ કરવામાં આવી હતી, તેમાં કોઈ સાર નથી. એસ.ડી.ઓ.નો તા. ૧૬.૦૨.૧૯૮૭નો અહેવાલ અને જિલ્લા કલેક્ટર, ઝુંઝૂનૂનો તા. ૧૫.૦૬.૧૯૮૭નો રાજસ્થાન સરકારને સંબોધિત પત્ર દર્શાવે છે કે એસ્કીટ્સ અધિનિયમની જોગવાઈઓના પાલનરૂપે તપાસ કરવામાં આવી હતી અને એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળ પગલાં શરૂ કરતાં પહેલાં સત્તાધીશો “વારસદાર નિષ્ફળતા” અંગે સંતુષ્ટ થયા હતા. અભિલેખ પરની સામગ્રી દર્શાવે છે કે એસ્કીટ્સ અધિનિયમની જોગવાઈઓ હેઠળની કાર્યવાહી મૃતકના સંભવિત કાયદેસરના વારસદારો અંગે યોગ્ય તપાસ કર્યા પછી જ શરૂ કરવામાં આવી હતી અને કાયદેસરના વારસદારોના અભાવ અંગે નિષ્કર્ષ પર પહોંચ્યા બાદ સત્તાધીશો પોતે આ બાબતે સંતુષ્ટ થયા હતા કે મિલ્કતો માલિકવિહોણી મિલ્કત છે. સંબંધિત અધિકારીઓએ એસ્કીટ્સ અધિનિયમ મુજબ અને એસ્કીટ્સ અધિનિયમની કલમ ૪ની જોગવાઈઓનું અનુસરણ કરીને યોગ્ય પ્રક્રિયાનું પાલન કર્યું હતું અને “વારસદાર નિષ્ફળતા” હોવાનું નિશ્ચિત કર્યા પછી જ મિલ્કતોની યાદીઓ તૈયાર કરવામાં આવી હતી, તમામ ખાલી મિલ્કતોનો કબજો લેવામાં આવ્યો હતો અને આવશ્યક હેતુઓ માટે મેનેજરોની નિમણૂક કરવામાં આવી હતી. મૃતકનું અવસાન ઘણાં પહેલાં, વર્ષ ૧૯૮૭માં થયું હતું. આજ તારીખ સુધી અગ્રેટ્સે તેમની સ્થિતિ સ્થાપિત કરવા માટે કોઈ દાવો અથવા

કાર્યવાહી શરૂ કરી નથી અને ન તો સક્ષમ સત્તાધીશો પાસેથી કોઈ જાહેરખબર પ્રાપ્ત કરી છે. પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૪ની સ્થિતિ જાહેર કરતો કોઈ દસ્તાવેજ ના હોવાને કારણે મૃતકના જ્ઞાતિબંધુઓ/અગ્રેડ્સ તરીકે ૮ સુધીના પ્રતિવાદીઓ અંગે, વારસદાર અથવા ઉત્તરાધિકારીના અભાવે અથવા સંપત્તિ માલિકવિહોણી હોવાને કારણે મૃતકની મિલકતોને લાવારિસ અથવા બોના વેકાન્ટિયા માનીને રાજસ્થાન રાજ્યએ એસ્કીટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ હેઠળ કાર્યવાહી આરંભી હોય, તો તે અંગે રાજ્યને દોષિત ઠેરવી શકાય નહીં. વધુમાં, પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૪ થી ૮નો એવો કેસ નથી કે તેઓ તમામ અગ્રેડ્સનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. કોઈપણ દાવેદાર તહસીલદાર સમક્ષ આગળ આવ્યો નહોતો; માત્ર ખેત્રી ટ્રસ્ટના મેનેજર તરીકે દાવો કરનાર વ્યક્તિ જ તહસીલદાર સમક્ષ હાજર થયો હતો. કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં લેતા, એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળ કાર્યવાહીનો પ્રારંભ ખોટો હતો અને તેથી હસ્તક્ષેપ યોગ્ય બને એવું કહી શકાય નહીં. [પરા ૩૮, ૩૯] [૮૭૯-એચ; ૮૮૦-એ-એફ]

૧.૫ રાજસ્થાન ઈસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની જોગવાઈઓના પાલન અંગે: રાજસ્થાન ઈસ્કીટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની જોગવાઈઓ ભારતના બંધારણની કલમ ૨૯૬ હેઠળ અલ્ટિમા હેરેસ તરીકે ઈસ્કીટ દ્વારા અથવા બોના વેકાન્ટિયા રૂપે રાજસ્થાન રાજ્યમાં નિહિત થતી લાવારિસ મિલકતો બાબતે કાર્યવાહી આરંભવાની અને તપાસ હાથ ધરવાની પ્રક્રિયાને નિયમિત કરે છે. આ અધિનિયમ રાજ્યમાં નિહિત થતી મિલકતોને લાગુ પડે છે. રાજસ્થાન ઈસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની કલમ ૨(૪) “આ અધિનિયમ લાગુ પડે તેવી મિલકત” ની વ્યાખ્યા કરે છે. રાજસ્થાન ઈસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ પોતાનામાં જ સંપૂર્ણ સંહિતા છે. તેની પ્રસ્તાવના આ કાયદાનો વ્યાપ અને પરિધિ નિર્દિષ્ટ કરે છે. આ અધિનિયમ સર્વગ્રાહી વિધાન હોવાથી, તે બંધારણની કલમ ૨૯૬ હેઠળની સંવિધાનિક સત્તા સંબંધિત સમગ્ર યોજનાનું નિર્ધારણ કરે છે અને નીચે મુજબની જોગવાઈ કરે છે:— અ) તપાસો હાથ ધરવા; બ) કબજો, સંભાળ

અને નિકાલ માટે; અને ક) બંધારણની કલમ ૨૯૬ હેઠળ રાજ્યમાં નિહિત થતી મિલ્કતો માટે. આ અધિનિયમનો વ્યાપ નીચે મુજબ છે:— અ) હકદાર માલિકને નિર્ધારિત કરવો અને તેના/તેણીના પક્ષે મિલ્કત પુનઃસ્થાપિત કરવી; બ) આવી તપાસ પ્રલંબિત હોય ત્યારે મિલ્કતને સુરક્ષિત અને સંરક્ષિત રાખવી; ક) પ્રથમ દ્રષ્ટિએ પરસ્પર વિરોધી દાવાઓનું નિરાકરણ કરવું અને સાથે સાથે મિલ્કતોને દિવાળી અદાલતોમાં ઉપાયો મેળવવા સક્ષમ બનાવવું; અને અંતે ડ) દરેકને તક આપ્યા પછી તથા વિગતવાર તપાસ ચોજ્યા પછી નિહિત થવાનો આદેશ કરવો. અધિનિયમની ચોજનાને ધ્યાનમાં લેતાં, વિશેષ કરીને કલમ ૪ મુજબ, જ્યારે તાલુકામાં આવી કોઈ મિલ્કત, જેને આ અધિનિયમ લાગુ પડે છે, તેના અસ્તિત્વ વિષે તહસીલદારને માહિતી મળે, ભલે તે કોઈ વ્યક્તિના કબજામાં હોય કે ન હોય, ત્યારે તહસીલદારએ — અ. આવી મિલ્કત પર હક ધરાવતી કોઈ વ્યક્તિ છે કે નહીં તે નિશ્ચિત કરવું; બ. નિર્ધારિત વિગતો દર્શાવતી તેની જથ્થાવાર યાદી તૈયાર કરવી; ક. નિર્ધારિત રીત પ્રમાણે તેની કબજો સંભાળી લેવો; અને ડી. કલેક્ટરની અહેવાલ તૈયાર કરવો. અધિનિયમની કલમ ૪ ના પરંતુક અનુસાર, જો મિલ્કત ‘કોઈ વ્યક્તિના વર્તમાન કબજામાં’ હોય, તો એવો કબજો ખલેલ પામશે નહીં. [ફકરા ૪૦-૪૨][૮૮૦-જી-એચ; ૮૮૧-એ, સી-એચ; ૮૮૨-એ]

૧.૬ રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ નિયમન અધિનિયમની કલમ ૪ ની જોગવાઈઓનું સારભૂત પાલન કરવામાં આવ્યું હતું. અધિનિયમ હેઠળની કાર્યવાહી શરૂ કરવા માટે જિલ્લા કલેક્ટર, ઝુંઝુનુંદુ દ્વારા ઉપ સચિવને મોકલાયેલા તા. ૧૫.૦૬.૧૯૮૭ ના પત્રના સંદર્ભમાં, ઉપ સચિવ દ્વારા જિલ્લા કલેક્ટર, ઝુંઝુનુંદુને લખાયેલ તા. ૦૩.૦૭.૧૯૮૭ નો પત્ર હતો, જેના દ્વારા જિલ્લા કલેક્ટરે અધિનિયમની કલમ ૪ હેઠળ નિર્ધારિત પ્રક્રિયા ધ્યાનમાં રાખીને તેના દ્વારા હાથ ધરાયેલી તપાસની તથ્યસ્થિતિથી અવગત કર્યા હતા. તા. ૨૨.૦૭.૧૯૮૭ ના પત્ર દ્વારા તહસીલદાર, ખેતિરીને ખેતિરી ખાતે આવેલી મિલ્કતો બાબતે રાજસ્થાન

એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરવા તેમજ રાજસ્થાન રાજ્યની બહાર આવેલી મિલ્કતોની વિગતો એકત્ર કરવા નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો. તા. ૦૩.૦૮.૧૯૮૭ ના જમી આદેશ દ્વારા હાડા ફતેહપુરા ગામની સ્થાવર મિલ્કતો એટલે કે કૃષિ જમીનો અને બાગાયતોનો કબજો લેવામાં આવ્યો હતો. એ સ્પષ્ટ છે કે અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર સંબંધિત અધિકારીઓએ પ્રથમ, મૃત્યુ પામેલ વ્યક્તિનો કોઈ કાનૂની વારસદાર હતો કે કેમ તે નિશ્ચિત કરવા તપાસ કરી; નોટિસો જારી કરી અને ત્યારબાદ ચાદીઓ તૈયાર કરી; તથા સ્થળ નિરીક્ષણ પછી મિલ્કતો જપ્ત કરી, ખાલી મિલ્કતોનો કબજો સંભાળ્યો અને કલેક્ટરને અહેવાલ સુપરત કર્યો. એસ્કીટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની જોગવાઈઓનું સારભૂત પાલન કરવામાં આવ્યું હતું.[પરિષ્દેદ જજ, જપ][૮૮૨-ઈ-એફ; ૮૮૩-ડી-ઈ]

૧.૭ જ્યારે અપીલો દિલ્લી વડી અદાલત સમક્ષ અને વિવાદિત પ્રશ્નો સંકળાયેલી રેવન્યુ બોર્ડ સમક્ષ બાકી હતી, ત્યારે વડી અદાલતે પક્ષકારોને અસરકારક વૈકલ્પિક ઉપાયનો આશરો લેવા માટે દિશાનિર્દેશ આપવો જોઈએ હતો. પ્રતિવાદી-એગ્રેટ્સે પ્રોબેટ અરજીમાં પોતાની હસ્કતો પાછી ખેંચી લીધી હતી અને પ્રોબેટ અરજીના નામંજૂર થવા તથા દિલ્લી વડી અદાલત સમક્ષ બાકી અપીલો અને રેવન્યુ બોર્ડ સમક્ષ બાકી અપીલ જેવા અનુગામી બનાવોને અવગણીને, વડી અદાલતે ત્રણ પત્રવ્યવહાર/આદેશોને રદ કરીને અને રાજ્યને મિલ્કતોનો કબજો પ્રતિવાદીઓને સોંપવા માટે આદેશ આપી ભૂલ કરી હતી. ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ, કેસના તથ્યોને ધ્યાનમાં રાખીને વડી અદાલત પાસે રિટ અરજી સ્વીકારવી કે ન સ્વીકારવી તે અંગે વિવેકાધિકાર છે. પરંતુ વડી અદાલતે પોતાની ઉપર કેટલીક મર્યાદાઓ લાદી છે; જેમાંથી એક એ છે કે અસરકારક અને કાર્યક્ષમ ઉપાય ઉપલબ્ધ હોવો. જ્યારે અસરકારક વૈકલ્પિક ઉપાય ઉપલબ્ધ હોય, ત્યારે વડી અદાલત સામાન્ય રીતે પોતાના અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતી નથી. તથાપિ, ઓછામાં ઓછી ત્રણ પરિસ્થિતિઓમાં વૈકલ્પિક ઉપાય અવરોધરૂપ

બનતો નથી:- (૧) જ્યાં કોઈ મૂળભૂત અધિકારના અમલીકરણ માટે રિટ અરજી દાખલ કરવામાં આવી હોય; (૨) જ્યાં મૂળભૂત અધિકાર અથવા કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોનું ઉલ્લંઘન થયેલું હોય; અને (૩) જ્યાં આદેશો અથવા કાર્યવાહી સંપૂર્ણપણે અધિકારક્ષેત્રવિહોણી હોય અથવા કોઈ અધિનિયમની વૈધતા પડકારવામાં આવી હોય; [જુઓ હર્બન્સલાલ સહનિયા અને અન્ય વિ. ઇન્ડિયન ઓઈલ કોર્પો. લિ. અને અન્ય (૨૦૦૩) ૨ એસ.સી.સી. ૧૦૭. વૈકલ્પિક ઉપાય ઉપલબ્ધ હોવા છતાં, કેસના તથ્યોને ધ્યાનમાં રાખીને વડી અદાલત પાસે રિટ અરજી સ્વીકારવી કે ન સ્વીકારવી તે અંગે વિવેકાધિકાર રહે છે. પરંતુ હાલના કેસમાં, ૧૯૮૭માં જારી થયેલા પત્રવ્યવહાર/આદેશોની ચથાર્થતા પર વિચાર કરતી વખતે, વડી અદાલતે અનુગામી બનાવો, અર્થાત્, દિલ્હી વડી અદાલતે ટેસ્ટામેન્ટરી કેસમાં આપેલો ચુકાદો, અધિનિયમની કલમ ૬ હેઠળ જિલ્લા કલેક્ટરે આપેલો આદેશ, તેમજ વડી અદાલત અને રેવન્યુ બોર્ડ સમક્ષ અપીલો બાકી હોવાની સ્થિતિને ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ હતી. રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરવાના પડકારનો મુદ્દો પહેલાથી જ રેવન્યુ બોર્ડ સમક્ષની અપીલનો વિષય છે. વસીયતના આધાર પર, ટ્રસ્ટને મૃતકની મિલ્કતો પર દાવો કરવાનો અધિકાર છે કે નહીં, તે પ્રશ્ન પણ દિલ્હી વડી અદાલત સમક્ષની અપીલનો વિષય છે. આવી સ્થિતિમાં, ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતાં, વડી અદાલતે ૦૩.૦૭.૧૯૮૭, ૨૨.૦૭.૧૯૮૭ અને ૦૩.૦૮.૧૯૮૭ના રોજ જારી થયેલી ત્રણ નોટિસોની ચથાર્થતા તપાસવી ન જોઈએ હતી, કારણ કે તે પોતે જ વિવિધ અંતિમ આદેશોમાં પરિણમી હતી. આક્ષેપિત આદેશ જિલ્લા કલેક્ટર દ્વારા આપવામાં આવેલા આદેશના મૂળ આધારને જ દૂર કરી દે છે, જે રેવન્યુ બોર્ડ સમક્ષ બાકી અપીલનો વિષય છે. તથ્યો સંબંધિત ગંભીર વિવાદિત પ્રશ્નો છે, ખાસ કરીને કલમ ૪ની પરંતુકનો ભંગ થયો હતો કે નહીં, અને આવી સ્થિતિમાં વડી અદાલતે તા. ૦૩.૦૭.૧૯૮૭ના ત્રણ પત્રવ્યવહાર/આદેશોની ચથાર્થતા તપાસવી ન જોઈએ હતી, ૨૨.૦૭. ૧૯૮૭ અને ૦૩.૦૮.૧૯૮૭. વડી અદાલતે પક્ષકારોને સક્ષમ અદાલત/સત્તાધિકારી સમક્ષ ઉપાય મેળવવા માટે આગળ વધવા દિશાનિર્દેશ

આપવો જોઈએ હતો. [પરિચ્છેદ ૫૦-૫૨][૮૮૫-જી-એચ; ૮૮૬-એ-એચ; ૮૮૭-એબી]

૧.૯. નિષ્કર્ષ:- (૧) દિલ્લી વડી અદાલત સમક્ષ વસીયતના પ્રોબેટ મંજૂર કરવા માટે પ્રલંબિત રહેલો વસીયતી કેસ નં. ૨૬ ઓફ ૧૯૮૭ ફગાવી દેવામાં આવ્યો હોવાથી અને વસીયતી અપીલ વડી અદાલત સમક્ષ પ્રલંબિત હોવાથી, વસીયત અનુસાર કોઈ કાયદેસર માલિક નથી. (૨) પ્રોબેટ કાર્યવાહીમાં પોતાની આક્ષેપો પરત ખેંચી લીધા હોવાથી, પ્રતિવાદી નં. ૫ થી ૯ કાયદાની અદાલતમાં પોતાનો હક સ્થાપિત ન કરે ત્યાં સુધી મૃતકની મિલકતોમાં કોઈ દાવો કરવા પ્રતિબંધિત થાય છે. (૩) મૃતકના કાનૂની વારસદારો અંગે પૂછપરછ કર્યા પછી જ એસ્કીટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની જોગવાઈઓ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવી હતી અને એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરતા પહેલાં સત્તાધિકારીઓએ મૃતકના “વારસદારોના અભાવ” અંગે તથા મિલકતો બોના વેકાન્શિયા હોવાનું પોતાને સંતોષ્યું હતું. (૪) અગ્રેટ તરીકે દાવો કરતા વ્યક્તિઓએ કાયદાની અદાલતમાં પોતાનો એવો દરજ્જો સ્થાપિત કર્યો નથી કે જેમાં તેમને કાયદેસર માલિકો તરીકે માન્યતા અપાઈ હોય. (૫) રાજસ્થાન રાજ્યએ મૃતકની મિલકત એસ્કીટ દ્વારા પોતાના કબજામાં લેતા પહેલાં જાહેર નોટિસ તેમજ ખાનગી વ્યક્તિઓને પણ સૂચના આપી હતી. રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની જોગવાઈઓનું મોટા પ્રમાણમાં પાલન કરવામાં આવ્યું છે. (૬) રાજસ્થાન રાજ્યએ મિલકતને ‘બોના વેકાન્શિયા’ તરીકે ગણવામાં યોગ્યતા દાખવી હતી અને રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં પણ તે યોગ્ય હતું. (૭) રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરવાની બાબત સામેનો પડકાર પહેલેથી જ રેવન્યુ બોર્ડ સમક્ષ અપીલનો વિષય છે. વસીયતના આધારે, ટ્રસ્ટને મૃત્યુ પામેલ વ્યક્તિની મિલકતોનો દાવો કરવાનો

અધિકાર છે કે નહીં, તે મુદ્દો પણ દિલ્હી વડી અદાલત સમક્ષ અપીલનો વિષય છે. આવી સ્થિતિમાં, ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતાં, વડી અદાલતે ૦૩.૦૭.૧૯૮૭, ૨૨.૦૭.૧૯૮૭ અને ૦૩.૦૮.૧૯૮૭ના રોજ જારી કરાયેલી ત્રણ નોટિસોની યોગ્યતા અંગે વિચારણા કરવી જોઈએ ન હતી, જે સ્વયં વિવિધ અંતિમ આદેશોમાં પરિણમી હતી. (૮) હકીકત સંબંધિત ગંભીર વિવાદિત પ્રશ્નો છે, ખાસ કરીને કલમ ૪ની જોગવાઈના ઉપબંધનો ભંગ થયો હતો કે નહીં તે બાબત અંગે, અને આવી પરિસ્થિતિમાં, વડી અદાલતે ત્રણ સંદેશાઓની યોગ્યતા અંગે વિચારણા કરવી જોઈએ ન હતી તા. ૦૩.૦૭.૧૯૮૭, ૨૨.૦૭.૧૯૮૭ અને ૦૩.૦૮.૧૯૮૭ ના આદેશો. ૧૯૮૭ ની રિટ અરજી ક્રમાંક ૨૭૧૩ માં વડી અદાલતનો વિવાદિત આદેશ નીચેના નિર્દેશો અને અવલોકનો સાથે રદ કરવામાં આવે છે:—

(૧) ટ્રસ્ટ ખેતી હાઉસ અને અન્ય મિલ્કતોના તત્કાલીન કબજામાં હતું કે નહીં અને અધિનિયમની કલમ ૪ ના ઉપબંધના અનુસંધાને તેને કબજાથી વિસ્થેપિત ન કરવું જોઈએ હતું કે નહીં, તે પ્રશ્નોની તપાસ તથા નિર્ધારણ બોર્ડ ઓફ રેવન્યુ દ્વારા કરવાનું રહેશે, જેના સમક્ષ જિલ્લા કલેક્ટરના આદેશ વિરુદ્ધની અપીલ લંબિત છે;

(૨) અધિનિયમની કલમ ૪ની પરંતુકનો ભંગ થયો છે કે કેમ, તેનો નિર્ણય રેવન્યુ બોર્ડ સમક્ષ પ્રલંબિત અપીલમાં રેવન્યુ બોર્ડ દ્વારા કરવામાં આવવાનો છે. વધુમાં, અધિનિયમની કલમ ૬નું યોગ્ય પાલન થયું હતું કે કેમ તે પ્રશ્ન પણ રેવન્યુ બોર્ડ દ્વારા તપાસવાનો છે.

૩૦.૧૦.૧૯૮૫ની વસીયતના આધારે ખેત્રી ટ્રસ્ટને અવસાન પામેલ વ્યક્તિની મિલ્કતોનો દાવો કરવાનો અધિકાર છે કે નહીં, તે દિલ્હી વડી અદાલત સમક્ષ પ્રલંબિત અપીલનો વિષય છે. સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે કે આ ચુકાદો તેમજ રેવન્યુ

બોર્ડનો નિષ્કર્ષ, તેમ છતાં, દિલ્લી વડી અદાલત સમક્ષ પ્રલંબિત ટેસ્ટામેન્ટરી અપીલમાં દિલ્લી વડી અદાલતના નિર્ણયને આધીન રહેશે. [પરા ૫૩, ૫૪] [૮૮૭-સી-એચ; ૮૮૮-એ-એચ]

બોમ્બે ડાઇંગ એન્ડ મેન્યુફેક્ચરિંગ કો., લિ. વિ. સ્ટેટ ઓફ બોમ્બે એન્ડ અધર્સ એ.આઈ.આર. ૧૯૫૮ એસ.સી. ૩૨૮ : [૧૯૫૮] એસ.સી.આર. ૧૧૨૨; સ્ટેટ ઓફ બિહાર વિ. રાધા કૃષ્ણ સિંહ એન્ડ અધર્સ (૧૯૮૩) ૩ એસ.સી.સી. ૧૧૮ : [૧૯૮૩] ૨ એસ.સી.આર. ૮૦૮; કુચ્છી લાલ રમેશ્વર આશ્રમ ટ્રસ્ટ એવમ અન્ન ક્ષેત્ર ટ્રસ્ટ શ્રૂ વેલજી દેવશી પટેલ વિ. કલેક્ટર, હરિદ્વાર એન્ડ અધર્સ (૨૦૧૭) ૧૬ એસ.સી.સી. ૪૧૮ : [૨૦૧૭] ૯ એસ.સી.આર. ૭૬૬; સ્ટેટ ઓફ પંજાબ વિ. બલવંત સિંહ એન્ડ અધર્સ ૧૯૯૨ સપ્લ. (૩) એસ.સી.સી. ૧૦૮ : [૧૯૯૧] ૧ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૪૫૮; પિયર્સ લેસ્લી એન્ડ કો. લિ. વિ. વાયોલેટ આઉચ્ટરલોન્ગ વાપશેર એ.આઈ.આર. ૧૯૬૯ એસ.સી. ૮૪૩ : [૧૯૬૯] ૩ એસ.સી.આર. ૨૦૩; સ્ટેટ ઓફ બિહાર વિ. રાધા કૃષ્ણ સિંહ ઓર્સ. (૧૯૮૩) ૩ એસ.સી.સી. ૧૧૮ : [૧૯૮૩] ૨ એસ.સી.આર. ૮૦૮; હરબંસલાલ સાહનિયા એન્ડ અનધર વિ. ઇન્ડિયન ઓઈલ કોર્પન. લિ. એન્ડ અધર્સ (૨૦૦૩) ૨ એસ.સી.સી. ૧૦૭ – સંદર્ભિત.

ઇન્દિરા બેનર્જી, ન્યાયમુર્તી મુજબ (ભિન્નમત):

નિર્ધારિત કરવામાં આવે છે: ૧.૧ ઉક્ત અધિનિયમની પ્રસ્તાવના અનુસાર એસ્કીટ્સ અધિનિયમ, ભારતના બંધારણની કલમ ૨૯૬ હેઠળ અલ્ટિમા હેરેસ તરીકે અથવા એસ્કીટ્સ તરીકે અથવા બોના વેકાન્શિયા તરીકે રાજસ્થાન રાજ્યમાં નિહિત થતી મિલ્કતો સંબંધિત બાબતમાં તપાસો કરવાની પ્રક્રિયાને નિયમિત કરવા માટેનો અધિનિયમ છે અને તે અંગેની કબજેદારી તથા નિકાલ માટે પણ જોગવાઈ કરે છે. પ્રસ્તાવનાના અવલોકનથી પૂરતું સ્પષ્ટ થાય છે કે એસ્કીટ્સ અધિનિયમનો અમલ માત્ર તેવી મિલ્કતો પર થાય છે જે ભારતના બંધારણની

કલમ ૨૯૬ હેઠળ બોના વેકાન્શિયા તરીકે અલ્ટિમા હેરેસના હકથી રાજ્યમાં નિહિત થાય છે. વારસદારોના અભાવે કલમ ૨૯૬ હેઠળ મિલકત રાજ્યમાં બોના વેકાન્શિયા તરીકે નિહિત થવી, એ એસ્કીટ્સ અધિનિયમના લાગુ પડવા માટે અનિવાર્ય પૂર્વશરત છે તથા ઉક્ત અધિનિયમની કલમ ૨(૪) સાથે વાંચવાની કલમ ૪ માટે કાનૂની રીતે નિર્ધારિત અધિકારક્ષેત્રની આવશ્યકતા છે. એસ્કીટ્સ અધિનિયમની કલમ ૨(૪)માં “જે મિલકત પર આ અધિનિયમ લાગુ પડે છે” તેની વ્યાખ્યા એવી કરવામાં આવી છે કે તેનો અર્થ ભારતના બંધારણની કલમ ૨૯૬ હેઠળ એસ્કીટ્સ દ્વારા અથવા બોના વેકાન્શિયા તરીકે અલ્ટિમા હેરેસના હકથી રાજ્યમાં નિહિત થતી કોઈપણ મિલકત એવો થાય છે. [પરિચ્છેદ ૧૬-૧૯] [૮૯૧-જી-એચ; ૮૯૨-એ-બી]

૧.૨ કલમ ૨(૪) રાજ્યમાં જ્યસ્ત થયેલી મિલકતને સૂચવે છે અને એવી મિલકતને નહીં કે જે ભવિષ્યના કોઈ સમયે રાજ્યમાં જ્યસ્ત થઈ શકે. એસ્કીટ્સ અધિનિયમની કલમ ૪(૧) આ રીતે જોગવાઈ કરે છે: એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળની કાર્યવાહીનો પ્રારંભ, ઓછામાં ઓછું પ્રથમદ્રષ્ટ્યા, આ અધિકારક્ષેત્રીય તથ્યના નિર્ધારણને આધીન છે કે પ્રશ્નગ્રસ્ત મિલકતોએ “ત્યજાયેલ મિલકત”નો સ્વભાવ પ્રાપ્ત કર્યો હતો. “એસ્કીટ” અથવા “બોના વેકાન્શિયા” શબ્દપ્રયોગોની એસ્કીટ્સ અધિનિયમમાં વ્યાખ્યા આપવામાં આવી નથી. જોકે, એસ્કીટ્સ અધિનિયમ બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૯૬ના અનુસંધાનમાં ઘડાયેલ હોવાથી, આ શબ્દપ્રયોગોને તે જ અર્થમાં સમજવાના રહેશે જેમાં તેઓ બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૯૬માં વપરાયા છે. અનુચ્છેદ ૨૯૬ એ બાબતના નિર્ધારણ માટે કે શું એસ્કીટ અથવા બોના વેકાન્શિયા ગણાય, કોઈ વિવેકાધિકાર છોડતું નથી. અનુચ્છેદ ૨૯૬ સ્પષ્ટ કરે છે કે ભારતના બંધારણના અમલ પહેલાં આ બાબતમાં લાગુ પડતા સિદ્ધાંતો યથાવત્ ચાલુ રહેશે. [ફકરા ૨૦-૨૨][૮૯૨-સી, જી-એચ; ૮૯૩-એ, ઈ]

૧.૩ ત્યજિત માલમિલ્કતને લગતા કાયદા અંગેનો કાયદો પરિત્યક્ત સંપત્તિના સંરક્ષણ માટે જોગવાઈ કરે છે. જે સંપત્તિ પર એસ્કીટ્સ અધિનિયમ લાગુ પડે છે, તે સંપત્તિનું સ્વરૂપ આવશ્યક રીતે પરિત્યક્ત સંપત્તિનું હોવું જોઈએ, એ અર્થમાં કે તે સંપત્તિ ઉપર કોઈ દાવેદારો ન હોવા જોઈએ. મિલ્કત પર એસ્કીટનો અધિકાર લાગુ પડે છે, જ્યાં બિનવસીયત મૃત્યુ થવા પર કોઈ વારસદાર ન હોય. એસ્કીટ એવો અધિકાર હતો કે, જેના દ્વારા એવી જમીન કે જેના માટે હવે કોઈ ભોગવટેદાર રહ્યો ન હોય, તે ભોગવટાના કારણે તે લોર્ડ પાસે પાછી ફરતી, જેણે અથવા જેના હકના પૂર્વવર્તીઓએ તે ભોગવટો સજ્યો હતો. એસ્કીટના સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન એવું છે કે જ્યાં કોઈ વ્યક્તિ બિનવસીયત મૃત્યુ પામે અને મિલ્કતમાં ઉત્તરાધિકાર મેળવવા પાત્ર એવો કોઈ વારસદાર પાછળ ન છોડે, ત્યાં તે મિલ્કત સરકારને હસ્તાંતરિત થાય છે. પરિત્યક્ત મિલ્કત એવી મિલ્કત છે જેના સંબંધમાં નોંધપાત્ર લાંબા ગાળામાં કોઈ દાવો કરવામાં આવ્યો નથી. જે ગાળામાં કોઈ દાવો કરવામાં આવ્યો નથી તેવો ગાળો એવો હોવો જોઈએ કે જેથી મિલ્કત પરિત્યક્ત છે એવી ધારણા ઊભી થાય. [પરિચ્છેદ ૨૩, ૨૫, ૨૮ અને ૨૯][૮૯૩-ઈ-એફ; ૮૯૪-એ, ડી-ઈ]

૧.૪ જો કોઈ મિલ્કત પરિત્યક્ત હતી કે નહીં તે નિર્ધારિત કરવા માટેની પૂછપરછ દરમિયાન કોઈ દાવો કરવામાં આવ્યો હોય, તો કાર્યવાહી બંધ કરવી ફરજિયાત હતી. જો કોઈ દાવા કરવામાં ન આવ્યા હોય અથવા રાજ્ય એ મત પર પહોંચે કે મિલ્કત અંગેના બધા દાવા દુર્ભાવનાપૂર્ણ છે, તો જ તે મિલ્કતના સ્વરૂપ અંગે અંતિમ નિર્ધારણ માટે અદાલતમાં અરજી કરી શકે, અને ત્યારબાદ રાજગામી કાર્યવાહી શરૂ કરી શકે. અદાલત સમક્ષની કાર્યવાહીમાં, અદાલતે અવશ્ય જ એવો નિષ્કર્ષ પર પહોંચવું પડતું કે મિલ્કત પરિત્યક્ત હતી અને મિલ્કતોનો દાવો કરવા આગળ આવી શકે એવા કોઈ વારસદારો ન હતા. વારસદારોનો સંપૂર્ણ અને

નિર્વિવાદ અભાવ હોવો આવશ્યક હતો. દિલ્લી વડી અદાલતની એકલ પીઠે વસિયતનામા મામલો ક્રમાંક ૨૬ સન ૧૯૮૭ તારીખ ૩.૭.૨૦૧૨ના રોજ એ રીતે ફગાવી દીધો હતો કે વસિયતનામાના અમલદારો તારીખ ૩૦.૧૦.૧૯૮૫ના વસિયતનામા તથા તારીખ ૭.૧૧.૧૯૮૫ના પરિશિષ્ટને સાબિત કરવામાં સમર્થ રહ્યા ન હતા. વસિયતનામા મામલો ક્રમાંક ૨૬/૧૯૮૭ને ફગાવતો તારીખ ૩.૭.૨૦૧૨નો ચુકાદો અને આદેશ કોઈ પરિણામકારક નથી. આ સુસ્થાપિત છે કે જો વસિયતનામું નિષ્ફળ જાય, તો મિલ્કતને અવસિયત મિલ્કત તરીકે ગણવી પડે, જે વારસાગત અનુક્રમના લાગુ કાયદાઓ અનુસાર સ્વાભાવિક વારસદારોને હસ્તાંતરિત થાય છે. પ્રોબેટનો મામલો ફગાવાયો હોય તેનાથી ટ્રસ્ટ મિલ્કતો પર દાવો કરી શકતું નથી એવો અર્થ નીકળી શકે. તેમ છતાં, તેનાથી આ મિલ્કતો રાજગામી મિલ્કતો બની જતી નથી. જો એસ્કીટ્સ અધિનિયમની કલમ ૬ હેઠળની પૂછપરછમાં કલેક્ટર એવો નિષ્કર્ષ કરે કે પ્રશ્નાધીન મિલ્કત એસ્કીટ્સ અધિનિયમ લાગુ પડે તેવી પ્રકૃતિની નથી, તો તેને કાર્યવાહી બંધ કરવાનો અને મિલ્કત જે વ્યક્તિના કબજામાં તે સમયે હોય તેના પાસે જ રહેવા દેવાનો આદેશ કરવાની ફરજ છે, અથવા જો તેનો કબજો કલમ ૪(સી) અથવા કલમ ૬ હેઠળ લેવામાં આવ્યો હોય, તો એસ્કીટ્સ અધિનિયમની કલમ ૬(૯)(અ) મુજબ કલેક્ટરને જે વ્યક્તિ પાસેથી એવો કબજો લેવામાં આવ્યો હોય તેને મિલ્કત પરત સોંપવાની ફરજ છે. આ સાચું છે કે પ્રતિવાદી ટ્રસ્ટીઓએ પોતાનો દાવો વસિયતનામાના આધારે રિટ અરજી દાખલ કરી હતી. રિટ અરજદારોની લોકસ સ્ટેન્ડી ક્યારેય વિવાદમાં નહોતી. રિટ અરજી સ્વીકારીને, વડી અદાલતે, વાસ્તવમાં, એ સ્વીકાર્યું હતું કે ટ્રસ્ટના પ્રતિવાદી ટ્રસ્ટીઓને રિટ અરજી દાખલ કરવાની લોકસ સ્ટેન્ડી હતી, અને તે યોગ્ય જ હતું. ટ્રસ્ટીઓ દ્વારા દાખલ કરાયેલ રિટ અરજી સ્વીકારવામાં આવી હતી અને બાકી રાખવામાં આવી હતી, તેથી પ્રોબેટના મામલાના ફગાવાને ધ્યાને લઈને ટ્રસ્ટને પ્રશ્નાધીન મિલ્કતોમાં દાવો કરવાનો કોઈ હક નથી એવા આધાર પર તેને ફગાવવી વડી અદાલત માટે યોગ્ય ન હોત, ખાસ કરીને જ્યારે ટ્રસ્ટીઓ દ્વારા દાખલ કરાયેલ અપીલ હજી પણ બાકી

છે. વડી અદાલતે રિટ અરજી ફગાવી ન હતી તે યોગ્ય હતું. અગાઉ વડી અદાલતે ટ્રસ્ટીઓની પ્રાર્થના પર પ્રોબેટ અરજીમાં નિર્ણયની રાહ જોતા રિટ અરજીને અનિશ્ચિત અવધિ માટે મુલતવી રાખી હતી, તે હકીકતથી પ્રોબેટના મામલાના નિરાકરણ પછી વડી અદાલતને પોતાની રિટ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવાથી રોકાતી ન હતી. પ્રોબેટનો મામલો ટ્રસ્ટીઓ વિરુદ્ધ ગયો હોવા છતાં, તેની સામેની અપીલ વિભાગીય પીઠ સમક્ષ બાકી હતી અને હજુ પણ બાકી છે. આ સાચું છે કે ખેતી ટ્રસ્ટ મિલ્કત પરનો હક વસીયતનામાની શરતો મુજબ ત્યારે જ દાવો કરી શકે, જ્યારે તે દિલ્લી વડી અદાલતમાં બાકી રહેલી અપીલમાં સફળ થાય. આથી, એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરવાના પડકારરૂપ રિટ અરજીનો પીછો કરવાની ટ્રસ્ટીઓની લોકસ સ્ટેન્ડી નષ્ટ થતી નહોતી. અનુચ્છેદ ૨૯૬ના અર્થઘટન વખતે સર્વોચ્ચ અદાલતે નિર્ધારિત કરેલી પ્રારંભિક આવશ્યકતાઓ એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરવા માટેની પૂર્વશરતો છે. સત્તાવાળાઓએ એ બાબતે સંતોષ પામવો ફરજિયાત હતો કે મિલ્કતો પરિત્યક્ત હતી અને ઉક્ત મિલ્કતો અંગે કોઈ જાણીતા દાવેદારો ન હતા. કાયદાનિર્માણનો હેતુ પરિત્યક્ત મિલ્કતનું સંરક્ષણ કરવાનો અને પછીથી આવી શકે એવા હક્કદાર દાવેદારના હિત માટે તે મિલ્કતનું રક્ષણ કરવાનો છે. [પરિચ્છેદ ૩૧-૩૩, ૩૬-૪૨ અને ૪૪][૮૯૪-જી; ૮૯૫-એ-બી, ઈ-એચ; ૮૯૬-એ-ઈ]

૧.૫ આ અદાલત માટે દિલ્લી વડી અદાલતમાં પ્રોબેટ કાર્યવાહીમાં આપવામાં આવેલા ચુકાદા અને આદેશની યોગ્યતા પર વિચાર કરવો આવશ્યક નથી, કારણ કે તેમાંથી ઉદ્ભવેલી અપીલ બાકી છે. તેમ છતાં, મૃત્યુ પામેલાના અગ્નેટ્સ અને/અથવા કોગ્નેટ્સ દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલા વાંધાઓ પાછા ખેંચવામાં આવ્યા હોવાના કારણે કોઈ પ્રતિકૂળ અનુમાન કાઢી શકાય તેમ નહોતું. મૃત્યુ પામેલાના અગ્નેટ્સ અને/અથવા કોગ્નેટ્સ અને તેની વસીયત હેઠળના વસીયતલાભારીઓ વચ્ચેના પરસ્પર વિવાદો, જો કોઈ હોય, તો એશકીટ

કાર્યવાહીના હેતુ માટે અસંગત છે. એશકીટ્સ અધિનિયમની જોગવાઈઓ તે મિલ્કતો અંગે કાર્યવાહી શરૂ કરવાની અને તપાસો કરવાની પ્રક્રિયાને નિયમિત કરે છે, જેઓ ઉપર એશકીટ્સ અધિનિયમ લાગુ પડે છે, એટલે કે, ‘લાવારિસ’ મિલ્કતો, જે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૯૬ હેઠળ એશકીટ અથવા બોના વેકાન્શિયા દ્વારા રાજ્યમાં અલ્ટિમા હેરેસ તરીકે નિવિષ્ટ થાય છે. એશકીટ્સ અધિનિયમ રાજ્યમાં નિવિષ્ટ થતી મિલ્કતોને લાગુ પડે છે. એશકીટ્સ અધિનિયમ સંપૂર્ણ સંહિતા છે, જે અનુચ્છેદ ૨૯૬ હેઠળની સત્તાને આવરી લે છે અને તપાસો કરવા; કબજો, સંભાળ અને નિકાલ માટે તથા મિલ્કતો રાજ્યમાં નિવિષ્ટ કરવા માટે જોગવાઈ કરે છે. તેમ છતાં, એશકીટ્સ અધિનિયમ હેઠળ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવા માટેની પૂર્વશરત એ છે કે આંતરડિયાપણાના કારણે અને વારસદારોના સંપૂર્ણ અભાવે મિલ્કત રાજ્યમાં નિવિષ્ટ થાય છે એવી વ્યક્તિગત સંતોષ પ્રાપ્તિ થવી જોઈએ. એશકીટ્સ અધિનિયમ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ ત્યારે જ થઈ શકે, જ્યારે તહસીલદાર એ નિશ્ચિત કરે કે મૃત્યુ પામેલાની મિલ્કતો ઉપર હકદાર કોઈ વ્યક્તિ છે કે નહીં. જો મિલ્કત કોઈ વ્યક્તિના કબજામાં હોય, તો એવો કબજો ભંગ કરવો નહીં. વર્તમાન કેસમાં, પ્રતિવાદીઓનો પોતાનો જ કેસ એવો છે કે મૃત્યુ પામેલાની મિલ્કતો મેનેજર મારફતે ટ્રસ્ટના કબજામાં હતી. તહસીલદારે માત્ર જાહેર નોટિસ આપી, જેમાં મૃત્યુ પામેલાની મિલ્કતોમાં હિત અથવા હકનો દાવો કરનાર વ્યક્તિઓને દસ્તાવેજો સાથે તેના કચેરીમાં હાજર થવા કહ્યું હોય અને એવું ન કરાય તો ક્ષેત્રી હાઉસ તથા મૃત્યુ પામેલાની અન્ય મિલ્કતો લાવારિસ હોવાનું માનવામાં આવશે એવું દર્શાવ્યું હોય, માત્ર એટલાથી તહસીલદારની આ ફરજમાંથી મુક્તિ મળતી નથી કે કાનૂની વારસદારો હતા કે નહીં તેની તપાસ કરે. એવા દાવેદારો હતા જેઓએ પ્રોબેટ મંજૂર કરવા સામે વાંધો લીધો હતો. ભલે આવા વાંધાકારોએ, કારણ જે કંઈ હોય, પ્રોબેટ મંજૂર કરવા સામેના પોતાના વાંધાઓ પાછા ખેંચ્યા હોય, તેમ છતાં તેમણે હિન્દુ ઉત્તરાધિકાર અધિનિયમ હેઠળ મૃત્યુ પામેલાના વારસદાર હોવાના પોતાના દાવાથી પીછેહઠ કરી નહોતી. પ્રોબેટ મંજૂર કરવા સામેનો વાંધો પાછો ખેંચવો એટલે વસીયત સામેના વાંધાના આધાર પાછા ખેંચવા સમાન છે અને/અથવા બીજા શબ્દોમાં,

વસીયત મેળવવામાં આવી હતી, તે બનાવટી હતી, ખોટી હતી, ઘડવામાં આવી હતી, એવા આક્ષેપો પાછા ખેંચવા સમાન છે, છેતરપિંડીપૂર્વકનું હતું અથવા અયોગ્ય પ્રભાવના પ્રયોગથી બનાવવામાં આવ્યું હતું. વસીયતને પ્રોબેટ મંજૂર કરવા સામે વાંધો ઉઠાવનાર કેવિયેટરોએ તેમના કેસની નબળાઈને ધ્યાને લઈ કાર્યવાહી આગળ ન વધારવા અંગે યોગ્ય રીતે સલાહ પ્રાપ્ત કરી હોઈ શકે, અથવા અન્ય કારણોસર પણ એવું કર્યું હોઈ શકે. તેનાથી મૃત વસીયતકર્તાના અગ્રેટ્સ અથવા કૉગ્રેટ્સ તરીકે તેમની સ્થિતિમાં કોઈ ફરક પડતો નથી. [પરિચ્છેદો ૪૯-૫૭][૯૦૧-એચ; ૯૦૨-એ-બી]

૧.૬ અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગ માટેની પૂર્વશરત એ છે કે વારસદારોના અભાવે પ્રશ્નાધીન મિલ્કતો બોના વેકાનિશ્યા હોવાનો અધિકારક્ષેત્રીય તથ્ય અસ્તિત્વમાં હોવો જોઈએ. જ્યારે કોઈ સત્તાધિકારીનું અધિકારક્ષેત્ર કોઈ નિશ્ચિત તથ્યના અસ્તિત્વ પર નિર્ભર હોય છે, ત્યારે એવા તથ્યનું નિર્ધારણ અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગ પહેલાંનું પ્રારંભિક નિર્ધારણ બને છે. એવા તથ્યનું અસ્તિત્વ પ્રારંભિક તબક્કે નક્કી કરવું આવશ્યક છે. જ્યાં કોઈ સત્તાધિકારીનું અધિકારક્ષેત્ર તથ્ય અંગેના પ્રાથમિક નિષ્કર્ષ પર નિર્ભર હોય, ત્યાં હાઈકોર્ટ અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળની અરજીમાં, તે તારણ સાચું છે કે નહીં તે અંગે પોતાના સ્વતંત્ર વિવેકબુદ્ધિ (અભિપ્રાય) ના આધારે નિર્ણય લેવા માટેનો અધિકાર છે કે કેમ એવો નિષ્કર્ષ સાચો છે કે નહીં. જિલ્લા કલેક્ટરે એ આધાર પર અગ્રેટ્સના દાવાઓ નકારી કાઢવામાં સ્પષ્ટ ભૂલ કરી કે તેમણે પ્રોબેટ કાર્યવાહીમાં પોતાની વાંધાઓ પાછી ખેંચી લીધી હતી. પ્રોબેટ કાર્યવાહીમાં વાંધાઓ પાછા ખેંચવાથી, પ્રોબેટ અરજી નિષ્ફળ જાય ત્યારે, અગ્રેટ્સ અને/અથવા કૉગ્રેટ્સને મિલ્કતનો દાવો કરવામાં પ્રતિબંધ ઊભો થતો નથી.[પરિચ્છેદ ૬૭, ૬૮ અને ૭૦][૯૦૪-બી-સી, એફ]

૧.૭ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ, વડી અદાલતને, કેસની હકીકતોને ધ્યાનમાં રાખીને, રિટ અરજિને સ્વીકારવાની કે ન સ્વીકારવાની વિવેકસત્તા છે. પ્રેરોગેટિવ રિટો જારી કરવાની વડી અદાલતની સત્તા વ્યાપક છે. બંધારણ આવી સત્તા પર કોઈ મર્યાદા મૂકતું નથી. તેમ છતાં, અદાલતોએ ન્યાયિક નિર્દેશો દ્વારા, રિટ અદાલત દ્વારા સત્તાના ઉપયોગ પર સ્વપ્રેરિત મર્યાદાઓ વિકસાવી છે. જ્યારે અસરકારક વૈકલ્પિક ઉપાય ઉપલબ્ધ હોય, ત્યારે વડી અદાલત સામાન્ય રીતે પોતાના અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતી નથી. જોકે, જ્યારે કોઈ રિટ અરજી સ્વીકારવામાં આવી હોય અને વર્ષો સુધી લંબિત રાખવામાં આવી હોય, ત્યારે માત્ર વૈકલ્પિક ઉપાયના અસ્તિત્વના આધાર પર રિટ અરજિને નકારવી યોગ્ય ગણાય નહીં. એ નોંધવું પણ સંબંધિત રહેશે કે ટ્રસ્ટીઓએ જે અપીલનો ઉપાય અપનાવ્યો હતો, તે કલેક્ટરે ૨૦૧૬ માં આપેલા આદેશ સામે હતો, અને તે રિટ અરજી દાખલ થયા પછી લગભગ બે દાયકા બાદનો હતો. કલેક્ટરના આદેશની અનુવર્તી પરિસ્થિતિ અને તેમાંથી ઊભી થયેલી અપીલ, વૈકલ્પિક ઉપાયના અસ્તિત્વના આધાર પર રિટ અરજિને ફગાવી દેવાનું સમર્થન કરી શકતી નથી. ૧૯૮૭ માં દાખલ કરાયેલ રિટ અરજી વડી અદાલતમાં લગભગ ત્રણ દાયકાથી લંબિત હતી. એકવાર રિટ અરજી સ્વીકારવામાં આવી હોય અને લંબિત રાખવામાં આવી હોય, ત્યારે બોર્ડ ઓફ રેવન્યૂ સમક્ષ અપીલના વૈકલ્પિક ઉપાયના અસ્તિત્વના આધાર પર તેને નકારવી જોઈએ નહીં. વૈકલ્પિક ઉપાયના અસ્તિત્વને ધ્યાનમાં રાખીને રિટ અરજિની ગ્રાહ્યતાનો પ્રશ્ન નક્કી કરતાં, આ અદાલત ભૂલી શકતી નથી કે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ પ્રેરોગેટિવ રિટો જારી કરવાની સત્તા સ્વરૂપે પૂર્ણ છે. વડી અદાલતને, કેસની હકીકતોને ધ્યાનમાં રાખીને, રિટ અરજિને સ્વીકારવાની કે ન સ્વીકારવાની વિવેકસત્તા છે. વૈકલ્પિક ઉપાયનું અસ્તિત્વ, અથવા તેનું આહ્વાન પણ, રિટ અદાલતના અધિકારક્ષેત્ર સાથે કોઈ સંબંધ ધરાવતું નથી. ભલે કોઈ પક્ષે અપીલીય અધિકારક્ષેત્રનો તેમજ અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળના અધિકારક્ષેત્રનો આશ્રય લઈ વૈકલ્પિક ઉપાય પહેલેથી જ અપનાવ્યો હોય, તો પણ એ પક્ષ એ જ રાહત માટે અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળની કાર્યવાહી આગળ

ધપાવવાનું પસંદ કરી શકે. વડી અદાલતે યોગ્ય રીતે રિટ અરજી મંજૂર કરી છે. આ અપીલ ફગાવી દેવા પાત્ર છે. [પરા ૭૧-૭૫, ૭૮][૮૦૪-૭-એચ; ૮૦૫-એ-ઈ; ૮૦૬-ડી-ઈ]

બોમ્બે ડાઇંગ મેન્યુફેક્ચરિંગ કો. લિ. વિ. સ્ટેટ ઓફ બોમ્બે એ.આઈ.આર. ૧૯૫૮ એસ.સી. ૩૨૮ : [૧૯૫૮] એસ.સી.આર. ૧૧૨૨; કલકત્તા ડિસ્કાઉન્ટ કંપની વિ. આઈ.ટી.ઓ., કંપનીઝ ડિસ્ટ્રિક્ટ ૧ અને અન્યઓ એ.આઈ.આર. ૧૯૬૧ એસ.સી. ૩૭૨ : [૧૯૬૧] એસ.સી.આર. ૨૪૧ – અનુસરવામાં આવ્યું.

કરછી લાલ રમેશ્વર આશ્રમ ટ્રસ્ટ એવમ અન્ન ક્ષેત્ર ટ્રસ્ટ વિ. કલેક્ટર, હરિદ્વાર અને અન્ય (૨૦૧૭) ૧૬ એસ.સી.સી. ૪૧૮ : [૨૦૧૭] ૯ એસ.સી.આર. ૭૬૬ – પર આધાર રાખવામાં આવ્યું. બિહાર રાજ્ય વિ. રાધા કૃષ્ણ સિંહ અને અન્ય (૧૯૮૩) ૩ એસ.સી.સી. ૧૧૮ : [૧૯૮૩] ૨ એસ.સી.આર. ૮૦૮; ભારત સંઘ વિ. હિન્દાલ્કો ઇન્ડસ્ટ્રીઝ (૨૦૦૩) ૫ એસ.સી.સી. ૧૯૪ : [૨૦૦૩] ૩ એસ.સી.આર. ૩૭૭; મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય વિ. સરદાર ડી.કે. જાદવ એ.આઈ.આર. ૧૯૬૮ એસ.સી. ૧૧૮૬ : [૧૯૬૮] એસ.સી.આર. ૮૨૩; ઉજ્જમબાઈ વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય એ.આઈ.આર. ૧૯૬૨ એસ.સી. ૧૬૨૧ : [૧૯૬૩] એસ.સી.આર. ૭૭૮; કુન્તેશ ગુપ્તા વિરુદ્ધ હિંદુ કન્યા મહાવિદ્યાલય સીતાપુર, ઉત્તર પ્રદેશના સંચાલન અને અન્ય.

(૧૯૮૭) ૪ એસીસી પરપ : [૧૯૮૮] ૧ એસીસીઆર ૩૫૭; મ્યુનિસિપલ કાઉન્સિલ, ખુરાઈ અને અન્ય વિ. કમલ કુમાર અને અન્ય એઆઈઆર ૧૯૬૫ એસસી ૧૩૨૧ : [૧૯૬૫] એસીસીઆર ૬૫૩; એમ.જી. અબ્રોલ, એડિશનલ કલેક્ટર ઓફ કસ્ટમ્સ, બોમ્બે અને અન્ય વિ. શાંતિભાઈ છોટેલાલ એન્ડ કું. એઆઈઆર ૧૯૬૬ એસસી ૧૯૭ : [૧૯૬૬] એસીસીઆર ૨૮૪; ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય વિ. ઇન્ડિયન લ્યુમ પાઈપ કું. લિ. (૧૯૭૭) ૨ એસીસી ૭૨૪ : [૧૯૭૭] ૩

એસીસીઆર ૧૨૦; કનક વિ. યુ.પી. આવાસ એવમ વિકાસ પરિષદ અને અન્ય (૨૦૦૩) ૭ એસીસી ૬૯૩ :[૨૦૦૩] ૩ સપ્લિ. એસીસીઆર ૨૩૨ – આધારરૂપે અવલંબિત.

પંજાબ રાજ્ય વિ. બલવંત સિંહ અને અન્ય (૧૯૯૨) સપ્લ. (૩) એસસીસી ૧૦૮ : [૧૯૯૧] ૧ સપ્લ. એસસીઆર ૪૫૮; – ઉલ્લેખિત.

ઓન્ટારિયોના એ-જી વિ. મર્સર (૧૯૮૩) ૮ એપ કેસ ૭૬૭ – નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

હાલ્સબરીઝ લોઝ ઓફ ઇંગ્લેન્ડ (ખંડ ૧૭) અને ખંડ ૩૯, ચોથી આવૃત્તિ – નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

પ્રકરણ કાયદા સંદર્ભ

આર. બાનુમતિ, ન્યાયમૂર્તિના ચુકાદામાં

[૧૯૫૮] એસ.સી.આર. ૧૧૨૨ પરા ૧૬ માં ઉલ્લેખિત [૧૯૮૩] ૨ એસ.સી.આર. ૮૦૮ પરા ૧૬ માં ઉલ્લેખિત [૨૦૧૭] ૯ એસ.સી.આર. ૭૬૬ પરા ૧૬ માં ઉલ્લેખિત [૧૯૯૧] ૧ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૪૫૮ પરા ૨૧ માં ઉલ્લેખિત [૧૯૬૯] ૩ એસ.સી.આર. ૨૦૩ પરા ૨૪ માં ઉલ્લેખિત [૧૯૮૩] ૨ એસ.સી.આર. ૮૦૮ પરા ૨૬ માં ઉલ્લેખિત

(૨૦૦૩) ૨ એસ.સી.સી. ૧૦૭ નો પેરા ૫૧ માં ન્યાયમૂર્તિ ઇન્દિરા બેનર્જી ના ચુકાદામાં સંદર્ભ લેવાયો છે.

[૧૯૫૮] એસ.સી.આર. ૧૧૨૨ અનુસરાયેલું પરા ૨૪[૧૯૯૧] ૧ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૪૫૮ નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો પરા ૩૪[૨૦૧૭] ૯ એસ.સી.આર. ૭૬૬ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો પરા ૩૫

[૧૯૮૩] ૨ એસ.સી.આર. ૮૦૮ ફકરો ૩૫ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો

[૧૯૬૧] એસ.સી.આર. ૨૪૧ અનુસરવામાં આવ્યો પરા ૬૫

- [૨૦૦૩] ૩ એસ.સી.આર. ૩૭૭ પરિચ્છેદ ૬૬ માં અવલંબવામાં આવેલ
- [૧૯૬૮] એસ.સી.આર. ૮૨૩ પર પરિચ્છેદ ૬૮માં આધાર રાખવામાં આવ્યો
- [૧૯૬૩] એસ.સી.આર. ૭૭૮ પરિચ્છેદ ૬૮ માટે આધારરૂપ ગણાયું
- [૧૯૮૮] ૧ એસ.સી.આર. ૩૫૭ પર ફરો ૭૬ માં નિર્ભર રાખવામાં આવ્યું
- [૧૯૬૫] એસ સીઆર ૬૫૩ પરિચ્છેદ ૭૭ માં આધાર રાખવામાં આવ્યો
- [૧૯૬૬] એસ.સી.આર. ૨૮૪ પર ફરો ૭૭ માં આધાર રાખવામાં આવ્યો
- [૧૯૭૭] ૩ એસ.સી.આર. ૧૨૦ ફરો ૭૭ પર આધાર રાખ્યો
- [૨૦૦૩] ૩ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૨૩૨ પર અનુચ્છેદ ૭૭માં આધાર રાખવામાં આવ્યો

દીવાની અપીલ અધિકારક્ષેત્ર:

દીવાની અપીલ નં. ૬૬૭૭/૨૦૧૯

રાજસ્થાન માટેની ન્યાયિક વડી અદાલત, જયપુર ખંડપીઠ, જયપુરના તા.
૧૭.૧૧.૨૦૧૬ના ચુકાદા અને આદેશમાંથી, ડી.બી. નાગરિક રિટ અરજી: ક્રમાંક
૨૭૧૩/૧૯૮૭ માં પી. એસ. નરસિંહા, એ.એસ.જી., એસ. એસ. શમશેરી,
એ.એ.જી., અમિત શર્મા, વિકાસ માલિક, અંકિત રાજ, સુશ્રી ઇન્દિરા ભાકર, સુશ્રી
રૂચિ કોહલી, રાહુલ જી. તનવાણી, વિકાસ શુક્લા, અપીલકર્તાઓ તરફથી વકીલો.

ડૉ. એ. એમ. સિંઘવી, પરાસ કુહાડ, વરિષ્ઠ વકીલો, મહેશ અગરવાલ, મનુ
અગરવાલ, અંશુમાન શ્રીવાસ્તવ, સુશ્રી દેવિકા મોહન, ઈ. સી. અગ્રવાલા, કુમાર
મિહિર, અનુજ પ્રકાશ, પ્રતિવાદીઓ તરફથી વકીલો.

અદાલતનો ચુકાદો અને આદેશ નીચેના દ્વારા પ્રદાન/પસાર કરવામાં આવ્યા હતા

આર. બાનુમતિ, ન્યાયમુર્તિ.

૧. મંજૂરી આપવામાં આવે છે.

૨. આ અપીલ જયપુર ખંડપીઠ સ્થિત રાજસ્થાન વડી અદાલતે ડીબી સિવિલ રિટ પિટિશન નં. ૨૭૧૩ સન ૧૯૮૭ માં તા. ૧૭.૧૧.૨૦૧૬ના રોજ આપેલા ચુકાદામાંથી ઉદ્ભવે છે, જેમાં અને જેના દ્વારા વડી અદાલતે રાજસ્થાન સરકારના આવક વિભાગના ઉપ સચિવ, ઝુંઝુનુ જિલ્લાના જિલ્લા કલેક્ટર અને ખેત્રીના તહસીલદાર દ્વારા અનુક્રમે તા. ૦૩.૦૭.૧૯૮૭, ૨૨.૦૭.૧૯૮૭ અને ૦૩.૦૮.૧૯૮૭ના રોજ શી. રાજા સરદાર સિંહની મિલ્કતો રાજ્ય દ્વારા રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ હેઠળ કબજામાં લેવા અંગેના પ્રકરણમાં પસાર કરાયેલા સંદેશાઓ/આદેશોને રદ કર્યા હતા.

૩. શ્રી રાજા સરદાર સિંહનું ૨૮.૦૧.૧૯૮૭ના રોજ કોઈ વસીયત કર્યા વિના અને કોઈ કાનૂની વારસદારો વગર અવસાન થયું. શ્રી રાજા સરદાર સિંહ ઇંગ્લેન્ડમાંથી બાર એટ લૉ હતા, બંધારણસભાના સભ્ય, રાજ્યસભાના સભ્ય તેમજ લાઓસ ખાતે રાજદૂત હતા અને અત્યંત ઉચ્ચ શિક્ષિત વ્યક્તિ હતા. તેમનું ૨૮.૦૧.૧૯૮૭ના રોજ નિસંતાન વિધુર તરીકે અવસાન થયું અને તે સમયે તેઓ નં.૫, સરદાર પટેલ માર્ગ, નવી દિલ્હી ખાતે નિવાસી હતા. શ્રી રાજા સરદાર સિંહ પાછળ ઘણી મૂલ્યવાન મિલ્કતો જેવી કે ખેતી હાઉસ દિલ્હી, હોટેલ ખેતી જયપુર, કોઠી સુખ મહેલ, કોઠી જય નિવાસ, કોઠી અમર હોલ, નિજામત બિલ્ડિંગ, અજિત નિવાસ બાગ ફાર્મ, રેકૉર્ડ રૂમ, હવેલી પ્રોહિતજી વાળી, ડેરા બૃજલાજી વાળો, ફર્શા ખાના ચબૂતરો, ટીન શેડ મેલા ગુગાજી અને સબકા પટવાર ઘર, ઝુંઝુનુ તથા અન્ય જંગમ અને અચલ મિલ્કતો મૂકી ગયા. ૧૬.૦૨.૧૯૮૭ના રોજ, ઉપવિભાગીય અધિકારી (એસ.ડી.ઓ.), ખેતીએ જિલ્લા કલેક્ટર, ઝુંઝુનુને પત્ર મોકલી જણાવ્યું કે શ્રી રાજા સરદાર સિંહનું ૨૮.૦૧.૧૯૮૭ના રોજ મુંબઈ

ખાતે કોઈ કાનૂની વારસદાર વગર અવસાન થયાની માહિતી પ્રાપ્ત થઈ છે અને તેમણે ૩૦.૧૦.૧૯૮૫ના રોજ એક વસીયતનામું બનાવ્યું હતું. શ્રી રાજા સરદાર સિંહે ૦૭.૧૧.૧૯૮૫ના રોજ એક પરિશિષ્ટ વસીયતનામું બનાવ્યું હતું. વસીયતનામા/પરિશિષ્ટ વસીયતનામાના આધારે “ખેતી ટ્રસ્ટ” નામનો એક ટ્રસ્ટ ચાર ટ્રસ્ટીઓ સાથે રચવામાં આવ્યો.

૪. ૨૪.૦૨.૧૯૮૭ના રોજ, દ્વારકા પ્રસાદ પારીખ નામના એક વ્યક્તિએ તહેસીલદાર, જયપુર સમક્ષ અરજી દાખલ કરી હતી, જેમાં જણાવાયું હતું કે શ્રી રાજા સરદાર સિંહનું અવસાન વારસદારો વગર થયું છે અને તેમની પાછળ ઘણી કિંમતી મિલ્કતો બાકી રહી છે. ઉક્ત દ્વારકા પ્રસાદે આક્ષેપ કર્યો હતો કે શ્રી રાજા સરદાર સિંહના અવસાન પછી મેનેજર નિર્ભય સિંહ અને અન્ય સ્ટાફ ટૂકોમાં ચડાવી કિંમતી વસ્તુઓ દૂર કરી રહ્યા છે અને તેથી મિલ્કતોને રાજ્યની કસ્ટડીમાં લેવા માટે જે જરૂરી હોય તેવો તાત્કાલિક પગલું લેવો જોઈએ. ઉક્ત દ્વારકા પ્રસાદે એ પણ પ્રાર્થના કરી હતી કે શ્રી રાજા સરદાર સિંહની મિલ્કતોને રાજ્યની મિલ્કતો તરીકે જાહેર કરવામાં આવે અને તેના સંચાલન માટે તાત્કાલિક કાર્યવાહી કરવામાં આવે જેથી તે સ્થળાંતર અને દૂર કરી દેવાથી બચાવી શકાય.

૫. તહેસીલદાર દ્વારા જાહેર નોટિસ:- તારીખ ૧૬.૦૨.૧૯૮૭ના એક મંગીલાલના પત્રના આધારે તપાસ કરવામાં આવી હતી, જેમાં તેણે જિલ્લા કલેક્ટર, ઝુંઝુનુને શ્રી રાજા સરદાર સિંહના અવસાન વિશે તથા તેઓ કોઈપણ કાયદેસર વારસદાર વિના અવસાન પામ્યા હોવાની માહિતી આપી હતી. તેથી, રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ની કલમ ૪ની જોગવાઈઓ હેઠળ કાર્યવાહી આરંભવા માટેની પ્રથમ શરત, એટલે કે “તહેસીલની અંદર અસ્તિત્વ ધરાવતી એવી કોઈ સંપત્તિ, જેના પર આ અધિનિયમ લાગુ પડે છે, તે અંગેની માહિતી પ્રાપ્ત થવા પર, ભલે તે કોઈ વ્યક્તિના કબજામાં હોય કે ન હોય” પૂર્ણ થઈ ગઈ હતી. એસ.ડી.ઓ., ખેત્રીએ તારીખ ૧૬.૦૨.૧૯૮૭ના રોજ જિલ્લા કલેક્ટર, ઝુંઝુનુને અહેવાલ મોકલ્યો હતો કે શ્રી રાજા સરદાર સિંહનું મુંબઈમાં તારીખ ૨૮.૦૧.૧૯૮૭ના રોજ કોઈ

કાયદેસર વારસદાર વિના અવસાન થયું હતું અને તેમણે એક વસિયતનામું બનાવ્યું હતું, જેના આધારે “ખેત્રી ટ્રસ્ટ” નામનો એક ટ્રસ્ટ સ્થાપિત કરવામાં આવ્યો હતો અને સ્વર્ગસ્થ શ્રી રાજા સરદાર સિંહે પોતાની જંગમ અને સ્થાવર મિલ્કતો ઉક્ત ટ્રસ્ટને દાનમાં આપી હતી; તેમજ એસ.ડી.ઓ.ના ઉક્ત અહેવાલમાં આ પણ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું હતું કે શ્રી રાજા સરદાર સિંહને કોઈ ભાઈ કે બહેન નહોતા, કોઈ સંતાન નહોતું અને તેઓ વિધુર હતા. તારીખ ૨૭.૦૨.૧૯૮૭ના રોજ તેહસીલદાર, જયપુરે જાહેર નોટિસ બહાર પાડી હતી, જેમાં અન્ય બાબતો સાથે એવું જણાવાયું હતું કે સ્વર્ગસ્થ શ્રી રાજા સરદાર સિંહની મિલ્કતોમાં જે કોઈ વ્યક્તિને હિત હોય, તે તેમના સમક્ષ હાજર રહે. તારીખ ૨૮.૦૨.૧૯૮૭ના રોજ જિલ્લા કલેક્ટરે તેહસીલદારને પત્ર મોકલી શ્રી રાજા સરદાર સિંહની જંગમ અને સ્થાવર મિલ્કતોની ચાદીઓ તૈયાર કરવા જણાવ્યું હતું, જેથી રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ હેઠળ કાર્યવાહી કરી શકાય. તારીખ ૦૪.૦૩.૧૯૮૭ના રોજ નાયબ તેહસીલદારે હોટેલ ખેત્રીના મેનેજર નિર્ભય સિંહને નોટિસ આપી હતી, જેમાં તેને જણાવાયું હતું કે તેને તપાસ અધિકારી તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યો છે અને તેને તારીખ ૦૫.૦૩.૧૯૮૭ના રોજ તમામ દસ્તાવેજો રજૂ કરવા નિર્દેશ અપાયો હતો. ઉક્ત નોટિસના પ્રતિઉત્તરમાં, મેનેજર નિર્ભય સિંહે ખેત્રી ટ્રસ્ટ તરફથી જવાબ દાખલ કરીને જણાવ્યું હતું કે શ્રી રાજા સરદાર સિંહે પોતાના અવસાન પહેલાં પોતાની જંગમ અને સ્થાવર મિલ્કતો ખેત્રી ટ્રસ્ટમાં નિહિત કરી દીધી હતી અને ટ્રસ્ટીઓ હોટેલ ચલાવી રહ્યા છે તથા શ્રી રાજા સરદાર સિંહની મિલ્કતો ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૯૬ અથવા રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ (“એસ્કીટ્સ અધિનિયમ”)ની જોગવાઈઓના કાર્યક્ષેત્રમાં આવતી નથી.

૬. તેહસીલદારે નિર્ભય સિંહને તા. ૦૭.૦૩.૧૯૮૭ની નોટિસ જારી કરી, જેમાં તેને તા. ૧૨.૦૩.૧૯૮૭ના રોજ વ્યક્તિગત રીતે હાજર થવા અને ઉક્ત મિલ્કતો સંબંધિત તમામ દસ્તાવેજો રજૂ કરવા જણાવાયું, અન્યથા એવો અનુમાન કરવામાં આવશે કે નિર્ભય સિંહના કબજામાં રહેલી મિલ્કતો સંપૂર્ણપણે બિનદાવેદાર છે. ઉક્ત નિર્ભય સિંહ તા. ૧૨.૦૩.૧૯૮૭ના રોજ તેહસીલદાર સમક્ષ હાજર થયો

અને પોતાનો જવાબ રજૂ કરીને જાણ કરી કે દિલ્હી વડી અદાલત સમક્ષ પ્રોબેટ કેસ દાખલ કરવામાં આવ્યો છે અને ટ્રસ્ટ ખેતી હાઉસ તેમજ સમગ્ર જંગમ અને સ્થાવર મિલ્કતોના વાસ્તવિક કબજામાં છે અને તે ટ્રસ્ટના મેનેજર તરીકે પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. આવી સ્થિતિમાં જ્યારે મામલાઓ તેહસીલદાર સમક્ષ લંબિત હતા, ત્યારે ટ્રસ્ટીઓએ વિલના પ્રોબેટ માટે દિલ્હી વડી અદાલત સમક્ષ તા. ૧૦.૦૩.૧૯૮૭ના રોજ ટેસ્ટામેન્ટરી કેસ નં. ૨૬ સન ૧૯૮૭ દાખલ કર્યો.

૭. ઈન્કીટ્રસ અધિનિયમ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરવા માટે, કલેક્ટરે રાજસ્થાન સરકારને તા. ૧૫.૦૬.૧૯૮૭નું પત્ર લખ્યું હતું. કલેક્ટરના ઉપરોક્ત તા. ૧૫.૦૬.૧૯૮૭ના પત્રનો ઉલ્લેખ કર્યા બાદ, રાજસ્થાન સરકારના ડેપ્યુટી સેક્રેટરીએ તા. ૦૩.૦૭.૧૯૮૭નો આદેશ પસાર કર્યો, જે નીચે મુજબ છે:—

“રાજસ્થાન સરકાર

મહેસૂલ (જૂથ-૩) વિભાગ

ક્રમાંક.૧૦(૪)/રાજ/ગ્રુપ-૩/જી/૮૭

તારીખ ૩.૭.૧૯૮૭

પ્રતિ

જિલ્લા કલેક્ટર, ઝુંઝુનુ

વિષય: સ્વર્ગસ્થ રાજા બહાદુર સિંહ ખેતીરીની જંગમ અને સ્થાવર મિલ્કતોના કબજા અને માલિકી હક્ક અંગે.

સંદર્ભ: આપનો પત્ર ક્રમાંક ૧૯૫૫/ન્યાય/૮૭ તા. ૧૫.૦૬.૧૯૮૭

મહાશય,

તમારા આદેશના ઉપરોક્ત વિષયશીર્ષક અને વિષયવસ્તુ પરથી એવું માનવામાં આવે છે કે શ્રી રાજા બહાદુર સિંહનું અવસાન વિનાવસિયત થયું હતું. સ્વર્ગસ્થ રાજા બહાદુર સરદાર સિંહની મિલ્કતો રાજસ્થાન એસ્કીટ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ ૧૯૫૬ ના વ્યાપમાં આવશે, તેથી ઝુંઝુનુ ખાતે

આવેલી મિલ્કતો અંગે રાજસ્થાન એસ્કીટ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ ૧૯૫૬ ની સંબંધિત જોગવાઈઓ હેઠળ કાર્યવાહી પ્રારંભ કરવામાં આવે અને અન્ય જિલ્લાઓમાં આવેલી મિલ્કતો બાબતે સંબંધિત જિલ્લા કલેક્ટરોને જાણ કરવામાં આવે. રાજસ્થાન રાજ્યની બહાર આવેલી મિલ્કતો અંગે સંબંધિત રાજ્ય સરકારને જાણ કરવામાં આવે.

આવશ્યક કાર્યવાહી કર્યા બાદ, હસ્તાક્ષરકર્તાને જાણ કરવામાં આવશે.

આર.એસ. મિત્તલ

ઉપ સચિવ,

રાજસ્થાન સરકાર”

રાજસ્થાન સરકારની ઉપરોક્ત કાર્યવાહીનો ઉલ્લેખ કર્યા પછી, જિલ્લા કલેક્ટરે તા. ૨૨.૦૭.૧૯૮૭ના પત્ર દ્વારા ખેડૂીના તહસીલદારને સંબોધીને જણાવ્યું હતું કે, રાજસ્થાન રાજ્યમાં સ્થિત અવસાન પામેલ શ્રી રાજા સરદાર સિંહની મિલ્કતો એસ્કીટ્સ અધિનિયમની જોગવાઈઓથી શાસિત થાય છે અને ખેડૂી, જિલ્લો ઝુંઝૂનૂમાં આવેલી ખેડૂીના સ્વ. શ્રી રાજા સરદાર સિંહની મિલ્કતો અંગે એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળની કાર્યવાહી આરંભ કરવા માટે નિર્દેશ આપ્યો હતો. ઉક્ત પત્રમાં જિલ્લા કલેક્ટરે આગળ જણાવ્યું હતું કે, દાવાવિહોણી મિલ્કતોનો કબજો રાજ્યના હિતમાં સંભાળી લેવો અને આ બાબતમાં જરૂરી કાર્યવાહી શક્ય તેટલી વહેલી તકે કરવી. જિલ્લા કલેક્ટરના પત્રમાં એ પણ જણાવાયું છે કે, શ્રી રાજા સરદાર સિંહની અન્ય રાજ્યોમાં અથવા વિદેશમાં આવેલી અન્ય માલિકીની મિલ્કતોની વિગતો એકત્રિત કરવામાં આવે અને તે મુજબ કાર્યવાહી કરવામાં આવે. જિલ્લા કલેક્ટરની ઉક્ત કાર્યવાહી આધારે, તહસીલદારે સ્થળ કબજા અહેવાલ તા. ૩૧.૦૭.૧૯૮૭ મુજબ ખેડૂીશ્રિ મિલ્કતોનો કબજો સંભાળી લીધો હતો. સ્થળ કબજા અહેવાલમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો કે, ખેડૂી ટ્રસ્ટની સીલ દરવાજાઓ પર લગાવવામાં આવી હતી અને અન્ય કેટલીક મિલ્કતોની ચાવીઓ દિલ્હી ખેત્રી ટ્રસ્ટ પાસે છે. સ્થળ કબજા અહેવાલમાં, શ્રી રાજા સરદાર સિંહના સમયથી કેટલીક મિલ્કતો ભાડાપટ્ટે આપેલી

હોવાનો તથા એક મિલ્કતમાં શાળા ચલાવવામાં આવતી હોવાનો પણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો. અચળ મિલ્કતો, વિશેષ કરીને ખેતીની જમીનો અને બાગાયતવાળી વાડીઓ, તા. ૦૩.૦૮.૧૯૮૭ની કાર્યવાહી દ્વારા જપ્ત કરવામાં આવી હતી. તહસીલદારે ખેડૂીના એસ.ડી.ઓ.ને રાજ્યની કસ્ટડીમાં લેવામાં આવેલી મિલ્કતોની યાદી સહિતનો અહેવાલ રજૂ કર્યો હતો. ઉક્ત અહેવાલમાં એવું જણાવાયું હતું કે, કેટલીક મિલ્કતો ટ્રસ્ટ દ્વારા તાળાબંધ કરવામાં આવી હતી. તહસીલદારે તા. ૨૪.૦૫.૧૯૮૮નો અન્ય એક અહેવાલ પણ જિલ્લા કલેક્ટર, ઝુંઝૂનૂને મોકલ્યો હતો, જેમાં રાજ્યની કસ્ટડીમાં લેવામાં આવેલી મિલ્કતોની યાદી સામેલ હતી અને એ પણ જણાવાયું હતું કે, કેટલીક મિલ્કતો તાળાબંધ છે અને તેમની ચાવીઓ ટ્રસ્ટ પાસે છે.

૮. અન્ય કાર્યવાહી:- શ્રી રાજા સરદાર સિંહની જંગમ અને અચલ મિલ્કતો સંબંધે વિવિધ કેસો દાખલ કરવામાં આવ્યા છે. પ્રથમ, ભારતીય ઉત્તરાધિકાર અધિનિયમ, ૧૯૨૫ ની કલમ ૧૯૫ હેઠળની અરજી અને ક્યુરેટરની નિમણૂક માટે કલમ ૧૯૨ હેઠળની અરજી જયપુર સ્થિત જિલ્લા અદાલત સમક્ષ કરવામાં આવી હતી. જોકે આ અદાલત સમક્ષ રજૂ કરાયેલ સામગ્રીમાં આ અરજીઓની વિગત ઉપલબ્ધ નથી, તેમ છતાં તા. ૧૫.૦૪.૧૯૯૧ ના એસ.ડી.ઓ.ના પત્રમાં તેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

૯. રિટ અરજી ક્રમાંક ૨૭૧૩ સન ૧૯૮૭:- પરમેશ્વર પ્રસાદે એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળની કાર્યવાહીની શરૂઆતને તેમજ અનુક્રમે રાજસ્થાન સરકારના આવક વિભાગના ઉપ સચિવ, ઝુંઝૂનૂના જિલ્લા કલેક્ટર અને ખેતીરીના તહસીલદારે જારી કરેલ તા. ૦૩.૦૭.૧૯૮૭, ૨૨.૦૭.૧૯૮૭ અને ૦૩.૦૮.૧૯૮૭ના પત્રવ્યવહાર/આદેશોને પડકારતાં નાગરિક રિટ અરજી ક્રમાંક ૨૭૧૩ સન ૧૯૮૭ દાખલ કરી હતી. તા. ૧૯.૧૧.૨૦૦૧ના રોજ, રાજસ્થાન વડી અદાલતે ઉક્ત રિટ અરજીમાં દિલ્લી વડી અદાલતના ટેસ્ટામેન્ટરી કેસ ક્રમાંક

૨૬ સન ૧૯૮૭ના નિર્ણયની રાહ જોતા કાર્યવાહી અનિશ્ચિત મુદત માટે મુલતવી રાખી હતી. ઉક્ત રિટ અરજી પંદર વર્ષ બાદ વડી અદાલત દ્વારા હાથ ધરવામાં આવી અને પડકારાયેલ આદેશ દ્વારા મંજૂર કરવામાં આવી હતી.

૧૦. વસિયત સંબંધિત કેસ નં. ૨૬ સન ૧૯૮૭:- શ્રીએ રાજા સરદાર સિંહે તા. ૩૦.૧૦.૧૯૮૫ના રોજ કથિત રીતે કરેલી વસિયતના આધારે, પરમેશ્વર પ્રસાદ અને ક્ષેત્રી ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓએ તા. ૦૭.૧૧.૧૯૮૫ના કોડિસિલ સાથે વાંચવાની એવી વસિયતનું પ્રોબેટ મેળવવા માટે વસિયત સંબંધિત કેસ દાખલ કર્યો છે. શ્રીએ રાજા સરદાર સિંહના અગ્રેડ્સે પ્રોબેટ મંજૂર કરવા સામે વાંધાઓ ઉઠાવ્યા હતા. કાર્યવાહી દરમિયાન, દિલ્હી વડી અદાલતને જાણ કરવામાં આવી હતી કે રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમની જોગવાઈઓ પહેલાથી જ અમલમાં મુકવામાં આવી છે અને રાજ્યએ શ્રીએ રાજા સરદાર સિંહની કેટલીક મિલ્કતોનો કબજો લઈ લીધો છે. તા. ૦૩.૦૭.૨૦૧૨ના વિગતવાર ચુકાદા દ્વારા, દિલ્હી વડી અદાલતે વસિયત સંબંધિત કેસ નં. ૨૬ સન ૧૯૮૭ નામંજૂર કર્યો હતો અને એવું ઠરાવ્યું હતું કે રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ હેઠળ હાથ ધરાયેલી કાર્યવાહી અનુસંધાને કાયદા મુજબ નિર્ણય કરવો તે રાજસ્થાન રાજ્યનું કાર્ય છે. ઉક્ત વસિયત સંબંધિત કેસમાં દિલ્હી વડી અદાલતે કરેલી સંબંધિત નોંધોનો યોગ્ય સ્થળે સંક્ષિપ્ત ઉલ્લેખ કરવામાં આવશે. ઉક્ત તા. ૦૩.૦૭.૨૦૧૨ના ચુકાદા સામે વસિયતના કાર્યનિર્વાહકો/ ટ્રસ્ટીઓએ દિલ્હી વડી અદાલત સમક્ષ અપીલ કરી છે અને ઉક્ત અપીલ બાકી છે. પરંતુ, ઉક્ત અપીલમાં વિભાગીય ખંડપીઠ દ્વારા કોઈ સ્થગિતી આપવામાં આવી નથી.

૧૧. પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૮ ના પિતા અર્જુન સિંહ દ્વારા અરજી:- મૃત્યુ પામેલાના અગ્રેટ હોવાનો દાવો કરતાં પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૮ ના પિતા અર્જુન સિંહે તહસીલદાર સમક્ષ પોતાના વાંધાઓ રજૂ કરીને જણાવ્યું કે તારીખ ૩૦.૧૦.૧૯૮૫ નું કથિત

વસિયતનામું કાયદેસર રીતે માન્ય નથી અને જણાવેલ વસિયતનામું શ્રી રાજા સરદાર સિંહના નજીક રહેનારી વિદેશી મહિલા લેડી ઓલ્ગા મેનિંગના પ્રભાવને કારણે બનાવવામાં આવ્યું છે.

૧૨. કલેક્ટરનો તા. ૦૨.૦૨.૨૦૧૬નો આદેશ:- કલેક્ટર તા. ૦૨.૦૨.૨૦૧૬ના રોજ વિગતવાર આદેશ પસાર કરીને વસિયતના આધારે ખેતી ટ્રસ્ટ દ્વારા કરવામાં આવેલા દાવાઓ તેમજ અગ્રેટ્સ, એટલે કે ગજેન્દ્ર સિંહ, સુરેન્દ્ર સિંહ, હેમેન્દ્ર સિંહ, નગેન્દ્ર સિંહ અને યોગેન્દ્ર સિંહના દાવાઓ પણ નામંજૂર કર્યા છે. જિલ્લા કલેક્ટરે ટેસ્ટામેન્ટરી કેસમાં દિલ્લી વડી અદાલતના આદેશ તથા વિવિધ અન્ય કાર્યવાહીનો ઉલ્લેખ કરીને એવો નિષ્કર્ષ આપ્યો કે શ્રી રાજા સરદાર સિંહનું અવસાન અવસિયતી અને નિઃસંતાન સ્થિતિમાં થયું હતું અને તેથી હિંદુ ઉત્તરાધિકાર અધિનિયમની કલમ ૨૯ને રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ની કલમ ૬ની ઉપકલમ ૯(બી) સાથે વાંચતા, તે આપોઆપ અમલમાં આવે છે અને શ્રી રાજા સરદાર સિંહ દ્વારા પાછળ છોડવામાં આવેલી તમામ મિલ્કતો રાજસ્થાન રાજ્ય સરકારમાં નિહિત થશે. જિલ્લા કલેક્ટરે આદેશ આપ્યો કે આદેશની નકલ સરકારી વકીલને મોકલવામાં આવે જેથી અધિનિયમ મુજબ ફરજિયાત હોય તે પ્રમાણે, નિહિત આદેશ મેળવવા માટે/આગામી કાનૂની કાર્યવાહી માટે, તે જયપુરના જિલ્લા ન્યાયાધીશ સમક્ષ રજૂ કરી શકે.

૧૩. મહેસૂલ બોર્ડ સમક્ષ અપીલ:- એસ્કીટ્સ અધિનિયમની કલમ ૭ મુજબ જિલ્લા કલેક્ટર દ્વારા પસાર કરાયેલ આદેશ વિરુદ્ધ, ખેતી ટ્રસ્ટે મહેસૂલ બોર્ડ સમક્ષ અપીલ દાખલ કરી છે અને મહેસૂલ બોર્ડે તા. ૧૨.૦૪.૨૦૧૬ના આદેશ દ્વારા જિલ્લા કલેક્ટરના આદેશ પર સ્થગિતી આપી છે અને ઉક્ત અપીલ બાકી છે.

૧૪. આક્ષેપિત આદેશ:- આ પૃષ્ઠભૂમિમાં, વડી અદાલતે સિવિલ રિટ પિટિશન નં. ૨૭૧૩ ઓફ ૧૯૮૭, જે આશરે ત્રીસ વર્ષથી બાકી હતી, તેને હાથ ધરી હતી, જેમાં ટ્રસ્ટીઓએ તા. ૦૩.૦૭.૧૯૮૭, ૨૨.૦૭.૧૯૮૭ અને ૦૩.૦૮.૧૯૮૭ ના સંદેશાઓ/આદેશોને પડકાર્યા હતા. જોકે, તે ત્રણ સંદેશાઓ/આદેશો પછી, વડી અદાલત દ્વારા, જિલ્લા કલેક્ટર દ્વારા અને વડી અદાલત તથા બોર્ડ ઓફ રેવન્યુ સમક્ષ બાકી રહેલી અપીલો અંગે વિવિધ આદેશો પસાર કરવામાં આવ્યા હતા, તેમ છતાં વડી અદાલતે રાજસ્થાન સરકારના ડેપ્યુટી સચિવ, રેવન્યુ, જિલ્લા કલેક્ટર, મુંડુ અને તેહસીલદાર, ખેતી દ્વારા અનુક્રમે પસાર કરાયેલા તા. ૦૩.૦૭.૧૯૮૭, ૨૨.૦૭.૧૯૮૭ અને ૦૩.૦૮.૧૯૮૭ ના તે સંદેશાઓ/આદેશોને આ ધારણા પર રદ કર્યા કે એસ્કીટ્સ અધિનિયમની જોગવાઈઓનું પાલન કરવામાં આવ્યું નથી અને રાજ્ય દ્વારા શ્રી રાજા સરદાર સિંહની મિલકતોનો કબજો સંભાળી લેવાની કાર્યવાહી મનમાની અને અસ્થિર છે.

૧૫. અપીલકર્તા-રાજસ્થાન રાજ્ય તરફથી, વિદ્વાન વધારાના સોલિસિટર જનરલ શ્રી પી.એસ. નરસિંહાએ રજૂ કર્યું છે કે કોઈ ચથાર્થ હકદાર માલિકના અભાવને કારણે, રાજસ્થાન રાજ્યએ રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ નિયમન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ હેઠળની કાર્યવાહી યોગ્ય રીતે પ્રારંભ કરી હતી. એવું રજૂ કરવામાં આવ્યું કે વડી અદાલતે એસ્કીટ્સ અધિનિયમની કલમ ૪ અને ૬ ના તાત્પર્યની મૂલવણી કરી નથી, જે સંબંધિત સત્તાવાળાઓને અધિનિયમ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરવાની અને એસ્કીટ મિલકતોનો કબજો લેવાની સત્તા સોંપે છે, અને વડી અદાલતે ૦૩.૦૭.૧૯૮૭, ૨૨.૦૭.૧૯૮૭ અને ૦૩.૦૮.૧૯૮૭ તારીખના પત્રવ્યવહાર/આદેશો અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર હતા તે હકીકતની અવગણના કરીને ભૂલ કરી હતી. વિદ્વાન વધારાના સોલિસિટર જનરલે વધુમાં રજૂ કર્યું કે ટ્રસ્ટીઓએ ટેસ્ટામેન્ટરી કેસની ફગાવટ વિરુદ્ધ અપીલ દાખલ કરી હોવાથી અને એગ્રેડ્સે કલેક્ટરના આદેશને પડકારતી અપીલ બોર્ડ ઓફ રેવન્યુ

સમક્ષ દાખલ કરી હોવાથી, વડી અદાલતે પક્ષકારોને દિલ્હી વડી અદાલત સમક્ષની અપીલ તથા બોર્ડ ઓફ રેવન્યુ સમક્ષની અપીલના નિકાલ સુધી રાહ જોવાનો નિર્દેશ આપવો જોઈતો હતો. વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે વધુમાં રજૂ કર્યું કે ૧૯.૧૧.૨૦૦૧ ના આદેશ દ્વારા વડી અદાલતે દિલ્હી વડી અદાલતના નિર્ણયની રાહ જોતા રિટ અરજી ક્રમાંક ૨૭૧૩ ઓફ ૧૯૮૭ ને અનિશ્ચિત મુદત માટે મુલતવી રાખી હતી, તેથી તેને ટેસ્ટામેન્ટરી કેસના ચુકાદા વિરુદ્ધ પ્રાધાન્ય કરાયેલ અપીલમાં દિલ્હી વડી અદાલતના નિર્ણયની રાહ જોવી જોઈતી હતી. એવો દાવો કરવામાં આવ્યો કે રિટ અરજી ક્રમાંક ૨૭૧૩ ઓફ ૧૯૮૭ માં પડકાર હેઠળ રહેલા ત્રણ પત્રવ્યવહાર/આદેશો બાદ, અદાલતો અને સક્ષમ સત્તાવાળાઓ દ્વારા આદેશો પસાર કરવામાં આવ્યા હતા, અને એવી સ્થિતિમાં વડી અદાલતે અનુગામી ચુકાદાઓ/આદેશોની અવગણના કરીને ભૂલ કરી હતી અને પડકારાયેલ આદેશ ટકી શકતો નથી.

૧૬. બીજી તરફ, પ્રતિવાદીઓ તરફથી પરિષ્ઠ વકીલ ડૉ. એ.એમ. સિંઘવી અને શ્રી પરાસ કુહાડે રજૂ કર્યું કે મૃત્યુ પામેલાના અગ્રેટ્સ અને કોગ્રેટ્સ હતા, જેના વિષે રાજ્યને સંપૂર્ણ જાણ હતી અને તેથી શ્રી રાજા સરદાર સિંહની મિલ્કતોને લાવારિસ-ત્યજાયેલ મિલ્કત કહી શકાય નહીં. વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે રજૂ કર્યું કે મિલ્કતો રાજ્યાધિકારમાં જન્મ થવા માટે સાત વર્ષના વાજબી સમયગાળા સુધી કોઈપણ દાવેદારનો સંપૂર્ણ અભાવ હોવો જોઈએ અને મિલ્કતનો ત્યજાયેલ મિલ્કત તરીકેનો સ્વભાવ નિષ્કર્ષરૂપે સ્થાપિત થવો જોઈએ. બોમ્બે ડાયિંગ એન્ડ મેન્યુફેક્ચરિંગ કું., લિમિટેડ વિ. સ્ટેટ ઓફ બોમ્બે એન્ડ અધર્સ એ.આઈ.આર. ૧૯૫૮ એસ.સી. ૩૨૮ પર આધાર મૂકી દલીલ કરવામાં આવી કે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૯૬ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ માત્ર ત્યાં સુધી જ થઈ શકે જ્યાં સુધી કોઈ દાવેદાર ન હોય અને મિલ્કત ત્યજાયેલ મિલ્કતનો સ્વભાવ ધારણ કરે, અને હાથે આવેલી

બાબતને વારસદારોના સંપૂર્ણ અભાવનો કેસ કહી શકાય નહીં. વધુમાં રજૂ થયું કે મિલ્કત બોના વેકેન્ટિયા છે તે સ્થાપિત કરવાનો ભાર સરકાર પર છે અને પુરાવાનો ભાર ખૂબ ઊંચો છે. સ્ટેટ ઓફ બિહાર વિ. રાધા કૃષ્ણ સિંહ એન્ડ અધર્સ (૧૯૮૩) ૩ એસ.સી.સી. ૧૧૮, કુચ્છી લાલ રમેશ્વર આશ્રમ ટ્રસ્ટ એવમ અન્ન ક્ષેત્ર ટ્રસ્ટ શ્રુ વેલજી દેવશી પટેલ વિ. કલેક્ટર, હરિદ્વાર એન્ડ અધર્સ (૨૦૧૭) ૧૬ એસ.સી.સી. ૪૧૮ પર આધાર મૂકવામાં આવ્યો. પ્રતિવાદીઓ તરફથી દલીલ કરવામાં આવી કે એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળની કાર્યવાહીનો પ્રારંભ કરવો અને તેનો કબજો કબજે લેવો ખોટો છે, કારણ કે અગ્રેટ્સ દ્વારા તેમજ ટ્રસ્ટીઓ દ્વારા પણ દાવા કરવામાં આવ્યા છે. આગળ રજૂ થયું કે માનીએ કે એસ્કીટ્સ અધિનિયમ લાગુ પડતો હતો, તો પણ કબજો ટ્રસ્ટ પાસેથી લેવામાં આવ્યો હતો, જે “વર્તમાન અને વાસ્તવિક કબજામાં” હતું, અને આ એસ્કીટ્સ અધિનિયમની કલમ ૪ની જોગવાઈના પ્રાપ્તિના વિરુદ્ધ છે. વધુમાં રજૂ થયું કે ખેરતી ટ્રસ્ટ પાસેથી રાજ્ય દ્વારા મિલ્કતોનો કબજો લેવો ગેરકાયદેસર છે અને તે એસ્કીટ્સ અધિનિયમની કલમ ૪(૧)ના પ્રાપ્તિના ઉલ્લંઘન સમાન છે.

૧૭. મેં રજૂઆતનો સાવધાનીપૂર્વક વિચાર કર્યો છે અને પડકારાયેલ ચુકાદો તેમજ દિલ્લી વડી અદાલતના ટેસ્ટામેન્ટરી કેસ નં. ૨૬ ઓફ ૧૯૮૭માં આપેલ ચુકાદો અને નોંધપાત્ર અન્ય અભિલેખી સામગ્રીનું પરિશીલન કર્યું છે. વિચારણા માટે નીચેના મુદ્દાઓ ઉભા થાય છે:—

(૧) શું વડી અદાલતનું એવું કહેવું યોગ્ય હતું કે રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ હેઠળ કાર્યવાહીનો પ્રારંભ જ જાળવી શકાય તેમ નથી? શું માનનીય ન્યાયાધીશનું એવું કહેવું યોગ્ય હતું કે, અધિનિયમ લાગુ પડે છે એમ માન્ય રાખીએ તો પણ, સંપત્તિઓનો કબજો હસ્તગત કરવો અધિનિયમની જોગવાઈઓના ઉલ્લંઘનમાં છે?

(૨) શું દિલ્હી વડી અદાલત તથા એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળ સક્ષમ સત્તાધિકારીઓ દ્વારા અનુવર્તી રીતે પસાર કરાયેલા વિવિધ આદેશોની અવગણના કરીને વડી અદાલતે તા. ૦૩.૦૭.૧૯૮૭, ૨૨.૦૭.૧૯૮૭ અને ૦૩.૦૮.૧૯૮૭ ના સંદેશાઓ/આદેશોને રદ કરવામાં યોગ્યતા દર્શાવી હતી?

(૩) જ્યારે દિલ્હી વડી અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠ સમક્ષ પ્રોબેટ કેસ વિરુદ્ધની અપીલ બાકી હતી અને જિલ્લા કલેક્ટર દ્વારા પસાર કરાયેલ આદેશ વિરુદ્ધની અપીલ પણ રાજસ્વ મંડળ સમક્ષ બાકી હતી, ત્યારે શું વડી અદાલતે તારીખ ૦૩.૦૭.૧૯૮૭, ૨૨.૦૭.૧૯૮૭ અને ૦૩.૦૮.૧૯૮૭ના ત્રણ સંદેશાઓ/આદેશોને, જેઓ દ્વારા રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ની જોગવાઈઓ મુજબ કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવી હતી, રદ કરીને યોગ્ય કર્યું હતું?

૧૮. પ્રતિવાદીઓનો તર્ક એવો છે કે આ બોના વાકાન્શિયા (કાનૂની વારસદારોના અભાવે સંપત્તિ રાજ્યને જમ થવાની સ્થિતિ) નો મામલો નથી અને રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ હેઠળની કાર્યવાહીનો આરંભ જ ટકાઉ નથી. દલીલનો આગળનો અંગ એવો છે કે, રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળ કાર્યવાહીનો આરંભ યોગ્ય માન્ય ગણી લેવાય તો પણ, રાજ્ય સરકારે અધિનિયમની જોગવાઈઓનું કડક પાલન કર્યું નથી અને સમગ્ર કાર્યવાહી દૂષિત થઈ ગઈ છે. હવે હું પ્રથમ તર્કના ગુણદોષ પર વિચારું છું કે અધિનિયમ હેઠળની કાર્યવાહીનો આરંભ કરવો વાજબી નહોતો, કારણ કે આ લાવારિસ-ત્યજાયેલ સંપત્તિનો કેસ નહોતો.

૧૯. એસ્કીટ બોના વેકેન્શિયા છે અને તેનો અમલ માત્ર ત્યજાયેલ સંપત્તિના

કિસ્સામાં જ કરી શકાય છે:- અનુચ્છેદ ૨૯૬ એ એવું બંધારણીય ઉપબંધ છે, જે કોઈ વ્યક્તિ વસીયત વિના અને પોતાની સંપત્તિમાં ઉત્તરાધિકાર પ્રાપ્ત કરવા પાત્ર એવા કોઈ વારસદાર વિના મૃત્યુ પામે ત્યારે તે સંપત્તિ રાજ્ય સરકારમાં નિહિત થવા સક્ષમ બનાવે છે. હિંદુ ઉત્તરાધિકાર અધિનિયમ,

૧૯૫૬ ની કલમ ૨૯ માં એશકીટનો સિદ્ધાંત સમાવવામાં આવ્યો છે. કલમ ૨૯ નીચે મુજબ જોગવાઈ કરે છે:—

"૨૯. વારસદારોની ગેરહાજરી.—જો વસીયત વિના મૃત્યુ પામેલા વ્યક્તિએ આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર તેની સંપત્તિમાં ઉત્તરાધિકાર મેળવવા પાત્ર એવો કોઈ વારસદાર છોડ્યો ન હોય, તો આવી સંપત્તિ સરકાર પર અવતરશે; અને સરકાર તે સંપત્તિ એવા તમામ બંધનો અને જવાબદારીઓના આધીન રહીને સ્વીકારશે, જેઓના આધીન કોઈ વારસદાર હોત."

એસચીટનો સિદ્ધાંત એવો પ્રતિપાદિત કરે છે કે જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ વસીયત કર્યા વિના મૃત્યુ પામે અને સંપત્તિમાં વારસાગત હક મેળવવા પાત્ર એવો કોઈ વારસદાર પાછળ મૂક્યા વિના જાય, ત્યારે તે સંપત્તિ સરકાર પર અવતરિત થાય છે.

૨૦. હિંદુ ઉત્તરાધિકાર અધિનિયમની કલમ ૨૯ ત્યારે જ અમલમાં આવે છે જ્યારે વારસદારોનો અભાવ હોય. કલમ ૨૯ માં વપરાયેલ 'અભાવ' શબ્દથી સ્પષ્ટ થાય છે કે વસીયત વિના મૃત્યુ પામનાર વ્યક્તિનો કોઈપણ વારસદાર સંપૂર્ણપણે હાજર ન હોવો જોઈએ. કોઈપણ વારસદારનો અભાવ, સંપત્તિ સરકારને અપગત કરવાની કાર્યવાહી શરૂ કરવા માટેની પૂર્વશરત છે.

૨૧. પંજાબ રાજ્ય વિ. બલવંત સિંહ અને અન્ય, ૧૯૯૨ સપ્. (૩) એસ.સી.સી. ૧૦૮ માં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે રાજ્ય સરકાર સંપત્તિ "મૃતકની પ્રતિસ્પર્ધી અથવા અગ્રતા ધરાવતા વારસ તરીકે નહીં, પરંતુ દેશની

સમગ્ર જમીનની પરમ સર્વાધિકારી તરીકે” ગ્રહણ કરે છે. બલવંત સિંહના કેસમાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:—

“૧૧. જ્યારે બિનવસિયતદાર મૃતક પોતાની મિલકતનો વારસો મેળવવા પાત્ર એવો કોઈ વારસદાર છોડ્યો ન હોય ત્યારે તે મિલકત સરકારને અપગત થાય છે. મિલકત સરકાર પર અવતરિત થશે અને સરકાર તે મિલકત સાથે સંબંધિત તમામ બાધ્યતાઓ અને જવાબદારીઓને આધીન રહી તે મિલકત ગ્રહણ કરશે. માત્ર ત્યારે જ, જ્યારે મૃતકે વારસો મેળવનારો કોઈ વારસદાર પાછળ છોડ્યો ન હોય, રાજ્ય તે મિલકત ગ્રહણ કરવા માટે આગળ આવે છે.

૧૨. રાજ્ય મૃત્યુ પામેલ વ્યક્તિનો પ્રતિસ્પર્ધી અથવા પ્રાધાન્યપ્રાપ્ત વારસદાર તરીકે મિલકત ગ્રહણ કરતું નથી, પરંતુ દેશની સમગ્ર ભૂમિનો સર્વોચ્ચ અધિકારી તરીકે તે ગ્રહણ કરે છે. હેલ્સબરીઝ લૉઝ ઓફ ઇંગ્લેન્ડ, ૪ થ આવૃત્તિ, ખંડ ૧૭, પરિષ્દે ૧૪૩૯ માં નીચે મુજબ જણાવાયું છે:

જેની તરફ જમીન રાજ્યહક્કે જતી હતી.— ૧૮૨૬ પહેલાં બિનવસિયતમાં મૃત્યુ થવાના કિસ્સામાં, જો મધ્યવર્તી સ્વામી મળી શકે તો રાજ્યહક્કે જતી મિલકત તેને જતી હતી; પરંતુ ૧૨૯૦થી ઉપજાગીરી હેઠળનું અનુસ્થાપન પ્રતિબંધિત કરવામાં આવ્યું હોવાથી, બહુ મોટા ભાગના કિસ્સાઓમાં મધ્યવર્તી કબજાધિકારનો કોઈ અભિલેખ ઉપલબ્ધ ન હતો, અને રાજ્યહક્કે જતી મિલકત દેશની સમગ્ર ભૂમિ પરના સર્વોચ્ચ સ્વામી તરીકે કાઉનને જતી હતી.

૧૩. અમારી મતે, જો અવસિયત વિના મૃત્યુ પામેલ વ્યક્તિનો કોઈ અન્ય વારસ હોય, તો કલમ ૨૯ રાજ્યના હિતમાં કાર્યરત થવાની નથી. ખરેખર, કલમ ૨૯ પોતે જ દર્શાવે છે કે વારસોનું અભાવ હોવું આવશ્યક છે. વારસોનું ‘અભાવ’ એટલે અવસિયત વિના મૃત્યુ પામેલ વ્યક્તિના વારસોનો સંપૂર્ણ અભાવ.....”.

૨૨. પ્રતિવાદી નં.૫ થી ૮ તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલની દલીલ એવી છે કે કલમ ૪ માત્ર કલમ ૨(૪) માં વર્ણવેલ એવી મિલકત પર જ લાગુ

પડે છે, જેનો ઉલ્લેખ “ રાજ્યમાં નિહિત થતી ” મિલકત તરીકે કરવામાં આવ્યો છે. વધુમાં એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ માત્ર એવી મિલકતો પર જ લાગુ પડે છે, જે અનુચ્છેદ ૨૯૬ હેઠળ એસ્કીટ અથવા બોના વેકેન્ટિયા રૂપે અલ્ટિમા હેરેસ તરીકે રાજ્યમાં નિહિત થાય છે અને તેથી, અધિનિયમ હેઠળ કોઈપણ કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવે તે પહેલાં, તે મિલકતે ત્યજાયેલ મિલકતનો સ્વભાવ પ્રાપ્ત કર્યો હોવો આવશ્યક છે.

૨૩. પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૫ થી ૮નો વિવાદ એ છે કે દાવો હાજર હોય તે ક્ષણે એસ્કીટનો પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે એસ્કીટ એ બોના વેકેન્ટિયા છે અને તેનો અમલ માત્ર ત્યજાયેલ મિલકત તથા “વારસદારોના અભાવ”ના કિસ્સામાં જ થઈ શકે; અને હાલના કેસમાં “વારસદારોના અભાવ” અંગે કોઈ નિષ્કર્ષ નોંધાયેલ નથી. એવો પણ વિવાદ કરવામાં આવ્યો હતો કે સરકાર દ્વારા એસ્કીટનો દાવો કરવા માટે, મિલકત લાવારિસ/ત્યજાયેલ મિલકતના સ્વરૂપની છે તે સ્થાપિત થવું જોઈએ. આ વિવાદના સમર્થનમાં બોમ્બે ડાઈંગના કેસ પર આધાર મૂકવામાં આવ્યો છે, જેમાં બાકી રહેલી મજૂરી આશરે ત્રણ વર્ષ સુધી એકત્રિત થઈ હતી. ત્રણ વર્ષના બાકીદારો મજૂર કલ્યાણ નિધિમાં હસ્તાંતરિત કરવામાં આવ્યા હતા અને ત્યાં પણ તે ત્રણ વર્ષ સુધી બિનદાવાકીય રહ્યા હતા. આ નિરીક્ષણ સાથે કે માત્ર એટલા કારણે કે બાકી રહેલી મજૂરી માટે ત્રણ વર્ષ સુધી કોઈ દાવો કરવામાં આવ્યો ન હતો, એટલાથી તે ત્યજાયેલ મિલકત બની ગઈ એવું માનવામાં આવી શકતું નથી. બોમ્બે ડાઈંગમાં, આ અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:—

૨૭. હવે પ્રતિવાદીઓની આ દલીલનો વિચાર કરવો બાકી રહે છે કે આક્ષેપિત વિધાન મૂળ તત્ત્વમાં ત્યજાયેલી મિલકત સંબંધિત છે, અને તેથી તેની સ્વભાવજ તે કલમ ૧૯(એલ)(એફ) અથવા કલમ ૩૧(૨) હેઠળ કોઈપણ વ્યક્તિના હકોનું ઉલ્લંઘન કરતી હોવાનું માનવામાં આવી શકે નહીં. જો આ વિધાનનું સ્વરૂપ પ્રતિવાદીઓ જેવું દાવો કરે છે તેવું જ હોય, તો તે યોગ્ય સ્થિતિ ગણાત, કારણ કે ફક્ત તેવી વ્યક્તિ જ ફરિયાદ કરી શકે કે આક્ષેપિત

વિધાન તેના મિલકતસંબંધિત હકમાં હસ્તક્ષેપ કરે છે, ભલે તે હક કલમ ૧૯(એલ)(એફ) હેઠળનો હોય કે કલમ ૩૧(૨) હેઠળનો; અને જો તે ત્યજાયેલી મિલકત હોય, તો અનુમાનતઃ એવો કોઈ વ્યક્તિ જ રહેતો નથી જેને તેમાં કોઈ હિત હોય. પરંતુ શું આક્ષેપિત અધિનિયમને ત્યજાયેલી મિલકત સંબંધિત વિધાન તરીકે માનવામાં આવી શકે? આ પ્રશ્નનો જવાબ આપવા માટે, આવા વિધાનના પાયામાં રહેલા મૂળભૂત સિદ્ધાંતોનું પરિક્ષણ કરવું અને અધિનિયમ તે જ સિદ્ધાંતોના આધારે રચાયેલ છે કે નહીં તે નિર્ધારિત કરવું આવશ્યક છે. “ત્યજાયેલી મિલકત” એવો પ્રયોગ, અથવા વધુ પરિચિત શબ્દપ્રયોગ “બોના વેકાન્શિયા” નો ઉપયોગ કરીએ તો, બે ભિન્ન પ્રકારની મિલકતોનો સમાવેશ કરે છે, એટલે કે, એક તો જે એસ્કીટ દ્વારા આવે છે અને બીજી તે જેના ઉપર કોઈનો દાવો નથી. હેલ્સબરીઝ લોઝ ઓફ ઇંગ્લેન્ડ, ૩મી આવૃત્તિ, ખંડ ૭, પૃષ્ઠ ૫૩૬, પરિષદ ૧૧૫૨ માં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે “બોના વેકાન્શિયા શબ્દપ્રયોગ એવી વસ્તુઓ માટે થાય છે જેમાં કોઈ વ્યક્તિ માલિકીનો દાવો કરી શકે નહીં, અને તેમાં વસીયત વિના મૃત્યુ પામનાર વ્યક્તિઓની અવશેષ મિલકતનો પણ સમાવેશ થાય છે.” તેમ છતાં, મિલકતના આ બે વર્ગો વચ્ચે આ ભેદ છે કે જ્યારે રાજ્ય વસીયત વિના મૃત્યુ પામનાર વ્યક્તિની મિલકતનો અંતિમ વારસદાર તરીકે માલિક બને છે, ત્યારે તે ફક્ત ત્યજાયેલી મિલકતનો કબજો જ ગ્રહણ કરે છે. સામાન્ય કાનૂન હેઠળ, ત્યજાયેલી જંગમ મિલકત એસ્કીટનો વિષય બની શકતી નહોતી. તેને ફક્ત સાર્વભૌમ સત્તાધિકારી દ્વારા બોના વેકાન્શિયા તરીકે કબજામાં લઈ શકાય. વિદે હોલ્ડ્સવર્થ્સ હિસ્ટ્રી ઓફ ઇંગ્લિશ લૉ, ૨મી આવૃત્તિ, ખંડ ૭, પૃષ્ઠ ૪૯૫-૯૬. કનેક્ટિકટ મ્યુચ્યુઅલ લાઈફ ઇન્સ્યોરન્સ કંપની વિ. મૂર (૩૩૩ યુએસ ૫૪૧, ૫૪૬) માં આ કાનૂન પાછળનો સિદ્ધાંત એવો જણાવવામાં આવ્યો હતો કે “ત્યજાયેલી મિલકત બાબતે રાજ્ય કોઈપણ અન્ય વ્યક્તિની સરખામણીએ વધુ યોગ્ય રીતે સંરક્ષક અને લાભાર્થી બની શકે.” ઉપર જણાવાયેલ

સિદ્ધાંતને અનુરૂપ રીતે, ત્યજાયેલી મિલકત સંબંધિત કાનૂન, પ્રથમ તો, એવી મિલકત અંગે જેના વિષે નિર્ધારિત અને ચુકિતસંગત અવધિ સુધી કોઈ દાવો કરવામાં આવ્યો નથી, તેના સચ્ચા માલિકોના હિતાર્થે રાજ્ય દ્વારા તે મિલકતનું સંરક્ષણ અને સુરક્ષા કરવાની જોગવાઈ કરે છે; અને બીજું, જ્યારે સચ્ચા માલિકો દ્વારા નિર્ધારિત સમયમર્યાદામાં તેની બાબતે કોઈ દાવો કરવામાં આવતો નથી, ત્યારે એવી મિલકતો રાજ્યમાં સંપૂર્ણપણે નિવિષ્ટ થાય તેવી જોગવાઈ કરે છે.

૨૪. રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળની કાર્યવાહીનો પ્રારંભ એસ્કીટ માટેની શરતો પૂર્ણ થયાં વગર ટકી શકતો નથી એવી દલીલ કરતાં, પિયર્સ લેસ્લી એન્ડ કો. લિ. (સી.એ. નં. ૧૧૭૪ ઓફ ૧૯૬૫ માં) અને મિસ વાયોલેટ ઓરુફરલોંગ વેપશેર તથા અન્ય (સી.એ. નં. ૧૯૩૫ ઓફ ૧૯૬૬ માં) વિ. મિસ વાયોલેટ ઓરુફરલોંગ વેપશેર તથા અન્ય (સી.એ. નં. ૧૧૭૪ ઓફ ૧૯૬૫ માં) અને પિયર્સ લેસ્લી એન્ડ કો. લિ. તથા અન્ય (સી.એ. નં. ૧૯૩૫ ઓફ ૧૯૬૬ માં) એ.આઈ.આર. ૧૯૬૯ એસ.સી. ૮૪૩ પર અવલંબન મૂકવામાં આવ્યું હતું।

૨૫. વારસદારોના અભાવનો સ્પષ્ટ કિસ્સો ઊભો થાય ત્યારે સંપત્તિ રાજ્યમાં નિહિત થવાની માન્યતા આપતો અને રાજ્યને સર્વોચ્ચ સાર્વભૌમ તરીકે સ્વીકારતો એસ્કીટ એક સિદ્ધાંત છે, એવી નોંધ લેતા, કુચ્ચી લાલ (૨૦૧૭) ૧૬ એસ.સી.સી. ૪૧૮ માં, આ અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:-

“ ૨૦.કલમ ૨૯માં અપગતિનો સિદ્ધાંત સમાવવામાં આવેલો છે. અપગતિનો સિદ્ધાંત એ માન્ય રાખે છે કે જ્યાં કોઈ વ્યક્તિ વસીયત વિના મૃત્યુ પામે અને સંપત્તિમાં ઉત્તરાધિકાર પ્રાપ્ત કરવા માટે પાત્ર એવો કોઈ વારસ છોડીને ન જાય, ત્યાં તે સંપત્તિ સરકારને હસ્તાંતરિત થાય છે. આવું થતા સંપત્તિ સરકારને હસ્તાંતરિત થતી હોવા છતાં, સરકાર તે સંપત્તિ તેની સાથે સંકળાયેલી બધી ફરજો અને જવાબદારીઓના આધીન રહીને જ ગ્રહણ કરે છે. અન્ય શબ્દોમાં, રાજ્ય તે સંપત્તિ (એસ.સી.સી. પૃ. ૧૧૩, પરા ૧૨ ખાતે)

“મૃતકના પ્રતિસ્પર્ધી અથવા પ્રાધાન્યપ્રાપ્ત વારસ તરીકે નહીં, પરંતુ સમગ્ર દેશની જમીનના સર્વોચ્ચ સ્વામી તરીકે” ગ્રહણ કરતું નથી, એમ સ્ટેટ ઓફ પંજાબ વિ. બલવંત સિંહ ૧૯૯૨ સપ્લિ. (૩) એસ.સી.સી. ૧૦૮ માં ઠરાવવામાં આવ્યું છે. ઇંગ્લેન્ડના હોલ્સબરીઝ લોઝ, જમી આવૃત્તિ, ખંડ ૧૭, પરા ૧૪૩૯માંથી લેવાયેલો આ સિદ્ધાંત, કલમ ૨૯નો વ્યાપ સમજાવતાં આ અદાલતે સ્વીકાર્યો હતો. કલમ ૨૯ ત્યારે જ કાર્યરત થાય છે જ્યારે વારસોની પૂર્ણ નિષ્ફળતા હોય. નિષ્ફળતા એટલે વસીયત વિના મૃત્યુ પામનાર વ્યક્તિનો કોઈપણ પ્રકારનો વારસ પૂર્ણપણે અસ્તિત્વમાં ન હોવો. જ્યારે અપગતિનો પ્રશ્ન ઊભો થાય છે, ત્યારે વસીયત વિના મૃત્યુ પામેલી વ્યક્તિની મિલકતમાં ઉત્તરાધિકાર મેળવવા માટે પાત્ર એવા વારસનો અભાવ છે એવો દાવો કરનાર વ્યક્તિ ઉપર પોતાનો મામલો સ્થાપિત કરવાનો ભાર ભારે પ્રમાણમાં રહે છે. કાયદો આવી અસરને સહેલાઈથી સ્વીકારતો નથી.

.....

“૨૫. કાયદો ઇસચીટના દાવાને સહેલાઈથી સ્વીકારતો નથી અને કોઈ વ્યક્તિ કાનૂની વારસદાર વિના, મિલકતમાં અનુગામી થવા પાત્ર એવો કોઈ હકદાર છોડ્યા વગર, વસીયત કર્યા વિના મૃત્યુ પામ્યો છે એવું જે વ્યક્તિ દાવો કરે છે તેના પર ભારે ભાર રહે છે, એવો સિદ્ધાંત સુદૃઢ ચુકિત પર આધારિત છે. ઇસચીટ એવો સિદ્ધાંત છે જે રાજ્યને સર્વોચ્ચ સાર્વભૌમ તરીકે સ્વીકારે છે, જેમાં મિલકતનો હક માત્ર ત્યારે જ રાજ્યમાં નિહિત થાય જ્યારે વારસદારોના સંપૂર્ણ અભાવનો કેસ સ્પષ્ટ અને સ્થાપિત રીતે સાબિત થાય. આ સિદ્ધાંત તે ધોરણ પર આધારિત છે કે કાયદાના શાસનથી સંચાલિત સમાજમાં, શાસક કાયદાકીય જોગવાઈના આધારે સ્પષ્ટ કેસ સ્થાપિત કરવામાં આવ્યો ન હોય ત્યાં સુધી, ખાનગી હકોને રાજ્યના હિતમાં પરાસ્ત થયેલા છે એવું અદાલત અનુમાન નહીં કરે. કલેક્ટર રાજ્યનો એક અધિકારી છે. ખાનગી વિવાદોમાં પ્રવેશ કરવા માટે તે માત્ર એવી જ સત્તાઓનો ઉપયોગ

કરી શકે છે, જે કાયદો તેને સ્પષ્ટપણે પ્રદાન કરે છે. તેના વિરુદ્ધ, દીવાની અદાલતને દીવાની વિવાદો સંબંધિત તમામ મુદ્દાઓનું નિરાકરણ કરવાનો અધિકારક્ષેત્ર છે, સિવાય કે જ્યાં અધિનિયમ દ્વારા, સ્પષ્ટ રીતે અથવા આવશ્યક અનુસંગથી, અદાલતનું અધિકારક્ષેત્ર દૂર કરવામાં આવ્યું હોય.....” [અંડરલાઈન ઉમેરેલ].

૨૬. રાધા કૃષ્ણા (૧૯૮૩) ૩ એસસીસી ૧૧૮ માં, આ અદાલતે નીચે મુજબ નિર્ધારિત કર્યું હતું:—

૨૭૨. એ સુસ્થાપિત છે કે જ્યારે સરકાર દ્વારા રદબાતલ અધિકારનો દાવો રજૂ કરવામાં આવે છે ત્યારે વિશ્વના કોઈપણ સ્થળે પ્રતિવાદીના કોઈ વારસદાર અસ્તિત્વમાં નથી તે સાબિત કરવાનો ભાર ભાર અપીલકર્તા પર રહે છે. સામાન્ય રીતે, જ્યાં સુધી રદબાતલ અધિકાર માટેની આવશ્યક શરતો પૂર્ણપણે અને સંપૂર્ણ રીતે સંતોષાય નહીં ત્યાં સુધી મિલ્કત રદબાતલ અધિકારથી સરકાર હસ્તગત કરે તે બાબતને અદાલત અનુકૂળ દૃષ્ટિએ જોતું નથી. વધુમાં, રદબાતલ અધિકારનો આક્ષેપ વિચારણા માટે સ્વીકારવામાં આવે તે પહેલાં સરકારે જાહેર નોટિસ આપેલી હોવી આવશ્યક છે જેથી દેશમાં ક્યાંય અથવા તે બાબતે વિશ્વમાં ક્યાંય કોઈ દાવેદાર હોય તો તે રાજ્યના દાવાનો પ્રતિસ્પર્ધ કરવા આગળ આવી શકે. વર્તમાન કેસમાં, બિહાર અને ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્યોએ માત્ર વાદી—પ્રતિવાદીઓના દાવાઓનો વિરોધ કરતાં હાજર રહીને પોતાને સંતોષ્યા હતા. ભલે તેઓ એ દર્શાવવામાં સફળ થાય કે વાદીઓ અવસાન પામેલ મહારાજાના સર્વાધિક નજીકના અવર્તી વારસદાર નહોતા, તો પણ તેમાંથી તર્કસંગત અનુસંગ તરીકે એવો અનિવાર્ય અનુમાન નીકળતું નથી કે વાદીઓનો દાવો નિષ્ફળ જવાથી એવો નિર્વિવાદ તારણ નીકળે કે અન્ય કોઈ એવો વારસદાર નથી જે કોઈ પણ સમયે આગળ આવીને સંપત્તિઓ પર દાવો કરી શકે.

૨૭. ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતોના પ્રકાશમાં, હવે આપણે વિચારીએ કે રાજસ્થાન રાજ્યએ વારસદાર અથવા ઉત્તરાધિકારીના અભાવે શ્રી રાજા સરદાર સિંહની

સંપત્તિઓને અપગત તરીકે હસ્તગત કરવા માટે અથવા હકદાર માલિકના અભાવે માલિકવિહોણી સંપત્તિ તરીકે લેવા માટે ઇસ્કીટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ નો અમલ કરવામાં યોગ્યતા દાખવી હતી કે નહીં. નિઃસંદેહ, રાજસ્થાન ઇસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની જોગવાઈઓ ત્યારે જ લાગુ પડશે જ્યારે વ્યક્તિ વસીયત વિના મૃત્યુ પામે અને/અથવા હિંદુ ઉત્તરાધિકાર અધિનિયમની કલમ ૮ હેઠળના કોઈપણ વ્યક્તિ દ્વારા અથવા અન્ય ઉત્તરાધિકાર કાયદાઓ મુજબ તેનો ઉત્તરાધિકાર ન થયો હોય.

૨૮. મૃત્યુ પામેલ શ્રી રાજા સરદાર સિંહની મિલ્કતો અંગે બે દાવાઓ છે:—

ખેત્રી ટ્રસ્ટ દ્વારા, જે શ્રી. રાજા સરદાર સિંહ દ્વારા તા. ૩૦.૧૦.૧૯૮૫ના રોજ કરવામાં આવેલી વસીયતના બળે રચાયેલ હોવાનું કહેવાય છે; અને મૃત્યુ પામેલાના અગ્રેટ્સ દ્વારા.

મને આ વિચારવા દો કે કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓમાં, શ્રી રાજા સરદાર સિંહની મિલ્કતો ઉત્તરાધિકારીઓના અભાવના કેસ તરીકે સરકારને એશકીટ દ્વારા તે મિલ્કતો કબજે લેવાના અધિકારને ન્યાયસંગત ઠરાવતી બોના વેકાન્ટિયા હતી કે નહીં.

૨૯. શ્રી રાજા સરદાર સિંહનું અવસાન ૨૮.૦૧.૧૯૮૭ના રોજ થયું. ક્ષેત્રી ટ્રસ્ટની સ્થાપના ૩૧.૦૧.૧૯૮૭ના રોજ કરવામાં આવી. ટ્રસ્ટ ડીડ ૧૪.૦૪.૧૯૮૭ના રોજ અમલમાં મૂકવામાં આવી હતી, જેમાં ભારત મિટ્ટર-ચેરમેન એક્સાઇડ લિમિટેડ, નરોત્તમ સેહગલ-આઈ.સી.એસ., ભારત સરકારના ભૂતપૂર્વ ગૃહ સચિવ, ડૉ. રોમિલા થાપર, પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસકાર, અને વિક્રમ લાલ-ચેરમેન આયશર લિમિટેડ જેવા પ્રખ્યાત વ્યક્તિઓએ ક્ષેત્રી ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓ તરીકેનું પદ ધારણ કર્યું હતું. ટેસ્ટામેન્ટરી કેસ નં. ૨૬ ઓફ ૧૯૮૭માં, દિલ્લી વડી અદાલતે દર્શાવ્યું છે કે સમય જતાં ટ્રસ્ટીઓમાં ફેરફાર થયો અને ૦૮.૦૭.૨૦૦૩ની સ્થિતિએ, લેડી ઓલ્ગા મેનિંગના પુત્ર લોર્ડ નોર્થબુકને, જોધપુરના મહારાજ ગજ સિંહ ઉપરાંત, વસિયતનામાના કારભારક ટ્રસ્ટી તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા. વસિયતનામાના

કારભારક, અર્થાત્ પરમેશ્વર પ્રસાદે, ૩૦.૧૦.૧૯૮૫ના વસિયતનામા સાથે ૦૭.૧૧.૧૯૮૫ના કોડિસિલને વંચીને, ઇન્ડિયન સક્સેશન એક્ટ, ૧૯૨૫ની કલમ ૨૭૬ હેઠળ પ્રોબેટ મંજૂર કરવા માટે માર્ચ, ૧૯૮૭માં ટેસ્ટામેન્ટરી કેસ નં. ૨૬ ઓફ ૧૯૮૭ દાખલ કર્યો હતો. ક્ષેત્રી ટ્રસ્ટ સંબંધે, તેણે ૨૦૦૮ની ક્રમાંક ૫૭૩૭-૫૭૩૮ ધરાવતી ત્રણ આંતરવર્તી અરજીઓ દાખલ કરી છે. ક્ષેત્રી ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓને ૨૦૦૮ની આંતરવર્તી અરજી નં. ૫૭૩૭માં પસાર કરાયેલા આદેશ અનુસાર પક્ષકાર તરીકે જોડવામાં આવ્યા હતા – ટ્રસ્ટીઓને પક્ષકાર તરીકે જોડવાની અરજી.

૩૦. વસીયત સંબંધિત કેસમાં, રાજ્યસ્થાન રાજ્યને પણ બોના વેકેન્ટિયા એટલે કે અધિકારપૂર્ણ માલિકના અભાવે પક્ષકાર તરીકે સામેલ કરવામાં આવ્યું હતું. રાજ્યસ્થાન રાજ્ય દ્વારા રજૂ કરાયેલ પક્ષકાર તરીકે સામેલ કરવાની ક્રમાંક ૮૬૭ ઓફ ૧૯૯૫ ધરાવતી તે અંતરિમ અરજી સિંગલ ન્યાયાધીશે નામંજૂર કરી હતી, જેના વિરુદ્ધ રાજ્યસ્થાન રાજ્યએ ડિવિઝન બેન્ચ સમક્ષ એફ.એ.ઓ. (ઓએસ) નં. ૧૬૬ ઓફ ૧૯૯૬ માં અપીલ દાખલ કરી હતી. ડિવિઝન બેન્ચના તા. ૦૮.૧૧.૧૯૯૬ ના આદેશથી રાજ્યસ્થાન રાજ્યને પક્ષકાર તરીકે સામેલ કરવાનો આદેશ કરવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ રાજ્યસ્થાન રાજ્યને માત્ર વર્તમાન અભિલેખોના આધારે દલીલો રજૂ કરવાની જ પરવાનગી આપવામાં આવી હતી.

૩૧. પક્ષકારો દ્વારા રજૂ કરાયેલા મૌખિક અને દસ્તાવેજી પુરાવાઓના વિગતવાર વિચારણા અનુસંધાને, તા. ૦૩.૦૭.૨૦૧૨ના વિગતવાર આદેશ દ્વારા, દિલ્હીની વડી અદાલતે વસિયતી કેસ ક્રમાંક ૨૬ સન ૧૯૮૭ ફગાવી દીધો હતો અને એમ ઠરાવ્યું હતું કે “વસીયતના અરજદાર-કારભારીઓ તા. ૩૦.૧૦.૧૯૮૫ની વસિયત અને તા. ૦૭.૧૧.૧૯૮૫ના કોડિસિલનું કાનૂન અનુસાર નિષ્પાદન સ્થાપિત કરવામાં સક્ષમ રહ્યા નહોતા અને કારભારીઓ વસિયતને ઘેરતી શંકાસ્પદ

પરિસ્થિતિઓ દૂર કરવામાં નિષ્ફળ ગયા હતા.” વડી અદાલતના સંબંધિત નિષ્કર્ષો નીચે મુજબ છે:—

“૧૦૧.૧ અરજદારો આંક પી-૧ તરીકેની વસિયત તથા આંક પી-૩ તરીકેના કોડિસિલને સાબિત કરવામાં સક્ષમ રહ્યા નથી. પી.ડબલ્યુ.-૧, પી.એન. ખત્રા અને આર.ડબલ્યુ.-૮ની સાક્ષીમાં અત્યંત વિરુદ્ધતા હોવાથી વસિયત સાબિત થતી નથી. આર.ડબલ્યુ.-૮ને અસત્ય બોલવાનું કોઈ કારણ નથી, જેથી તેને કોઈ પણ રીતે વ્યક્તિગત લાભ થવાનો હોય.”

૧૦૧.૪ કે અવસાન પામેલ/વસિયતકર્તા દ્વારા અમલમાં મૂકાયેલ વસિયત અધૂરી છે અને તેમાં મહત્વપૂર્ણ વિગતોનો અભાવ છે. તેમાં “નીચે અહીં” ઉદ્દેખિત ટ્રસ્ટને સ્થાવર અને જંગમ મિલ્કતો વસિયત દ્વારા આપવાની વાત કરવામાં આવી છે અને મિલ્કતોની કોઈ વિગતો વસિયતમાં જ દર્શાવવામાં આવી નથી તેમજ આવકવેરા રિટર્ન અથવા સંપત્તિવેરા રિટર્નની નકલો પણ જોડવામાં આવી નથી, જ્યારે વસિયતમાં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે મિલ્કતોની વિગતો તેમાં આપવામાં આવી છે. અરજદારો ઉક્ત દસ્તાવેજો સ્વતંત્ર રીતે સાબિત કરવામાં પણ નિષ્ફળ ગયા છે.”

વસિયતી કેસને નામંજૂર કરનાર ઉક્ત ચુકાદા વિરુદ્ધ, ટ્રસ્ટીઓએ દિલ્લી વડી અદાલત સમક્ષ અપીલ દાખલ કરી હતી અને તે જ હાલમાં લંબિત છે, જેમાં કોઈ સ્થગિતી મંજૂર કરવામાં આવી નહોતી.

૩૨. ઉક્ત રિટ અરજીએ, એટલે કે વર્ષ ૧૯૮૭ ની રિટ અરજી ક્રમાંક ૨૭૧૩ માં, ટ્રસ્ટે ૦૩.૦૭.૧૯૮૭, ૨૨.૦૭.૧૯૮૭ અને ૦૩.૦૮.૧૯૮૭ની ત્રણ સંદેશાઓ/આદેશોને વસિયતનામાના આધારે પડકાર્યા હતા અને એવો દાવો કર્યો

હતો કે તેમણે દિલ્હી વડી અદાલત સમક્ષ પ્રોબેટનો કેસ દાખલ કર્યો હતો, જે નામંજૂર કરવામાં આવ્યો હતો. દિલ્હી વડી અદાલતે પ્રોબેટ કેસમાં આપેલો નિર્ણય ટ્રસ્ટ વિરુદ્ધ ગયા પછી, બાકી રહેલી વસીયતી અપીલમાં ટ્રસ્ટ સફળ ન થાય ત્યાં સુધી ટ્રસ્ટને સંપત્તિમાં કોઈપણ પ્રકારનો અધિકાર, માલિકીહક કે હિતનો આભાસ પણ રહેતો નથી, અને ટ્રસ્ટને એસ્કીટ હેઠળ આવતી સંપત્તિઓ પર દાવો મૂકવાનો કોઈ અધિકાર નથી. ટ્રસ્ટને સંપત્તિમાં કોઈ અધિકાર ન હોવાથી, હવે તેણે ગ્રેટ્સના હિતનો મુદ્દો હાથ ધર્યો હોવાનું જણાય છે, જેને વડી અદાલતે, મારા વિચારપૂર્વકના મત મુજબ, ધ્યાનમાં લીધો નહોતો.

૩૩. સન ૧૯૮૭ની રિટ અરજી ક્રમાંક ૨૭૧૩માં, ક્ષેત્રી ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓએ એસ્કીટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરતી ત્રણ સંદેશાવ્યવહાર/આદેશોને પડકાર્યા હોવા છતાં, તેમણે વડી અદાલત સમક્ષ રજૂઆત કરી હતી કે તેમણે દિલ્હી વડી અદાલત સમક્ષ પ્રોબેટનો કેસ દાખલ કર્યો છે અને મામલો મુલતવી રાખવા વિનંતી કરી હતી. ક્ષેત્રી ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓ દ્વારા કરવામાં આવેલી આ રજૂઆત કે પ્રોબેટનો કેસ પ્રલંબિત છે, તે અંગે વિચારણા કરીને, રાજસ્થાન વડી અદાલતે તા. ૧૯.૧૧.૨૦૦૧ના તેના આદેશથી દિલ્હી વડી અદાલતના નિર્ણયની રાહ જોતાં રિટ અરજીને અનિશ્ચિત મુદત માટે મુલતવી રાખી હતી. આ રીતે, ટ્રસ્ટે અધિનિયમ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરવાને પડકારતી રિટ અરજીમાં પ્રોબેટ કેસનો અંતિમ નિર્ણય થાય ત્યાં સુધી મુલતવી રાખવાની માંગણી કરવાનો માર્ગ પસંદ કર્યો હતો. એકવાર પ્રોબેટ કેસમાં નિર્ણય તેમના વિરુદ્ધ ગયો બાદ, અપીલમાં તેઓ સફળ ન થાય ત્યાં સુધી, ક્ષેત્રી ટ્રસ્ટને મિલકતો પર દાવો રજૂ કરવાનો કોઈ દેખીતી હક રહેતો નથી.

૩૪. ગજ સિંહ આલસીસર-પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૮ જેવા અગ્રેટ તથા અન્ય અગ્રેટો અર્થે સુરેન્દ્ર સિંહ, હેમેન્દ્ર સિંહ, નગેન્દ્ર સિંહ અને ચોગેન્દ્ર સિંહે તા.

૩૦.૧૦.૧૯૮૫ની વસિયતના પ્રોબેટના મંજૂરીદાનનો વિરોધ કરતાં પોતાના વાંધાઓ દાખલ કર્યા હતા. ત્યારબાદ, તેઓ બધાએ પોતાના વાંધાઓ પરત ખેંચી લીધા હતા. અગ્રેટોએ પોતાના વાંધાઓ પરત ખેંચવાના વર્તન અંગે, આવી પરત ખેંચવાના કારણો સમજાવી શકાય તેમ નથી એવું અવલોકન કરીને, દિલ્હી વડી અદાલતે તા. ૨૩.૧૧.૨૦૧૨ના પોતાના ચુકાદામાં સમાપન પરિણેદમાં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:—

.....૧૦૧.૭ પ્રોબેટ/વહીવટપત્રની મંજૂરી આપવા અંગે ઘણા વાંધાકર્તાઓએ વાંધા ઉઠાવ્યા હતા, પરંતુ હકીકતમાં તેમાંથી દરેકએ પોતાનો વાંધો પાછો ખેંચી લીધો હતો. તેમના દ્વારા વાંધો પાછો ખેંચવાના કારણો સમજાણથી પર છે. તે માટે કોઈ વિશ્વસનીય કારણ આપવામાં આવ્યું નથી. આથી અદાલત એવો અનુમાન કાઢે છે કે પરદા પાછળ કેટલીક શક્તિઓ કાર્યરત હતી, જેણે તેમને તેમના વાંધાઓ પાછા ખેંચવા પ્રેર્યા, જેથી રાજસ્થાન રાજ્યના વિરોધ સિવાય અરજદારો માટે મેદાન ખુલ્લું રહી જાય.

ગજસિંહ આલસિસાર—પ્રતિવાદી નં. ૮ની વાંધાની બાબત જેટલી છે, પ્રોબેટ કાર્યવાહીમાં, તેણે અનુસંધાને પોતાની દાવો/વાંધો ૧૦.૦૨.૨૦૦૯ના રોજ સ્વપ્રેરિત રીતે પરત ખેંચી લીધો.

૩૫. જ્યાં સુધી અન્ય વાંધાજણાવનારાઓનો પ્રશ્ન છે, પ્રોબેટ કેસમાં દિલ્હી વડી અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:—

૧૬. પ્રોબેટ અરજી દાખલ થયા બાદ, ૧૭.૦૪.૧૯૮૭ના રોજ “સ્ટેટ્સમેન” માં પ્રકાશિત કરાયેલ ઉદ્ઘોષણના પ્રતિસાદરૂપે અનેક વાંધાઓ દાખલ કરવામાં આવ્યા હતા, જેનો વ્યાપક પ્રસાર હતો, જેમાં રાજસ્થાન રાજ્ય પણ આવતું હતું, જ્યાં બહોળી સંખ્યામાં મિલકતો આવેલી હતી. આ વાંધાઓ રાજેન્દ્ર સિંહ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવ્યા હતા, જેમનું વાંધો દાખલ કર્યા પછી અવસાન થયું હતું અને જેમનું પ્રતિનિધિત્વ તેમના કાનૂની વારસદારો

હેમેન્દ્ર સિંહ, નગેન્દ્ર સિંહ અને શોભા કંપર દ્વારા કરવામાં આવ્યું હતું. અન્ય વાંધાઓ અર્જુન સિંહ, સુરેન્દ્ર સિંહ, નરેન્દ્ર સિંહ, લક્ષ્મણ સિંહ, દ્વારકા પ્રસાદ પારેખ અને રઘુવીર સિંહ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવ્યા હતા. આ વાંધાકર્તાઓમાંથી, રઘુવીર સિંહ સિવાય બાકીના તમામ વાંધાકર્તાઓએ ૧૦.૦૨.૨૦૦૮ના રોજ અદાલત સમક્ષ અરજીઓ દાખલ કરીને પોતાના વાંધાઓ પરત ખેંચી લીધા હતા. જ્યાં સુધી રઘુવીર સિંહનો સંબંધ છે, એમ જણાવાયું હતું કે તેઓ જયપુર સેન્ટ્રલ જેલમાં તેમના વિરુદ્ધ નોંધાયેલ કોઈ ફોજદારી કેસના સંબંધમાં કેદમાં હતા; તેમણે શરૂઆતમાં પોતાના વાંધાઓ ઉપર અડગ રહીને આક્ષેપ કર્યો હતો કે ખેત્રી ટ્રસ્ટ અને અન્ય એકમોએ કપટપૂર્વક દસ્તાવેજો બનાવટી રીતે તૈયાર કર્યા હતા અને રાજાની મિલ્કતની વિવિધ સંપત્તિઓ અનેક વખત વેચી નાખી હતી; તેમ છતાં, અરજીના ગુણદોષના આધાર પર દલીલો શરૂ થાય તે પહેલાં, રઘુવીર સિંહે પણ પોતાના વાંધાઓ પરત ખેંચી લીધા હતા.

જિલ્લા કલેક્ટરે નોંધ્યું છે તેમ, ખેતી ટ્રસ્ટના પક્ષે પ્રોબેટ મંજૂર કરવા અંગે અનેક વાંધાકર્તાઓ હતા અને તેઓ બધા ધીમે ધીમે પોતાના વાંધાઓ પરત ખેંચી ચૂક્યા છે, અને અગ્રેડ્સના વર્તનથી તેમની સદ્ભાવના અંગે શંકા ઊભી થાય છે. જ્યારે શ્રી રાજા સરદાર સિંહની મિલ્કતમાં હકનો દાવો કરતા અગ્રેડ્સ/અન્ય વ્યક્તિઓએ પોતાના વાંધાઓ પરત ખેંચી લીધા છે, ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે એવો અનુમાન ઉપજે છે કે તેમણે વસીયતનામા મારફતે દાવો કરનાર ખેતી ટ્રસ્ટના દાવા/હકને સ્વીકારી લીધો છે. સંબંધિત વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ એવો અનુમાન દોરવો પડે કે શ્રી રાજા સરદાર સિંહની મિલ્કતોમાં તેમને દાવાનો કોઈ હક નથી. કહેવાતા અગ્રેડ્સ અથવા કોંગ્રેડ્સ બેવડી ભૂમિકા અપનાવી શકતા નથી, અર્થાત્ એક તરફ પોતામાં જ હકનો દાવો કરવો અને બીજી તરફ ખેતી ટ્રસ્ટને વસીયતનામા મારફતે દાવો કરવાની મંજૂરી આપવી. આ બાબત પણ દર્શાવવાની છે કે પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૮ અને ૯ તથા પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૬-મૃત રાજેન્દ્ર સિંહે અગ્રેડ્સ તરીકે પોતાની

સ્થિતિ દર્શાવતો કોઈ દસ્તાવેજ રજૂ કર્યો નથી અને તેમની સ્થિતિની જાહેરાત માટે કોઈ કાર્યવાહી પણ આરંભી નથી.

૩૬. પ્રતિવાદીઓનો વિવાદ એ છે કે એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળની કાર્યવાહી શરૂ કરવા માટેની પૂર્વશરત “વારસદારોની નિષ્ફળતા” છે અને “વારસદારોની નિષ્ફળતા” અંગે સત્તાધિકારીઓ દ્વારા કોઈ નિષ્કર્ષ નોંધવામાં આવ્યો નથી અને તેથી એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળની કાર્યવાહી શરૂ કરી શકાય તેમ નહોતી. એવું રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે સંપત્તિઓ પર ઉત્તરાધિકાર મેળવવા માટે “વારસદારોની નિષ્ફળતા” થઈ છે તે અંગે સત્તાધિકારીઓને સંતોષ થાય તેવી કોઈ તપાસ હાથ ધરવામાં આવી નહોતી અને “વારસદારોની નિષ્ફળતા” અંગે કોઈ નિષ્કર્ષ નોંધાયેલો નહોતો, અને “વારસદારોની નિષ્ફળતા” અંગે નિષ્કર્ષના અભાવે એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળ શરૂ કરાયેલ કાર્યવાહી સંપૂર્ણપણે અધિકારક્ષેત્રવિહોણી હતી અને તેથી વડી અદાલતે તા. ૦૩.૦૭.૧૯૮૭, ૨૨.૦૭.૧૯૮૭ અને ૦૩.૦૮.૧૯૮૭ ના આદેશોને યોગ્ય રીતે રદ કર્યા હતા.

૩૭. ઈસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરતા પહેલાં “વારસદારોના અભાવ” અંગે કોઈ તપાસ કરવામાં આવી નહોતી અને સત્તાવાળાઓને કોઈ સંતોષ થયો નહોતો, એવી પ્રતિવાદીઓની દલીલમાં કોઈ જ સાર નથી. અગાઉ દર્શાવ્યા મુજબ, ખેત્રીના ઉપવિભાગીય અધિકારીએ તા. ૧૬.૦૨.૧૯૮૭નો અહેવાલ ઝુંઝુનુના જિલ્લા કલેક્ટરને મોકલ્યો હતો કે શ્રી રાજા સરદાર સિંહનું મુંબઈમાં તા. ૨૮.૦૧.૧૯૮૭ના રોજ કોઈ કાયદેસર વારસદાર વિના અવસાન થયું હતું અને તેમણે એક વસીયતનામું બનાવ્યું હતું, જેના આધારે ખેત્રી ટ્રસ્ટની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી. એસ.ડી.ઓ.ના અહેવાલમાં ભાઈ કે બહેન અથવા કોઈ સંતાન કે અન્ય કાયદેસર વારસદારના અભાવ વિશે પણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. એસ.ડી.ઓ.નો અહેવાલ નીચે મુજબ છે:—

ઉપવિભાગીય અધિકારીનું કાર્યાલય, ખેત્રી

ક્રમાંક ૫૧/પી.એ./૮૭

તારીખ ૧૬.૨.૧૯૮૭

પ્રત્યે,

જિલ્લા કલેક્ટર, ઝુંઝુનુ

શ્રીમાન,

તા. ૧૧.૨.૧૯૮૭ના રાજ્યસભા, નવી દિલ્હી ના પત્ર દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ માહિતી મુજબ, રાજા બહાદુર શ્રી સરદાર સિંહ ખેત્રીનું તા. ૨૮.૧.૧૯૮૭ના રોજ મુંબઈમાં કોઈ કાયદેસર વારસદાર વિના અવસાન થયું છે. તેમણે માત્ર એક જ વસીયતનામું બનાવ્યું હતું અને તેના આધારે ખેત્રી ટ્રસ્ટની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી. આ ટ્રસ્ટમાં ચાર ટ્રસ્ટીઓ છે અને સ્વ. સરદાર સિંહજીએ તેમની જંગમ અને અચળ મિલકત ટ્રસ્ટને અર્પણ કરી હતી. શ્રી સરદાર સિંહને કોઈ ભાઈ કે બહેન નહોતા અને કોઈ સંતાન પણ નહોતું. તેમણે તેમની પત્નીને છૂટાછેડા આપ્યા હતા. તેમના પિતા અમર સિંહને અલસીસરથી દત્તક લેવામાં આવ્યા હતા, કારણ કે તેમના દાદા અજિત સિંહને માત્ર એક જ પુત્ર જય સિંહ હતો, જેનું નાબાલિક વયે અવસાન થયું હતું. દાદા શ્રી સરદાર સિંહને બે પુત્રીઓ હતી; તેમાંથી એકનું લગ્ન શાહપુરામાં અને બીજીનું પ્રતાપગઢમાં થયું હતું અને બંનેનું અવસાન થઈ ગયું હતું, પરંતુ તેમની સંતાનો જીવિત હોવાની સંભાવના છે.

હસ્તા./-મંગીલાલ

૩૮. રાજ્ય સરકારે જયપુરના તહસીલદાર મારફતે તા. ૨૭.૦૨.૧૯૮૭ની એક નોટિસ સામાન્ય જનતાને જાહેર કરી હતી, જેમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે શ્રી રાજા સરદાર સિંહની મિલકતને એસ્કીટ તરીકે જાહેર કરવામાં આવી છે, કારણ કે

તેમનું કાનૂની વારસદારો વિના અવસાન થયું હતું. શ્રી નિર્ભય સિંહને સંબોધીને નાયબ તહસીલદારના તા. ૦૪.૦૩.૧૯૮૭ અને ૦૭.૦૩.૧૯૮૭ના સંદેશાવ્યવહાર પરથી જણાય છે કે શ્રી રાજા સરદાર સિંહની લાવારિસ મિલકત અંગે નાયબ તહસીલદારે તપાસ હાથ ધરી હતી. ઝુંઝુનુના જિલ્લા કલેક્ટરને ઉપ સચિવ દ્વારા તા. ૦૩.૦૭.૧૯૮૭નું લખાણ, ઝુંઝુનુના જિલ્લા કલેક્ટરે ઉપ સચિવને મોકલેલા તા. ૧૫.૦૬.૧૯૮૭ના પત્રના સંદર્ભમાં હતું, જેમાં ઝુંઝુનુના જિલ્લા કલેક્ટરે એસ્કીટ્સ અધિનિયમની કલમ ૪ હેઠળ નિર્ધારિત પ્રક્રિયાનું પાલન કરતાં પોતાના દ્વારા કરાયેલી તપાસની હકીકતી સ્થિતિથી અવગત કરાવ્યા હતા. પ્રતિવાદીઓની આ દલીલમાં કોઈ જ બળ નથી કે એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળની કાર્યવાહી કાયદા દ્વારા નિર્ધારિત પ્રક્રિયાનું પાલન કર્યા વિના, તપાસ કર્યા વિના અને “વારસદારોના અભાવ” અંગેનું તારણ નોંધ્યા વિના શરૂ કરવામાં આવી હતી. એસ.ડી.ઓ.ની તા. ૧૬.૦૨.૧૯૮૭ની અહેવાલ અને ઝુંઝુનુના જિલ્લા કલેક્ટરે રાજસ્થાન સરકારને સંબોધેલો તા. ૧૫.૦૬.૧૯૮૭નો પત્ર દર્શાવે છે કે એસ્કીટ્સ અધિનિયમની જોગવાઈઓના પાલનરૂપે તપાસ કરવામાં આવી હતી અને એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરતાં પહેલાં સત્તાધીશોએ “વારસદારોના અભાવ” બાબતે પોતાનું સંતોષ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. નોંધ પરના દસ્તાવેજો દર્શાવે છે કે એસ્કીટ્સ અધિનિયમની જોગવાઈઓ હેઠળની કાર્યવાહી શ્રી રાજા સરદાર સિંહના સંભવિત કાનૂની વારસદારો અંગે યોગ્ય તપાસ કર્યા પછી જ શરૂ કરવામાં આવી હતી અને કાનૂની વારસદારોના અભાવ અંગે નિષ્કર્ષે પહોંચ્યા પછી સત્તાધીશોએ પોતાનું સંતોષ કર્યું હતું કે આ મિલકતો બોના વેકેન્શિયા છે. મારા મત મુજબ, સંબંધિત અધિકારીઓએ એસ્કીટ્સ અધિનિયમની કલમ ૪ની જોગવાઈઓનું પાલન કરીને એસ્કીટ્સ અધિનિયમ મુજબ યોગ્ય પ્રક્રિયાનું અનુસરણ કર્યું હતું અને “વારસદારોના અભાવ” અંગે નિશ્ચિતતા થયા પછી જ મિલકતોની ચાદીઓ તૈયાર કરવામાં આવી હતી, બધી ખાલી મિલકતોનો કબજો લઈ લેવાયો હતો અને જરૂરી હેતુઓ માટે મેનેજરોની નિમણૂક કરવામાં આવી હતી.

૩૯. મૃત્યુ પામેલા વ્યક્તિનું અવસાન વર્ષ ૧૯૮૭ માં ઘણાં પહેલાં થઈ ગયું હતું. આજ તારીખ સુધી, અગ્નેટોએ પોતાનો દરજ્જો સ્થાપિત કરવા માટે કોઈ દાવો અથવા કાર્યવાહી શરૂ કરી નથી અને સક્ષમ સત્તાધિકારીઓ પાસેથી કોઈ જાહેરખબર પણ પ્રાપ્ત કરી નથી. પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૪ થી ૮ નો શ્રી રાજા સરદાર સિંહના કૉંગ્રેસ/અગ્નેટ્સ તરીકેનો દરજ્જો જાહેર કરતો કોઈ દસ્તાવેજ ન હોવા પર, રાજ્ય રાજસ્થાનને શ્રી રાજા સરદાર સિંહની મિલકતોને વારસદાર અથવા ઉત્તરાધિકારીના અભાવે લાવારિસ ગણાવીને અથવા બોના વેકાન્શિયા તરીકે માનીને એસચીટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરવા બદલ દોષિત ઠેરવી શકાય નહીં. વધુમાં, પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૪ થી ૮ નો એવો કેસ પણ નથી કે તેઓ તમામ અગ્નેટોનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. અગાઉ ચર્ચા કરવામાં આવી છે તેમ, તહસીલદાર સમક્ષ કોઈ દાવેદાર આગળ આવ્યો નહોતો; માત્ર નિર્ભય સિંહ, જેણે ખેતી ટ્રસ્ટના મેનેજર તરીકે દાવો કર્યો હતો, તે તહસીલદાર સમક્ષ હાજર થયો હતો. પ્રકરણના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં લેતાં, એસચીટ્સ અધિનિયમ હેઠળ કાર્યવાહીનો પ્રારંભ હસ્તક્ષેપને વાજબી ઠરાવતી ભૂલભર્યો હોવાનું કહી શકાય નહીં.

૪૦. વિષયમાં: રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની જોગવાઈઓના પાલન અંગે:-

રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની જોગવાઈઓ, ભારતીય સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૯૬ હેઠળ એસ્કીટ દ્વારા અથવા બોના વેકાન્શિયા તરીકે અલ્ટિમા હેરેસના હિસાબે રાજસ્થાન રાજ્યમાં નીખાલસ વારસાવિહોણી મિલકતો રાજ્યમાં નિહિત થવાના મામલે કાર્યવાહી શરૂ કરવાની પ્રક્રિયા અને તપાસો કરવાની પદ્ધતિનું નિયમન કરે છે. આ અધિનિયમ રાજ્યમાં નિહિત થતી મિલકતો પર લાગુ પડે છે.

રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની કલમ ૨(૪) “એવી સંપત્તિ કે જેના પર આ અધિનિયમ લાગુ પડે છે” ની વ્યાખ્યા આપે છે, જે નીચે મુજબ વાંચે છે:—

કલમ ૨ – વ્યાખ્યાઓ —(૪) “જે સંપત્તિ પર આ અધિનિયમ લાગુ પડે છે” નો અર્થ એવી કોઈપણ સંપત્તિ છે, જે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૯૬ હેઠળ, એસ્કીટ દ્વારા અથવા બોના વેકાન્ટિયા તરીકે, ક્વા અલ્ટિમા હેરેસ રૂપે રાજ્યમાં નિહિત થાય છે.

૧૯૫૬ ના અધિનિયમની કલમ ૩ દર્શાવે છે કે જે મિલ્કતો પર આ અધિનિયમ લાગુ પડે છે તેની સામાન્ય દેખરેખ કલેક્ટર માં નિહિત છે અને બોર્ડ પણ કલેક્ટરને દિશા-નિર્દેશો આપી શકે છે. આ દિશા-નિર્દેશો અધિનિયમની જોગવાઈઓના અમલીકરણ માટે આપી શકાય છે.

૪૧. રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ સ્વયંમાં પૂર્ણ સંહિતા છે. પ્રસ્તાવના આ કાયદાનો વ્યાપ અને પરિધિ નિર્ધારિત કરે છે. આ અધિનિયમ સર્વત્રાહી કાયદેસર વ્યવસ્થા હોવાને કારણે સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૯૬ હેઠળની સંવિધાનિક સત્તા સંબંધિત સમગ્ર યોજનાનો ઉલ્લેખ કરે છે અને નીચે મુજબની જોગવાઈ કરે છે:— ક) તપાસો હાથ ધરવા; ખ) કબજો અને નિકાલ માટે; અને ગ) સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૯૬ હેઠળ રાજ્યમાં ન્યસ્ત થતી મિલ્કતો માટે. અધિનિયમનો વ્યાપ નીચે મુજબ છે:— ક) હક્કદાર માલિક નક્કી કરવો અને મિલ્કત તેના/તેણીના હિતમાં પુનઃસ્થાપિત કરવી; ખ) આવી તપાસ બાકી હોય ત્યારે મિલ્કતને સુરક્ષિત રાખવી અને તેનું સંરક્ષણ કરવું; ગ) પ્રાથમિક દ્રષ્ટિએ પરસ્પર વિવાદિત દાવાઓનું નિરાકરણ કરવું અને તે જ સમયે મિલ્કતોને દીવાની અદાલતોમાં ઉપાયો ઉપલબ્ધ કરાવવા સક્ષમ બનાવવું; અને અંતે ઘ) દરેકને તક આપ્યા બાદ અને વિસ્તૃત તપાસ કર્યા પછી ન્યસ્ત કરવાનો આદેશ પસાર કરવો.

૪૨. જ્યારે અમે અધિનિયમની યોજના, વિશેષ કરીને કલમ ૪, પર વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે તે જોગવાઈ કરે છે કે જ્યારે તહસીલદારને તહસીલની અંદર

આવેલી એવી કોઈ મિલ્કતના અસ્તિત્વ અંગે માહિતી મળે કે જેના પર આ અધિનિયમ લાગુ પડે છે, ભલે તે કોઈ વ્યક્તિના કબજામાં હોય કે ન હોય, ત્યારે તહસીલદારએ –

અ. એવી સંપત્તિ માટે હકદાર કોઈ વ્યક્તિ છે કે નહીં તે નિર્ધારિત કરવું;

બિ. તેની નિર્ધારિત વિગતો દર્શાવતી ચાદી તૈયાર કરવી;

સી. તેની કબજો નિર્ધારિત રીતસર હસ્તગત કરવો;

અને

ડિ. કલેક્ટરનો અહેવાલ તૈયાર કરવો.

અધિનિયમની કલમ ૪ના શરતી ઉપબંધ મુજબ, જો સંપત્તિ ‘કોઈપણ વ્યક્તિના વર્તમાન કબજામાં’ હોય, તો એવો કબજો ભંગ કરવામાં આવશે નહીં.

૪૩. જેમ અગાઉ દર્શાવવામાં આવ્યું છે, તેમ કલેક્ટર દ્વારા પસાર કરાયેલા આદેશ (તારીખ ૦૨.૦૨.૨૦૧૬) સામે ટ્રસ્ટે મહેસૂલ બોર્ડ સમક્ષ અપીલ દાખલ કરી છે અને તે બાકી છે, અને ઉક્ત અપીલમાં એસ્કીટ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની જોગવાઈઓના પાલન સહિતના તમામ પ્રશ્નો ઉઠાવવામાં આવ્યા છે. એસ્કીટ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની જોગવાઈઓનું પાલન થયું છે કે નહીં તે અંગેના વિવાદના ગુણદોષમાં પ્રવેશ કરવાનો અમે ઉપક્રમ કર્યો ન હોત; પરંતુ વડી અદાલતે ઉપસચિવ, મહેસૂલ, જિલ્લા કલેક્ટર અને તહસીલદાર દ્વારા અનુક્રમે પસાર કરાયેલા તારીખ ૦૩.૦૭.૧૯૮૭, ૨૨.૦૭.૧૯૮૭ અને ૦૩.૦૮.૧૯૮૭ ના સંદેશાઓ/આદેશો એ આધાર પર રદ કર્યા છે કે એસ્કીટ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની જોગવાઈઓનું પાલન કરવામાં આવ્યું નથી, તેથી અમારી સમક્ષ ઉઠાવવામાં આવેલા વિવાદોના ગુણદોષનું પરીક્ષણ કરવા અને અધિનિયમ હેઠળની કાર્યવાહી શરૂ કરવા માટે એસ્કીટ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની જોગવાઈઓનું યોગ્ય પાલન થયું હતું કે કેમ તે તપાસવા માટે અમને પ્રવૃત્ત થવું પડે છે. જો અમે આ અપીલમાં

ઉઠાવવામાં આવેલા વિવાદના ગુણદોષનું પરીક્ષણ ન કરીએ, તો વડી અદાલતના નિષ્કર્ષો યથાવત્ રહેશે અને યોગ્ય મંચ ગુણદોષના આધારે આ બાબતનો વિચાર કરી શકશે નહીં. તેથી, એસ્કીટ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની જોગવાઈઓના પાલન થયું હતું કે નહીં તે અંગે પક્ષકારો દ્વારા આગળ ધરાવવામાં આવેલા વિવાદના ગુણદોષનું પરીક્ષણ કરવાનું મને અનિવાર્યપણે આગળ વધવું પડે છે.

૪૪. જેમ નીચે ચર્ચા કરવામાં આવી છે, તેમ રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમની કલમ ૪ની જોગવાઈઓનું નોંધપાત્ર પાલન કરવામાં આવ્યું છે. અગાઉ પરિષદ (૪) માં દર્શાવ્યા મુજબ, રસ ધરાવતા વ્યક્તિઓએ તેહસીલદાર સમક્ષ હાજર રહી પોતાના અધિકારનો પુરાવો કરવા માટે સામગ્રી રજૂ કરે તે માટે જાહેર નોટિસ જાહેર કરવામાં આવી હતી. ત્યારબાદ નાયબ તેહસીલદારે નિર્ભય સિંહને તા. ૦૭.૦૩.૧૯૮૭ની નોટિસ આપી, જેમાં તેને પુરાવા સાથેના તમામ દસ્તાવેજો રજૂ કરવા નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો. સામગ્રીમાંથી જણાય છે કે તેહસીલદાર દ્વારા કરવામાં આવેલી તપાસ પણ અધિનિયમની કલમ ૪નું પાલન કરતી હતી.

૪૫. અગાઉ પરિષદો (૪) થી (૬) માં વિસ્તૃત રીતે દર્શાવ્યા મુજબ, તા. ૨૭.૦૨.૧૯૮૭ ના રોજ તેહસીલદાર, જયપુર દ્વારા જાહેર નોટિસ જારી કરવામાં આવી હતી, જેમાં શ્રી રાજા સરદાર સિંહની મિલકતોમાં હિત અથવા અધિકારનો દાવો કરનાર વ્યક્તિઓને તા. ૦૪.૦૩.૧૯૮૭ ના રોજ તેમના કચેરી સમક્ષ સમસ્ત દસ્તાવેજો સાથે હાજર થવા કહેવામાં આવ્યું હતું, અન્યથા એવું માનવામાં આવશે કે શ્રી રાજા સરદાર સિંહનું ખેતી હાઉસ અને અન્ય મિલકતો લાવારિસ છે અને તે રાજ્યની કબજામાં લેવામાં આવશે. વધુમાં, તા. ૦૪.૦૩.૧૯૮૭ ના પત્ર પરથી જણાય છે કે જયપુર ખાતે આવેલ શ્રી રાજા સરદાર સિંહની તમામ મિલકતો અંગે નાયબ તેહસીલદાર, જયપુરને તપાસ અધિકારી તરીકે નિમવામાં આવ્યા હતા. તા.

૦૭.૦૩.૧૯૮૭ ના રોજ તહસીલદારે નિર્ભય સિંહ/મેનેજર, હોટેલ ખેતી હાઉસને નોટિસ આપી, જેમાં તેમને વ્યક્તિગત રીતે હાજર રહી તેમના કબજામાં રહેલી મિલ્કતોના તમામ અભિલેખો રજૂ કરવા કહેવામાં આવ્યું હતું. તેમને એ પણ જાણ કરવામાં આવી હતી કે જો તેઓ હાજર નહીં રહે અને દસ્તાવેજો રજૂ નહીં કરે, તો એવું માનવામાં આવશે કે મિલ્કતો લાવારિસ છે. તા. ૦૩.૦૭.૧૯૮૭ ના કલેક્ટરના પત્રનો ઉલ્લેખ કર્યા બાદ, રાજ્ય સરકારના ઉપ સચિવે અપીલકર્તા ક્રમાંક ૩-કલેક્ટર, ઝુંઝુનુને અધિનિયમ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરવા નિર્દેશ આપ્યો હતો, કારણ કે એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે મૃતકનું અવસાન વસીયત વિના થયું હતું. તા. ૦૩.૦૭.૧૯૮૭ નો ઉપ સચિવ દ્વારા જિલ્લા કલેક્ટર, ઝુંઝુનુને અધિનિયમ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરવા અંગેનો પત્ર, તા. ૧૫.૦૬.૧૯૮૭ ના રોજ જિલ્લા કલેક્ટર, ઝુંઝુનુ દ્વારા ઉપ સચિવને મોકલાયેલા પત્રના અનુસંધાનમાં હતો, જેના દ્વારા જિલ્લા કલેક્ટરે અધિનિયમની કલમ ૪ હેઠળ નિર્ધારિત પ્રક્રિયાને ધ્યાનમાં રાખીને કરવામાં આવેલી તપાસની વાસ્તવિક સ્થિતિથી અવગત કરાવ્યું હતું. તા. ૨૨.૦૭.૧૯૮૭ ના પત્ર દ્વારા તહસીલદાર, ખેતીને ખેતી ખાતે આવેલી મિલ્કતો અંગે રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરવા તથા રાજસ્થાન રાજ્યની બહાર આવેલી મિલ્કતોની વિગતો એકત્રિત કરવા નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો. તા. ૦૩.૦૮.૧૯૮૭ ના જોડાણ આદેશ દ્વારા અચળ મિલ્કતો, એટલે કે ગામ હાડા ફતેહપુરામાં આવેલી કૃષિ જમીનો અને બાગાયત જમીનો કબજામાં લેવામાં આવી હતી. ઉપરોક્ત વિવિધ કાર્યવાહીનો એકત્રિત અભ્યાસ કરતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર સંબંધિત અધિકારીઓએ પ્રથમ શ્રી રાજા સરદાર સિંહનો કોઈ કાનૂની વારસદાર છે કે કેમ તે નિશ્ચિત કરવા તપાસ કરી; નોટિસો જારી કરી; ત્યારબાદ ચાદીઓ તૈયાર કરી; અને સ્થળ નિરીક્ષણ પછી મિલ્કતો જપ્ત કરી, ખાલી મિલ્કતોનો કબજો સંભાળી લીધો તથા કલેક્ટરને અહેવાલ સોંપ્યો. અમારી દ્રષ્ટિએ, એસ્કીટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની જોગવાઈઓનું તત્પતઃ પાલન કરવામાં આવ્યું છે.

૪૬. પ્રતિવાદીઓ તરફથી હાજર વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે રજૂઆત કરી કે ખેતી ટ્રસ્ટ શ્રી રાજા સરદાર સિંહની સંપત્તિના કબજામાં હતું અને ૧૯૫૬ના અધિનિયમની કલમ ૪ હેઠળની કથિત કાર્યવાહી અંતર્ગત તહસીલદારે ટ્રસ્ટ પાસેથી કબજો લઈ લીધો હતો. વધુમાં, એવી દલીલ કરવામાં આવી કે, અધિનિયમ લાગુ પડતો હતો એમ માન્ય રાખીએ તો પણ, ટ્રસ્ટ પાસેથી કબજો લેવામાં આવ્યો હતો, જેનાથી અધિનિયમની કલમ ૪(૧) ની પરંતુક જોગવાઈનું ઉલ્લંઘન થયું, જેમાં એવો પ્રબંધ છે કે “જો આવી સંપત્તિ કોઈ વ્યક્તિના વર્તમાન કબજામાં હોય, તો એવો કબજો ભંગ કરવો નહીં.” ટ્રસ્ટ શ્રી રાજા સરદાર સિંહની સંપત્તિના કબજામાં હતું અને રાજ્ય સરકારે તહસીલદાર મારફતે કબજો લઈ લીધો હતો એવી દલીલ કરતાં, પ્રતિવાદીઓ તરફથી વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે અન્ય બાબતો ઉપરાંત નીચે મુજબની રજૂઆતો કરી:— શ્રી રાજા સરદાર સિંહના ૨૮.૦૧.૧૯૮૭ના અવસાન પછી તરત જ, ૧૪.૦૨.૧૯૮૭ના પત્ર દ્વારા, ટ્રસ્ટીઓમાંથી એક પરમેશ્વર પ્રસાદે, શ્રી રાજા સરદાર સિંહના અવસાન અને ટ્રસ્ટના હિતમાં કરાયેલ તેમના વસિયતનામા અંગે જાણ કરતાં, એસ.ડી.ઓ., ખેતીને પત્ર લખ્યો.

નિર્ભય સિંહે તા. ૦૫.૦૩.૧૯૮૭ના પત્ર દ્વારા નાયબ તહસીલદાર, જયપુરને જાણ કરી હતી કે શ્રી રાજા સરદાર સિંહની મિલકતોનો કબજો ટ્રસ્ટ પાસે હતો અને નિર્ભય સિંહ ટ્રસ્ટનો વ્યવસ્થાપક છે તથા જ્યાં હોટેલ ચલાવવામાં આવતી હતી તે ખેતરી હાઉસમાં આવેલી જંગમ અને સ્થાવર મિલકતોના વાસ્તવિક કબજામાં હતો.

તા.૩૧.૦૭.૧૯૮૭નો સ્થળ કબજા અહેવાલ દર્શાવે છે કે ટ્રસ્ટ ખેતી હાઉસના “વર્તમાન કબજામાં” છે, અર્થાત્ ભૂતલ માળે ખેતી ટ્રસ્ટની પાંચ સીલ હતી; ઉપરના માળે ખેતી ટ્રસ્ટની ત્રણ સીલ હતી; બંને દરવાજાઓ પર ખેતી ટ્રસ્ટની સીલ લગાડેલી મળી આવી હતી અને તેની દેખરેખ માટે પર્યવેષકોની નિયુક્તિ કરવામાં આવી હતી. તેમાં વધુમાં એવું પણ

જણાવવામાં આવ્યું છે કે કોઠીઓની ચાવીઓ દિલ્લી સ્થિત ખેતી ટ્રસ્ટના કાર્યાલય પાસે છે.

વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે રજૂ કર્યું કે ઉપરોક્ત તથ્યોના પ્રકાશમાં, તેમાં કોઈપણ શંકાને સ્થાન નથી કે મૃતકની મિલ્કતો “ટ્રસ્ટના વર્તમાન કબજામાં હતી અને રાજ્ય દ્વારા તે મિલ્કતોનો કબજો પોતાના હાથમાં લેતા એવો કબજો માત્ર ભંગ કરવામાં આવ્યો નહોતો, પરંતુ નષ્ટ કરવામાં આવ્યો હતો”.

૪૭. નિશ્ચિતપણે, તા. ૩૧.૦૭.૧૯૮૭ ના સ્થળ નિરીક્ષણ અહેવાલ મુજબ, સંપત્તિ – ક્ષેત્રી હાઉસ પર તાળા લાગેલા મળ્યા હતા અને ક્ષેત્રી ટ્રસ્ટની સીલ લગાવવામાં આવેલી હતી. સ્થળ નિરીક્ષણ અહેવાલ મુજબ, નિરીક્ષણના સમયે સંપત્તિ પર કોઈ વ્યક્તિ વાસ્તવિક કબજામાં મળી આવી નહોતી. અન્ય બાબતો ઉપરાંત આ રજૂઆતોના વિચારણા પછી, નિર્ધારણ માટે ઉભા થતા પ્રશ્નો આ મુજબ છે: (૧) નિરીક્ષણના સમયે ક્ષેત્રી ટ્રસ્ટ સંપત્તિના “વર્તમાન કબજા” માં હતું કે નહીં, અને માત્ર સીલ લગાવવામાં આવી હોવા પરથી ક્ષેત્રી ટ્રસ્ટ વર્તમાન કબજામાં હતું એવો અનુમાન કાઢી શકાય કે નહીં?; (૨) નિર્ભય સિંહને સમન્સ પાઠવવામાં આવ્યા હતા તે તેની હોટેલ ક્ષેત્રીના મેનેજર તરીકેની હેસિયતમાં હતા કે ક્ષેત્રી ટ્રસ્ટના એજન્ટ અથવા પ્રતિનિધી તરીકે?; અને (૩) રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની કલમ ૬ હેઠળ જિલ્લા કલેક્ટર દ્વારા પસાર કરાયેલ આદેશ, તે અધિનિયમની જોગવાઈઓના યોગ્ય પાલન સાથે પસાર કરવામાં આવ્યો હતો કે નહીં?

૪૮. જિલ્લા કલેક્ટર દ્વારા ૦૨.૦૨.૨૦૧૬ના રોજ પારિત કરાયેલા આદેશ વિરુદ્ધ, રાજસ્વ બોર્ડ સમક્ષ અપીલ રજૂ કરવામાં આવી છે અને તે બાકી છે; રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ની જોગવાઈઓના આહ્વાનને યથાવત્ રાખતા, મારા વિચારપૂર્વકના મત મુજબ, ઉપરોક્ત દલીલો રાજસ્વ બોર્ડ સમક્ષ ઉઠાવવામાં આવવી જોઈએ અને રાજસ્વ બોર્ડ તે જ બાબતોનો તેના પોતાના ગુણદોષના આધારે વિચાર કરશે.

૪૯. એસ્કીટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ હેઠળની કાર્યવાહીનો પ્રારંભ પડકારતા, ટ્રસ્ટીઓએ સન ૧૯૮૭માં જ રિટ અરજી નં. ૨૭૧૩ ઓફ ૧૯૮૭ દાખલ કરી હતી અને તે જ લગભગ ત્રણ દાયકાઓ સુધી બાકી રહી હતી. સન ૨૦૦૧માં, રિટ અરજદારો એ પોતે જ દિલ્હી વડી અદાલત સમક્ષ પ્રોબેટ કેસ બાકી હોવાના આધારે મુલતવી રાખવાની વિનંતી કરી હતી અને વડી અદાલતે પણ રિટ અરજીને અનિશ્ચિત મુદત માટે મુલતવી રાખી હતી. ત્યારબાદ, રિટ અરજી ઘણો સમય સુધી બાકી રહી હતી. અગાઉ ચર્ચા કરવામાં આવી મુજબ, તા. ૦૩.૦૭.૧૯૮૭, ૨૨.૦૭.૧૯૮૭ અને ૦૩.૦૮.૧૯૮૭ના ત્રણ સંદેશાઓ/આદેશો તેમજ અનુસંધાને, શ્રી રાજા સરદાર સિંહની મિલ્કતોનો કબજો લેવા માટે અન્ય અનેક આદેશો કરવામાં આવ્યા હતા. દિલ્હી વડી અદાલતે ખેતી ટ્રસ્ટ દ્વારા દાખલ કરાયેલી પ્રોબેટ અરજી તા. ૦૩.૦૭.૨૦૧૨ના ચુકાદા દ્વારા ફગાવી દીધી હતી અને ઉક્ત ચુકાદા સામે ટ્રસ્ટ દ્વારા દાખલ કરાયેલ અપીલ દિલ્હી વડી અદાલતની ખંડપીઠ દ્વારા સ્વીકારવામાં આવી છે અને તે બાકી છે. એસ્કીટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની કલમ ૬ હેઠળ, દિલ્હી વડી અદાલતે પ્રોબેટ અરજીઓમાં આપેલા આદેશના આધારે કલેક્ટરે તા. ૦૨.૦૨.૨૦૧૬ના રોજ ટ્રસ્ટની આપત્તિઓ ફગાવતો આદેશ કર્યો હતો. અગ્રેડ્સનો દાવો પણ જિલ્લા કલેક્ટર દ્વારા એ આધારે નકારી કાઢવામાં આવ્યો હતો કે તેમણે પ્રોબેટ અરજીઓમાં પોતાની આપત્તિઓ પાછી ખેંચી લીધી હતી અને તેથી તેઓ આગળ કોઈપણ વધુ દાવો કરવા પ્રતિબંધિત થાય છે.

૫૦. જિલ્લા કલેક્ટર દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલ આદેશને પડકારતાં, બોર્ડ ઓફ રેવન્યુ સમક્ષ અપીલ પ્રાધાન્ય પામી છે અને તે બાકી છે. બોર્ડ ઓફ રેવન્યુએ તા. ૧૨.૦૪.૨૦૧૬ના આદેશ દ્વારા જિલ્લા કલેક્ટરના આદેશ પર સ્થગન આપ્યું હતું. ત્યારબાદ, વડી અદાલતે રિટ અરજી ક્રમાંક ૨૭૧૩ સન ૧૯૮૭ હાથ ધરી હતી અને ત્રણ સંદેશાઓ/આદેશોને રદ કરતાં આક્ષેપિત આદેશ પસાર કર્યો હતો. જ્યારે વિવાદિત પ્રશ્નો સંકળાયેલી અપીલો દિલ્હી વડી અદાલત સમક્ષ અને બોર્ડ ઓફ રેવન્યુ સમક્ષ બાકી હતી, ત્યારે, મારા મત પ્રમાણે, વડી અદાલતે પક્ષકારોને અસરકારક વૈકલ્પિક ઉપાયનો અવલંબ કરવા નિર્દેશ આપવો

જોઈએ હતો. મારા મત પ્રમાણે, પ્રતિવાદી-એગ્રેડ્સે પ્રોબેટ અરજીમાં તેમની હરકતો પરત ખેંચી લીધી હતી અને પ્રોબેટ અરજીના ફગાવા તથા દિલ્લી વડી અદાલત સમક્ષ બાકી અપીલો અને બોર્ડ ઓફ રેવન્યુ સમક્ષ બાકી અપીલ જેવા અનુવર્તી બનાવોને અવગણીને, વડી અદાલતે ત્રણ સંદેશાઓ/આદેશોને રદ કરવા અને રાજ્યને મિલ્કતોનો કબજો પ્રતિવાદીઓને સોંપવા નિર્દેશ આપવા મામલે ભૂલ કરી હતી.

૫૧. ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ, વડી અદાલતને પ્રકરણના તથ્યોને ધ્યાનમાં રાખીને રિટ અરજી સ્વીકારવી કે ન સ્વીકારવી તે અંગે વિવેકાધિકાર છે. પરંતુ વડી અદાલતે પોતાના ઉપર કેટલીક મર્યાદાઓ લાદી છે; જેમાંથી એક ઉપલબ્ધ અસરકારક અને કાર્યક્ષમ ઉપાય છે. જ્યારે કાર્યક્ષમ વૈકલ્પિક ઉપાય ઉપલબ્ધ હોય, ત્યારે વડી અદાલત સામાન્ય રીતે પોતાના અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતી નથી. તેમ છતાં, ઓછામાં ઓછા ત્રણ પરિસ્થિતિઓમાં વૈકલ્પિક ઉપાય અવરોધરૂપ બનશે નહીં:-

(૧) જ્યાં કોઈપણ મૂળભૂત અધિકારોના અમલ માટે રિટ અરજી દાખલ કરવામાં આવી હોય;

(૨) જ્યાં મૂળભૂત અધિકાર અથવા પ્રાકૃતિક ન્યાયના સિદ્ધાંતોનો ભંગ થયો હોય; અને

(૩) જ્યાં આદેશો અથવા કાર્યવાહી સંપૂર્ણપણે અધિકારક્ષેત્ર વિનાની હોય અથવા કોઈ અધિનિયમની વૈધતા પડકારવામાં આવી હોય; [જુઓ હરબંસલાલ સાહનિયા અને અન્ય વિ. ઇન્ડિયન ઓઈલ કોર્પ્. લિ. અને અન્ય (૨૦૦૩) ૨ એસ.સી.સી. ૧૦૭].

૫૨. વૈકલ્પિક ઉપાય ઉપલબ્ધ હોવા છતાં, કેસના તથ્યોને ધ્યાનમાં લેતા, વડી અદાલતને રિટ અરજી સ્વીકારવી કે ન સ્વીકારવી તે બાબતે વિવેકાધિકાર છે. પરંતુ વર્તમાન કેસમાં, સન ૧૯૮૭માં જારી કરાયેલા સંદેશાઓ/આદેશોની યોગ્યતા વિચારતી વખતે, વડી અદાલતે અનુવર્તી ઘટનાઓ, અર્થાત્ ટેસ્ટામેન્ટરી કેસમાં

દિલ્હી વડી અદાલતે આપેલો ચુકાદો અને અધિનિયમની કલમ ૬ હેઠળ જિલ્લા કલેક્ટરે આપેલો આદેશ તથા વડી અદાલત અને બોર્ડ ઓફ રેવન્યુ સમક્ષ અપીલો લંબિત હોવાની બાબત, ધ્યાનમાં લેવી જોઈતી હતી. રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેવન્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરવાની બાબતને પડકારવો એ મુદ્દો પહેલેથી જ બોર્ડ ઓફ રેવન્યુ સમક્ષ અપીલનો વિષય છે. વીલના આધારે, ટ્રસ્ટને શ્રી રાજા સરદાર સિંહની મિલ્કતોનો દાવો કરવાનો હક છે કે કેમ, તે મુદ્દો પણ દિલ્હી વડી અદાલત સમક્ષ અપીલનો વિષય છે. આવી સ્થિતિમાં, ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતાં, વડી અદાલતે ૦૩.૦૭.૧૯૮૭, ૨૨.૦૭.૧૯૮૭ અને ૦૩.૦૮.૧૯૮૭ના રોજ જારી કરાયેલી ત્રણ નોટિસોની યોગ્યતામાં પ્રવેશ કરવો ન જોઈએ હતો, જ્યારે તે નોટિસો પોતે જ વિવિધ અંતિમ આદેશોમાં પરિણમી હતી. પડકારિત આદેશ જિલ્લા કલેક્ટરે આપેલા તે આદેશનો મૂળ આધાર જ દૂર કરે છે, જે બોર્ડ ઓફ રેવન્યુ સમક્ષ લંબિત અપીલનો વિષય છે. તથ્યો અંગે ગંભીર વિવાદાસ્પદ પ્રશ્નો છે, ખાસ કરીને કલમ ૪ના ઉપબંધના ઉલ્લંઘન થયું હતું કે નહીં, અને આવી પરિસ્થિતિમાં, વડી અદાલતે ૦૩.૦૭.૧૯૮૭, ૨૨.૦૭.૧૯૮૭ અને ૦૩.૦૮.૧૯૮૭ તારીખના ત્રણ સંદેશાઓ/આદેશોની યોગ્યતામાં પ્રવેશ કરવો ન જોઈએ હતો. મારા વિચારપૂર્વકના મત મુજબ, વડી અદાલતે પક્ષકારોને સક્ષમ અદાલત/પ્રાધિકરણ સમક્ષ ઉપલબ્ધ ઉપાય અનુસરવા દિશાનિર્દેશ આપવો જોઈએ હતો.

૫૩. હું મારા નિષ્કર્ષનો સાર નીચે મુજબ રજૂ કરું છું:-

(૧) દિલ્હી વડી અદાલત સમક્ષ વસિયતના પ્રમાણીકરણ મંજૂર કરવા બાબતે લંબિત રહેલો વસિયત સંબંધિત કેસ ક્રમાંક ૨૬ સન ૧૯૮૭ ખારિજ કરવામાં આવ્યો હોવાથી અને તે બાબતની વસિયત સંબંધિત અપીલ વડી અદાલત સમક્ષ લંબિત હોવાથી, વસિયત મુજબ કોઈ કાયદેસર માલિક નથી.

(૨) પ્રોબેટ કાર્યવાહીમાં પોતાની આક્ષેપો પાછા ખેંચી લીધા હોવાથી, પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૫ થી ૮ કાયદાની અદાલતમાં પોતાનો હક સ્થાપિત ન કરે

ત્યાં સુધી શિ. રાજા સરદાર સિંહની મિલકતોમાં કોઈપણ દાવો કરવા પ્રતિબંધિત ગણાશે.

(૩) શ્રી રાજા સરદાર સિંહના કાનૂની વારસદારો અંગે પૂછપરછ કર્યા બાદ જ એસ્કીટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની જોગવાઈઓ અમલમાં લાવવામાં આવી હતી અને એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળની કાર્યવાહી શરૂ કરતા પહેલાં સત્તાવાળાઓએ શ્રી રાજા સરદાર સિંહના “વારસદારોના અભાવ” અંગે પોતાને સંતોષ કર્યો હતો અને એ પણ કે સંપત્તિઓ વારસવિહોણી મિલકત છે.

(૪) એગ્રેટ તરીકે દાવો કરનાર વ્યક્તિઓએ તેમને કાયદાની અદાલત દ્વારા હકદાર માલિકો તરીકે માન્યતા આપતો તેમનો દરજ્જો સ્થાપિત કર્યો નથી.

(૫) રાજ્ય રાજસ્થાને શ્રી રાજા સરદાર સિંહની મિલકત એસ્કીટ દ્વારા કબજે લે તે પહેલાં જાહેર નોટિસ તેમજ ખાનગી વ્યક્તિઓને પણ નોટિસની જારી કરવામાં આવી હતી. રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની જોગવાઈઓનું મૂળભૂત રીતે પાલન કરવામાં આવ્યું છે.

(૬) રાજસ્થાન રાજ્યએ સંપત્તિને ‘બોના વેકેન્શિયા’ તરીકે ગણવામાં યોગ્ય કર્યું હતું અને રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં પણ યોગ્ય કર્યું હતું.

(૭) રાજસ્થાન એસચીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ હેઠળ કાર્યવાહીનો પ્રારંભ કરવાના પડકાર અંગેનો પ્રશ્ન પહેલેથી જ રેવન્યૂ બોર્ડ સમક્ષ અપીલનો વિષય છે. વસીયતનામાના આધારે ટ્રસ્ટને શ્રી રાજા સરદાર સિંહની મિલકતોનો દાવો કરવાનો અધિકાર છે કે નહીં, તે પ્રશ્ન પણ દિલ્લી વડી અદાલત સમક્ષ અપીલનો વિષય છે. એવી સ્થિતિમાં, ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતાં, વડી અદાલતે ૦૩.૦૭.૧૯૮૭, ૨૨.૦૭.૧૯૮૭ અને ૦૩.૦૮.૧૯૮૭ના રોજ બહાર પાડવામાં

આવેલી ત્રણ નોટિસોની યોગ્યતાની તપાસ કરવી ન જોઈએ હતી, કારણ કે તે પોતે જ વિવિધ અંતિમ આદેશોમાં પરિણમી હતી.

(૮) ખાસ કરીને ધારા જની પરંતુકની અવહેલના થઈ હતી કે કેમ તે અંગે ગંભીર હકીકતી વિવાદિત પ્રશ્નો છે અને બાબતને આ દૃષ્ટિએ જોતા, વડી અદાલતે તા. ૦૩.૦૭.૧૯૮૭, ૨૨.૦૭.૧૯૮૭ અને ૦૩.૦૮.૧૯૮૭ના ત્રણ સંદેશાઓ/ આદેશોની ચથાર્થતાની તપાસમાં જવું જોઈએ નહોતું.

૫૪. પરિણામે, વડી અદાલત દ્વારા રિટ પિટિશન નં. ૨૭૧૩ ઓફ ૧૯૮૭ માં આપવામાં આવેલ આક્ષેપિત આદેશ રદ કરવામાં આવે છે અને નીચેના નિર્દેશો તથા અવલોકનો સાથે આ અપીલ મંજૂર કરવામાં આવે છે:—

(૧) ટ્રસ્ટ ખેતી હાઉસ અને અન્ય મિલ્કતોના વર્તમાન કબજામાં હતું કે કેમ અને અધિનિયમની કલમ જના પરંતુકના અર્થમાં તેને ખલેલ પહોંચાડવી ન જોઈતી હતી કે કેમ, તેવા પ્રશ્નોનું પરીક્ષણ તથા નિર્ધારણ બોર્ડ ઓફ રેવન્યુ દ્વારા કરવામાં આવવાનું છે, જેના સમક્ષ જિલ્લા કલેક્ટરના આદેશ વિરુદ્ધની અપીલ બાકી છે;

(૨) અધિનિયમની કલમ જની જોગવાઈના અપવાદખંડનો ભંગ થયો છે કે કેમ, તે પ્રશ્નનો નિર્ણય આવક મંડળ સમક્ષ બાકી રહેલી અપીલમાં આવક મંડળ દ્વારા કરવો પડશે. વધુમાં, અધિનિયમની કલમ ૬નું ચથાવિધી પાલન થયું હતું કે કેમ, તે પ્રશ્નની પણ તપાસ આવક મંડળ દ્વારા કરવી પડશે?

૩૦.૧૦.૧૯૮૫ તારીખના વસીયતનામાના આધાર પર શ્રી રાજા સરદાર સિંહની મિલ્કતો અંગે દાવો કરવાનો ક્ષેત્રી ટ્રસ્ટને અધિકાર છે કે નહીં, તે પ્રશ્ન દિલ્હી વડી અદાલત સમક્ષ લંબિત અપીલનો વિષય છે. આ સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે કે આ ચુકાદો તેમજ બોર્ડ ઓફ રેવન્યૂનું નિષ્કર્ષ, જોકે, દિલ્હી વડી અદાલતમાં

લંબિત ટેસ્ટામેન્ટરી અપીલમાં દિલ્હી વડી અદાલતના નિર્ણયને આધીન રહેશે. પક્ષકારો પોતપોતાના ખર્ચ ભોગવશે.

ઈન્દિરા બેનર્જી, ન્યાયમુર્તી.

૧. મેં મારી માનનીય બહેનના ચુકાદાનો અભ્યાસ કર્યો છે, પરંતુ આ અપીલ મંજૂર કરવામાં આવે તે બાબતે હું પોતાને સહમત થવા પ્રેરિત કરી શક્યો નથી.

૨. આ અપીલ રાજસ્થાનની ન્યાયતંત્રની વડી અદાલતની જયપુર ખંડપીઠ દ્વારા તા. ૧૭.૧૧.૨૦૧૬ના રોજ આપવામાં આવેલ ચુકાદા અને આદેશ વિરુદ્ધ છે, જેમાં પ્રતિવાદીઓ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી નાગરિક રિટ અરજી ક્રમાંક ૨૭૧૩ ઓફ ૧૯૮૭, જે પ્રતિવાદીઓ પોતાને ખેતરીના સ્વ. રાજા બહાદુર સરદાર સિંહ દ્વારા અમલમાં મૂકાયેલ વસિયતનામા હેઠળના ટ્રસ્ટીઓ હોવાનું દાવો કરે છે, (આગળ ‘રાજા બહાદુર’ તરીકે ઉલ્લેખિત) મંજૂર કરવામાં આવી હતી અને રાજા બહાદુર દ્વારા પાછળ છોડી ગયેલી મિલ્કતો રિટ અરજદારોને સોંપવામાં આવે તેવી દિશા આપવામાં આવી હતી.

૩. રિટ અરજીને જન્મ આપનાર હકીકતોનું વર્ણન મારી માનનીય બહેન દ્વારા આપવામાં આવેલા ચુકાદામાં કરવામાં આવ્યું છે. રાજા બહાદુર, નિસંતાન વિધુર, તા. ૨૮.૧.૧૯૮૭ના રોજ અવસાન પામ્યા અને અન્ય બાબતો ઉપરાંત નીચે દર્શાવેલ મિલ્કતો છોડી ગયા:—

ક્રમ સં.	મિલકતની વિગતો	જિલ્લો	ગામ અને ટાઉનશીપનું નામ
૧	ખેતરી હાઉસ, ૫ સરદાર પટેલ રોડ	દિલ્લી	નવી દિલ્લી
૨	હોટેલ ખેતરી હાઉસ	જયપુર	જયપુર શહેર

૩	કોઠી સુખ મહેલ	ઝુંઝુનું	ખેતરી
૪	કોઠી જય નિવાસ	ઝુંઝુનું	ખેતરી
૫	કોઠી અમર હોલ	ઝુંઝુનું	ખેતરી
૬	નિઝામત તહસીલ બિલ્ડિંગ	ઝુંઝુનું	ખેતરી
૭	અજીત નિવાસ બાગ ફાર્મ	ઝુંઝુનું	ખેતરી
૮	રેકૉર્ડ રૂમ	ઝુંઝુનું	ખેતરી
૯	હવેલી પ્રોહિતજી વાળી	ઝુંઝુનું	ખેતરી
૧૦	કેરા બૃજલાલજી વાલી	ઝુંઝુનું	ખેતરી
૧૧	ફરાશખાના	ઝુંઝુનું	ખેતરી
૧૨	ચબુતરા ટાઉનની અંદર	ઝુંઝુનું	ખેતરી
૧૩	ટીન શેડ મેળા ગુગાજી	ઝુંઝુનું	મેહરા જાટુવાસ
૧૪	સબકા પટવાર ઘર	ઝુંઝુનું	પાપુરના

૪. ૩૦.૧૦.૧૯૮૫ના રોજ, એટલે કે તેમના અવસાનથી આશરે એક વર્ષ અને ત્રણ મહિના પહેલાં, રાજા બહાદુરે એક વસિયતનામું બનાવ્યું હતું, જેના દ્વારા તેમની મિલ્કતો ખેતી ટ્રસ્ટ તરીકે ઓળખાનારા એક ટ્રસ્ટને અર્પણ કરવામાં આવી હતી, અને જેમાં વસિયતનામામાં નામિત વ્યક્તિઓ ટ્રસ્ટીઓ થવાના હતા. ૩૧.૧.૧૯૮૭ના રોજ, એટલે કે રાજા બહાદુરના અવસાનના આશરે ત્રણ દિવસ પછી, ખેતી ટ્રસ્ટની રચના કરવામાં આવી.

૫. ૧૪.૨.૧૯૮૭ ના રોજ, શ્રી પરમેશ્વર પ્રસાદ, મૂળ રિટ અરજદાર અને વસિયતમાં નામિત ટ્રસ્ટીઓમાંથી એકે, સક્ષમ સત્તાધિકારી, એટલે કે સબ ડિવિઝનલ ઓફિસર (એસડીઓ), ખેતીને જાણ કરી હતી કે રાજા બહાદુરનું

૨૮.૧.૧૯૮૭ ના રોજ અવસાન થયું હતું. રાજા બહાદુર દ્વારા કરવામાં આવેલી વસીયતની પ્રમાણિત નકલ એસડીઓને મોકલી આપવામાં આવી હતી.

૬. તારીખ ૧૬.૨.૧૯૮૭ના પત્ર દ્વારા, એસ.ડી.ઓ. ખેત્રીએ જિલ્લા કલેક્ટર, ઝુંઝુનુને રાજા બહાદુરના અવસાન તથા તેમના દ્વારા કરવામાં આવી હોવાનું કહેવાતું ઇચ્છાપત્ર અંગે જાણ કરી. ઉપરોક્ત પત્રમાં એસ.ડી.ઓ.એ મૃત્યુ પામેલાના સંબંધી સગાઓના અસ્તિત્વની સંભાવના દર્શાવી હતી.

૭. અપીલકર્તાઓનો કેસ એવો છે કે, ૨૪.૨.૧૯૮૭ના રોજ, દ્વારકા પ્રસાદ પારિક નામના એક વ્યક્તિએ તહસીલદાર સમક્ષ એક અરજી રજૂ કરી હતી, જેમાં જણાવાયું હતું કે રાજા બહાદુર વારસદાર વિના અવસાન પામ્યા હતા, અનેક મૂલ્યવાન સંપત્તિઓ છોડી ગયા હતા, અને રાજા બહાદુરની સંપત્તિઓને રાજ્યની સંપત્તિ તરીકે જાહેર કરવામાં આવે તેવી પ્રાર્થના કરવામાં આવી હતી.

૮. ૨૭.૨.૧૯૮૭ના રોજ, જયપુરના તહસીલદારે જાહેર નોટિસ પ્રકાશિત કરીને સ્વર્ગસ્થ રાજા બહાદુરની મિલકતોમાં હિત ધરાવતા વ્યક્તિઓને પોતાના સમક્ષ હાજર થવા આહ્વાન કર્યું હતું. ૪.૩.૧૯૮૭ના રોજ, તહસીલદારે નિર્ભય સિંહને, સ્વર્ગસ્થ રાજા બહાદુર સરદાર સિંહની જંગમ અને અચળ મિલકતો અંગે તપાસ કરવા માટે પોતાની તપાસ અધિકારી તરીકેની નિમણૂક અંગે નોટિસ આપી હતી અને ઉક્ત નિર્ભય સિંહને ૧૨.૩.૧૯૮૭ના રોજ તમામ દસ્તાવેજો પુરાવા સાથે પોતાના સમક્ષ રજૂ કરવા નિર્દેશ આપ્યો હતો; નહિતર એવું માનવામાં આવશે કે નિર્ભય સિંહના કબજામાં રહેલી બધી મિલકતો બિનદાવેદાર છે.

૯. દરમિયાન, તા. ૧૦.૩.૧૯૮૭ના રોજ ટ્રસ્ટીઓએ સ્વ. રાજા બહાદુરે કથિત રીતે બનાવેલી વસીયતનું પ્રોબેટ મેળવવા માટે દિલ્લી વડી અદાલત સમક્ષ પ્રોબેટ પિટિશન ક્રમાંક ૨૬ ઓફ ૧૯૮૭ દાખલ કરી હતી.

૧૦. પ્રતિવાદી નં. ૮ ના પિતા એવા એક અર્જુન સિંહે, પોતાને મૃત્યુ પામેલાના અગ્રેટ હોવાનું દાવો કરીને, તથા અન્યોએ, રાજા બહાદુર દ્વારા કરવામાં આવેલી વસીયતના પ્રોબેટ મંજૂર કરવાની વિરુદ્ધમાં વાંધાઓ દાખલ કર્યા હતા.

૧૧. દરમિયાન, તા. ૧૨.૩.૧૯૮૭ ના પત્ર દ્વારા, નિર્ભય સિંહે તા. ૪.૩.૧૯૮૭ ની ઉક્ત નોટિસનો જવાબ આપ્યો હતો અને ફરીથી દોહરાવ્યું હતું કે રાજા બહાદુર દ્વારા અમલમાં મુકાયેલ વસીયતનામાના અનુસંધાને, ક્ષેત્રી ટ્રસ્ટના ન્યાસીઓ સ્વર્ગસ્થ રાજા બહાદુર સિંહની સમગ્ર મિલકતોના વાસ્તવિક અને કાયદેસર કબજામાં હતા, અને તેમણે દિલ્લી વડી અદાલતમાં પ્રોબેટ માટે ટેસ્ટામેન્ટરી કેસ નં. ૨૬ ઓફ ૧૯૮૭ તરીકે કાર્યવાહી શરૂ કરી હતી.

૧૨. ઝુંઝુનુના જિલ્લા કલેક્ટરને સંબોધીને તા. ૩.૭.૧૯૮૭ના સંદેશાવ્યવહાર દ્વારા રાજસ્થાન સરકારના ઉપ સચિવે જિલ્લા કલેક્ટરને જાણ કરી હતી કે રાજા બહાદુરનું મૃત્યુ વસિયત વિના થયું હોવાનું માનવામાં આવશે અને તેમના દ્વારા છોડવામાં આવેલી સંપત્તિઓ પર હિંદુ ઉત્તરાધિકાર અધિનિયમ લાગુ પડશે.

૧૩. તા. ૨૨.૭.૧૯૮૭ના આદેશ ક્રમાંક ૨૫૮૫/ન્યાય/૦૭ દ્વારા, કલેક્ટર, ઝુંઝુનૂએ તેહસીલદાર, ખેત્રીને સ્વર્ગસ્થ રાજા બહાદુર દ્વારા છોડવામાં આવેલી મિલકતો અંગે રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ (આગળ “એસ્કીટ્સ અધિનિયમ” તરીકે ઉલ્લેખિત) હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરવા માટે નિર્દેશ આપ્યો.

૧૪. ૩૧.૭.૧૯૮૭ના રોજ, તેહસીલદારે રાજા બહાદુરની મિલકતોનો કબજો સંભાળ્યો અને સ્થળ કબજા અહેવાલ તૈયાર કર્યો. ૩.૮.૧૯૮૭ના રોજ, તેહસીલદારે કલેક્ટરને રજૂ કરેલા ૩.૮.૧૯૮૭ના તારીખવાળા પાલન અહેવાલમાં નિર્દિષ્ટ મિલકતોનો કબજો લેવામાં આવ્યો. ૨૯.૯.૧૯૮૭ના રોજ, તેહસીલદાર, જયપુરે નિર્ભય સિંહ પાસેથી ખેતી હાઉસ હોટેલનો કબજો લીધો.

૧૫. પ્રતિવાદીઓ અને/અથવા તેમના હિતાધિકારપૂર્વવર્તીએ ઉપરોક્ત રિટ અરજી દાખલ કરીને એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળની કાર્યવાહી શરૂ કરવાના પગલાને તથા ઉક્ત અધિનિયમની જોગવાઈઓ હેઠળ રાજા બહાદુરની મિલકતોનો કબજો સંભાળમાં લેવાની અનુસંગિક કાર્યવાહીને પડકાર્યો હતો, જેને આ અપીલમાં

આવિષ્કૃત ચુકાદો અને આદેશ દ્વારા મંજૂરી આપવામાં આવી છે, અને મારા મત મુજબ, યોગ્ય રીતે.

૧૬. ઉક્ત અધિનિયમની પ્રસ્તાવના મુજબ, એસ્કીટ્સ અધિનિયમ એવો અધિનિયમ છે, જે ભારતના બંધારણની કલમ ૨૯૬ હેઠળ અલ્ટિમા હેરેસ તરીકે રાજસ્થાન રાજ્યમાં નિહિત થતી સંપત્તિઓ, અથવા એસ્કીટ્સરૂપે, અથવા બોના વેકાન્શિયા તરીકે આવતી સંપત્તિઓના મામલે તપાસ હાથ ધરવાની પ્રક્રિયાનું નિયમન કરવા માટે બનાવવામાં આવ્યો છે અને તેવી સંપત્તિઓની કસ્ટડી તથા તેમનો નિકાલ કરવાની જોગવાઈ કરે છે.

૧૭. પ્રસ્તાવનાના અવલોકનથી પૂરતું સ્પષ્ટ થાય છે કે એસ્કીટ્સ અધિનિયમ માત્ર એવી મિલકતોને જ લાગુ પડે છે, જે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૯૬ હેઠળ બોના વેકાન્શિયા તરીકે અંતિમ વારસદાર તરીકે રાજ્યમાં નિક્ષેપિત થાય છે.

૧૮. વારસદારોના અભાવે કલમ ૨૯૬ હેઠળ સંપત્તિનું બોના વેકેન્શિયા તરીકે રાજ્યમાં નિક્ષેપિત થવું, એ એસ્કીટ્સ અધિનિયમની લાગુપાડતા માટે અનિવાર્ય પૂર્વશરત છે અને ઉક્ત અધિનિયમની કલમ ૨(૪) સાથે વંચાતી કલમ ૪ માટે કાનૂની રીતે નિર્ધારિત અધિકારક્ષેત્ર સંબંધિત આવશ્યકતા છે.

૧૯. એસ્કીટ્સ અધિનિયમની કલમ ૨(૪) માં “જે મિલકત પર આ અધિનિયમ લાગુ પડે છે” એવી વ્યાખ્યા એવી કરવામાં આવી છે કે તેનો અર્થ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૯૬ હેઠળ એસ્કીટ દ્વારા અથવા માલિકવિહીન મિલકત તરીકે રાજ્યમાં અંતિમ વારસદારના હક્કે નિહિત થતી કોઈપણ મિલકત એવો થાય છે.

૨૦. પ્રતિવાદીઓ તરફથી હાજર રહેલા ડૉ. સિંઘવીએ યોગ્ય રીતે દલીલ કરી હતી તેમ, કલમ ૨(૪) રાજ્યમાં નિહિત થયેલી સંપત્તિનો ઉલ્લેખ કરે છે અને એવી સંપત્તિનો નહીં કે જે ભવિષ્યના કોઈ સમયબિંદુએ રાજ્યમાં નિહિત થઈ શકે.

૨૧. એસ્કીટ્સ અધિનિયમની કલમ ૪(૧)માં નીચે મુજબની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે:

૪. તહસીલદાર દ્વારા અહેવાલ .:- (૧) તહસીલની અંદર આ અધિનિયમ લાગુ પડતી કોઈપણ મિલ્કતના અસ્તિત્વ વિશે, તે કોઈ વ્યક્તિના કબજામાં હોય કે ન હોય, માહિતી પ્રાપ્ત થતા તહસીલદાર *shall*—

(એ) આવી મિલકત માટે હકદાર કોઈ વ્યક્તિ છે કે નથી તે નિર્ધારિત કરવું.

(બી) તેની ચાદી તૈયાર કરવી, જેમાં દર્શાવવામાં આવે છે કે નિર્ધારિત વિગત.

(સી) નિર્ધારિત રીત મુજબ તેનું કબજો સંભાળી લેવું, અને

(ડી) કલેક્ટરને અહેવાલ કરવો:

પરંતુ શરતે કે જો આવી મિલ્કત હાલમાં કોઈ વ્યક્તિના કબજામાં હોય, તો એવો કબજો ભંગ કરવામાં આવશે નહીં.

મારા સુવિચારિત મત મુજબ, એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળની કાર્યવાહીનો પ્રારંભ, ઓછામાં ઓછું પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ, વિવાદાસ્પદ મિલકતોને “ત્યજાયેલી મિલકત” નો સ્વભાવ પ્રાપ્ત થયો હતો કે નહીં તેવા અધિકારક્ષેત્ર સંબંધિત તથ્યના નિર્ધારણને આધીન છે.

૨૧. “એસ્કીટ” અથવા “બોના વેકાન્શિયા” શબ્દપ્રયોગોની વ્યાખ્યા એસ્કીટ્સ અધિનિયમમાં કરવામાં આવી નથી. જોકે, એસ્કીટ્સ અધિનિયમ સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૯૬ અનુસાર ઘડાયેલો હોવાથી, આ શબ્દપ્રયોગોને તે અર્થમાં સમજવાના રહે છે જેમાં તેઓ સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૯૬ માં વપરાયેલા છે, જે સુવિધા માટે નીચે મૂકવામાં આવે છે:— “૨૯૬. એસ્કીટ અથવા લેપ્સ દ્વારા અથવા બોના વેકાન્શિયા રૂપે પ્રાપ્ત થતી મિલ્કત નીચે મુજબની જોગવાઈઓને આધીન રહી, ભારતના પ્રદેશમાં આવેલી એવી કોઈપણ મિલ્કત કે જે, જો આ સંવિધાન અમલમાં ન આવ્યું હોત, તો એસ્કીટ

અથવા લેપ્સ દ્વારા, અથવા હક્કસંગત માલિકના અભાવે બોના વેકાન્શિયા તરીકે, હિઝ મેજેસ્ટીને અથવા, જે હોય તે પ્રમાણે, કોઈ ભારતીય રાજ્યના શાસકને પ્રાપ્ત થવાની હોત, તો જો તે કોઈ રાજ્યમાં આવેલી મિલકત હોય, તો તે એવા રાજ્યમાં નિહિત થશે, અને અન્ય કોઈપણ સ્થિતિમાં, સંઘમાં નિહિત થશે: પરંતું, જે કોઈ મિલકત તે તારીખે, જ્યારે તે આ રીતે હિઝ મેજેસ્ટીને અથવા કોઈ ભારતીય રાજ્યના શાસકને પ્રાપ્ત થવાની હોત, ભારત સરકાર અથવા કોઈ રાજ્ય સરકારના કબજામાં અથવા નિયંત્રણ હેઠળ હતી, તે મિલકત તે સમયે જે હેતુઓ માટે વપરાતી હતી અથવા રાખવામાં આવતી હતી તે હેતુઓ સંઘના હતા કે રાજ્યના, તે મુજબ સંઘમાં અથવા તે રાજ્યમાં નિહિત થશે સ્પષ્ટીકરણ આ અનુચ્છેદમાં, “શાસક” અને “ભારતીય રાજ્ય” શબ્દપ્રયોગોને અનુચ્છેદ ૩૬૩ માં જે અર્થ આપવામાં આવ્યા છે તે જ અર્થ રહેશે”

૨૨. બંધારણની કલમ ૨૯૬માં કયા પરિસ્થિતિને વારસાહીન મિલકત અથવા અનાધિકૃત માલમત્તા ગણવી તે નક્કી કરવા માટે કોઈ વિવેકાધિકાર છોડવામાં આવ્યો નથી. કલમ ૨૯૬ સ્પષ્ટ કરે છે કે ભારતના બંધારણના પ્રારંભ પહેલાં આ બાબતમાં જે સિદ્ધાંતો લાગુ પડતા હતા, તેઓ યથાવત્ ચાલુ રહેશે.

૨૩. ત્યજિત સંપત્તિઓના સંરક્ષણ માટે બોના વેકાન્શિયા સંબંધિત કાયદો જોગવાઈ કરે છે. ડૉ. સિંઘવી દ્વારા રજૂ કરવામાં આવ્યા મુજબ, જે સંપત્તિ પર એસ્કીટ્સ અધિનિયમ લાગુ પડે છે તેની પ્રકૃતિ અવશ્ય એવી ત્યજિત સંપત્તિની હોવી જોઈએ કે જેના પર કોઈ દાવેદારો ન હોય.

૨૪. પ્રશ્ન એ છે કે, “ત્યજાયેલ મિલકત” ચોક્કસપણે શું છે અથવા કઈ મિલકત “બોના વેકાન્શિયા” છે. બૉમ્બે ડાઈંગ મેન્યુફેક્ચરિંગ કો. લિ. વિ. સ્ટેટ ઓફ બૉમ્બે ૧ માં, આ અદાલતની બંધારણીય પીઠે બૉમ્બે લેબર વેલ્ફેર ફંડ એક્ટ (૧૯૫૩ નો ૪૦) ની બંધારણીય માન્યતા સામેના પડકારનો નિર્ણય કરતાં અવલોકન કર્યું અને ઠરાવ્યું હતું કે “ત્યજાયેલ મિલકત” અથવા વધુ પ્રચલિત પરિભાષામાં “બોના વેકાન્શિયા” એવો શબ્દપ્રયોગ બે ભિન્ન પ્રકારની મિલકતોને

આવરી લે છે, એટલે કે જે એસ્કીટ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે અને જે બાબતે કોઈનો દાવો નથી તેવી મિલકતો. ચુકાદાનો સંબંધિત પરિણેદ મારી માનનીય બહેનના ચુકાદામાં ઉતારવામાં આવ્યો છે.૧ એ.આઈ.આર. ૧૯૫૮ એસ.સી. ૩૨૮

૨૫. સંપત્તિ એસ્ચીટના અધિકારને આધીન છે, જ્યાં નિર્વસીયત અવસ્થામાં કોઈ વારસદાર ન હોય. એસ્ચીટ એવો અધિકાર હતો કે જેના દ્વારા એવી જમીન, જેના માટે હવે કોઈ કબજેદાર બાકી રહ્યો ન હોય, ધારણાધિકારના કારણસર તે લોર્ડને પરત જતી હતી જેના દ્વારા, અથવા જેના હકશીર્ષના પૂર્વવર્તીઓ દ્વારા, તે ધારણાધિકાર સર્જવામાં આવ્યો હતો.

૨૬. ઓન્ટારિયોના એ-જી વિ. મર્સર માં, લોર્ડ સેલબોર્ન એલસી એ જણાવ્યું હતું કે “એસ્કીટ એ એક કલાત્મક પરિભાષાનો શબ્દ છે અને તે ફ્રેન્ચ શબ્દ એસ્કીટ પરથી અવતરી આવ્યો છે, જેનો અર્થ કેડેરે એકિસડેરે અથવા એકિસડેરે થાય છે અને તેનો અર્થ એવો થાય છે કે અકસ્માતવશ જમીનો જેના પાસેથી ધારણ કરવામાં આવી હોય તે લોર્ડને પડી જતાં જે મિલકત બને તે.” એસ્કીટ સામંતીય ધારણપદ્ધતિની એક આનુષંગિક ઘટના હતી અને તે સામંતીય સેવાઓ બજાવવા માટે ભોગવટેદારના અભાવ પર આધારિત હતી.

૨૭. હેલ્સબરીઝ લૉઝ ઑફ ઇંગ્લેન્ડના ચોથી આવૃત્તિના પરિણેદ ૧૪૩૭ મુજબ, (ખંડ ૧૭) વારસદારની અછતને કારણે થતો એસ્કીટ એવો કિસ્સો હતો જેમાં બિનવસીયતી મૃત્યુ થયેલ હોય, જ્યાં જમીનનો છેલ્લો માલિક કોઈ વારસદાર વિના બિનવસીયતી અવસાન પામ્યો હોય. આવી સ્થિતિમાં, કોઈ વ્યક્તિએ ખરીદદારે તરીકે જમીનનો કબજો મેળવ્યો હોય અને સંતતિ વિના બિનવસીયતી અવસાન પામ્યો હોય; ત્યારે લોર્ડ અથવા ક્રાઉન, જે કિસ્સામાં લાગુ પડે તે પ્રમાણે, પોતાની પૂર્વ માલિકીના અધિકારના આધારે ફરી પ્રવેશ કરતા, કારણ કે જે મિલકત પ્રદાન કરવામાં આવી હતી તેનો અંત આવ્યો હતો.

૨૮. મારા માનનીય સહોદર ન્યાયાધીશે અત્યંત યોગ્ય રીતે અવલોકન કર્યું છે અને ઠરાવ્યું છે તેમ, અગ્રહરણનો સિદ્ધાંત એવો પ્રતિપાદિત કરે છે કે જ્યાં કોઈ

વ્યક્તિ વસીયત કર્યા વિના અવસાન પામે અને મિલકતમાં ઉત્તરાધિકાર મેળવવા લાયક એવો કોઈ વારસદાર પાછળ ન મૂકે, ત્યાં તે મિલકત સરકારને સોપાય છે.

૨૯. ત્યજાયેલી સંપત્તિ એ એવી સંપત્તિ છે કે જેના અંગે નોંધપાત્ર લાંબા સમયગાળા સુધી કોઈ દાવો કરવામાં આવ્યો નથી. જે સમયગાળા દરમિયાન કોઈ દાવો કરવામાં આવ્યો નથી, તેની અવધિ એવી હોવી જોઈએ કે જેથી તે સંપત્તિ ત્યજાયેલી છે એવી અનુમાનધારણા ઊભી થાય.

૩૦. બોમ્બે ડાઇંગ મેન્યુફેક્ચરિંગ કો. લિ. (સુપ્રા) માં, આ અદાલતે એવું ઠરાવ્યું હતું કે ત્રણ વર્ષના ગાળામાં કોઈ દાવો ન હોવાના આધાર પર અવશેષ સ્વાધિકારની કાર્યવાહી શરૂ કરવી અસંવિધાનિક હતી.

૩૧. ડૉ. સિંઘવીએ રજૂ કર્યું, અને મારા મત મુજબ યોગ્ય રીતે, કે મિલકત ત્યજી દેવાઈ હતી કે નહીં તે નિર્ધારિત કરવા માટેની તપાસ દરમિયાન જો કોઈ દાવો કરવામાં આવ્યો હોય, તો કાર્યવાહી બંધ કરવી ફરજિયાત હતી.

૩૨. જો કોઈ દાવા કરવામાં આવ્યા ન હોય અથવા જો રાજ્ય આ મત પર પહોંચે કે સંપત્તિ અંગેના બધા દાવા દુરાશયપૂર્ણ છે, તો જ તે ૨ એ-જી ઓફ ઓન્ટારિયો વિ. મર્સર (૧૮૮૩) ૮ એપ કેસ ૭૬૭ પર ૭૭૨ માં અરજી કરી શકે છે

મિલકતના સ્વરૂપ વિશે અંતિમ નિર્ધારણ માટે અદાલત સમક્ષ, અને ત્યારબાદ રાજ્યગત જમીની કાર્યવાહી પ્રારંભ કરવી.

૩૩. અદાલત સમક્ષની કાર્યવાહી દરમિયાન, અદાલતે આવશ્યક રીતે એવો નિષ્કર્ષ નોંધવો પડશે કે સંપત્તિ ત્યજવામાં આવી હતી અને એવી કોઈ વારસદારો નહોતા કે જે આગળ આવીને સંપત્તિઓ પર દાવો કરી શકે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, વારસદારોનો સંપૂર્ણ અને સવિશેષ અભાવ હોવો આવશ્યક રહેશે.

૩૪. આ અદાલતે પંજાબ રાજ્ય વિ. બલવંત સિંહ અને અન્ય (ઉપરોક્ત) મામલામાં, જેમ કે મારી માનનીય સહોદરીએ ઉદ્ઘૂત કર્યું છે, તેમ ઠરાવ્યું છે કે જ્યારે

વારસાગત હક્કે અનુગામી બનવા લાયક કોઈ વારસદાર ન હોય, ત્યારે રાજ્ય સરકાર મૃતકની મિલકત મૃતકના પ્રતિસ્પર્ધી અથવા અગ્રતા પ્રાપ્ત વારસદાર તરીકે નહીં, પરંતુ સર્વોપરી સત્તાધારી તરીકે ગ્રહણ કરે છે.

૩૫. વારસદારોના નિષ્ફળ નિવર્તનના સ્પષ્ટ કિસ્સામાં, રાજ્યને સર્વોચ્ચ સાર્વભૌમ તરીકે માન્યતા આપતો એસ્કીટ એક સિદ્ધાંત છે, અને જ્યારે સરકાર દ્વારા એસ્કીટનો દાવો કરવામાં આવે છે ત્યારે સમગ્ર વિશ્વમાં ક્યાંય પણ કોઈ વારસદાર અસ્તિત્વમાં નથી તે સાબિત કરવાનો ભાર ભારે પ્રમાણમાં સરકાર પર જ રહે છે, એવો પ્રસ્તાવ મારી માનનીય બહેન દ્વારા ઉદ્દેખિત આ અદાલતના કુચ્છી લાલ રમેશ્વર આશ્રમ ટ્રસ્ટ ઈવમ અન્ન ક્ષેત્ર ટ્રસ્ટ વિ. કલેક્ટર, હરિદ્વાર અને અન્ય ૩ તથા સ્ટેટ ઓફ બિહાર વિ. રાધા કૃષ્ણ સિંહ ૭ અન્ય ૪ ના ચુકાદાઓમાંથી સમર્થન મેળવે છે.

૩૬. મારી માનનીય બહેન દ્વારા નોંધ્યા મુજબ, દિલ્લી વડી અદાલતની એકલ પીઠે ૩.૭.૨૦૧૨ના રોજ ટેસ્ટામેન્ટરી કેસ નં. ૨૬ ઓફ ૧૯૮૭ નામંજૂર કર્યો હતો અને એવો નિષ્કર્ષ નોંધ્યો હતો કે વસીયતના કાર્યપાલકો ૩૦.૧૦.૧૯૮૫ તારીખની વસીયત તથા ૭.૧૧.૧૯૮૫ તારીખના કોડિસિલને સાબિત કરવામાં સફળ રહ્યા નહોતા.

૩૭. તા. ૩.૭.૨૦૧૨નો ટેસ્ટામેન્ટરી કેસ નં. ૨૬/૧૯૮૭ને નામંજૂર કરતો ચુકાદો અને આદેશ કોઈ પરિણામકારક નથી. આ બાબત સુસ્થાપિત છે કે જો વસીયત અમલમાં ન રહે, તો મિલકતને અવસીયતી ગણવી પડે છે, અને તે લાગુ પડતા વારસાગત કાયદાઓ અનુસાર સ્વાભાવિક વારસદારોને હસ્તાંતરિત થાય છે. મારી માનનીય બહેન દ્વારા અવલોકિત કરાયા મુજબ, પ્રોબેટ કેસની નામંજૂરીનો અર્થ એ હોઈ શકે કે ટ્રસ્ટ મિલકતો પર દાવો કરી શકે નહીં. જોકે, તેથી આ મિલકતો રાજગામી મિલકતો બની જાય એવું થતું નથી.

૩૮. જો એસ્કીટ્સ અધિનિયમની કલમ ૬ હેઠળની તપાસ દરમિયાન કલેક્ટર એવું નિષ્કર્ષે પહોંચે કે વિવાદિત મિલકત એ પ્રકારની નથી જેને એસ્કીટ્સ

અધિનિયમ લાગુ પડે, તો તે કાર્યવાહી બંધ કરવાનો અને મિલકત જેને તે સમયે કબજામાં હોય તેની પાસે જ રહેવા દેવાનો આદેશ કરવા બંધાયેલ છે; અથવા જો તેનો કબજો કલમ ૪(સી) અથવા કલમ ૬ હેઠળ લેવામાં આવ્યો હોય, તો કલેક્ટર ૩ (૨૦૧૭) ૧૬ એસ.સી.સી. ૪૧૮ પુનઃસ્થાપિત કરવા બંધાયેલ છે

૪ (૧૯૮૩) ૩ એસ.સી.સી. ૧૧૮

એસ્કીટ્સ અધિનિયમની કલમ ૬ (૯)અ) દ્વારા જેવું અનિવાર્ય કરવામાં આવ્યું છે તે મુજબ, જે વ્યક્તિ પાસેથી કબજો આ રીતે લેવામાં આવ્યો હતો તેને મિલકત પરત આપવી.

૩૯. તે સાચું છે કે પ્રતિવાદી ટ્રસ્ટીઓએ વસીયતનામાના આધારે પોતાનો દાવો રાખીને રિટ અરજી દાખલ કરી હતી. રિટ અરજદારાઓનો લોકસ સ્ટેન્ડી ક્યારેય વિવાદમાં નહોતો. રિટ અરજી પર વિચારણા કરીને વડી અદાલતે, હકીકતમાં, એ સ્વીકારી લીધું હતું કે ટ્રસ્ટના પ્રતિવાદી ટ્રસ્ટીઓને રિટ અરજી દાખલ કરવાનો લોકસ સ્ટેન્ડી હતો, અને તે યોગ્ય જ હતું.

૪૦. ટ્રસ્ટીઓ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી રિટ અરજી સ્વીકારવામાં આવી હતી અને બાકી રાખવામાં આવી હતી, તેથી પ્રોબેટ કેસના નામંજૂર થવાને આધારે, અને ખાસ કરીને જ્યારે ટ્રસ્ટીઓ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી અપીલ હજુ પણ બાકી છે, ત્યારે પ્રશ્નાસ્પદ મિલકતો ઉપર ટ્રસ્ટને દાવો કરવાનો કોઈ અધિકાર નથી એવા આધાર પર વડી અદાલત દ્વારા તે રિટ અરજી નામંજૂર કરવી યોગ્ય ઠરત નહીં. વડી અદાલતે રિટ અરજી નામંજૂર ન કરી તે યોગ્ય હતું.

૪૧. ટ્રસ્ટીઓની પ્રાર્થના પર વડી અદાલતે અગાઉ પ્રોબેટ અરજીમાં નિર્ણયની રાહ જોવા માટે રિટ અરજીને અનિશ્ચિત મુદત માટે મુલતવી રાખી હતી, તે હકીકત પ્રોબેટ કેસના નિકાલ પછી વડી અદાલતને તેની રિટ અધિકારિતા વાપરવામાં અવરોધક બનતી નથી. પુનરુક્તિનો ભોગ લઈને પણ ફરીથી દોહરાવવામાં આવે છે કે, પ્રોબેટ કેસ ટ્રસ્ટીઓના વિરોધમાં ગયો હોવા છતાં, મારી

માનનીય બહેન દ્વારા નોંધવામાં આવ્યું છે તેમ, અપીલ ડિવિઝન બેન્ચ સમક્ષ દાખલ હતી અને હજી પણ લંબિત છે.

૪૨. આ સત્ય છે કે ખેતી ટ્રસ્ટ રાજા બહાદુર દ્વારા કરવામાં આવેલ વસીયતનામાના આધારે મિલકત પર હકનો દાવો માત્ર ત્યારે જ કરી શકે, જ્યારે તે દિલ્હી વડી અદાલતમાં બાકી રહેલી અપીલમાં સફળ થાય. મારા મત મુજબ, આથી ટ્રસ્ટીઓને એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવ્યાને પડકારતી રિટ અરજીએ આગળ ધપાવવાનો સ્થાનાધિકાર છીનવાઈ ગયો હતો એવું માનવામાં આવતું નથી.

૪૩. આ અદાલતે સ્ટેટ ઓફ બિહાર વિ. રાધા કૃષ્ણા (ઉપરોક્ત) માં ઠરાવ્યું છે તે મુજબ, કોઈ સંપત્તિ બોના વેકેન્ટિયા છે તે સ્થાપિત કરવાનો ભાર સરકાર પર છે. પુરાવાનો ભાર ભારે છે. આ સિદ્ધાંતને કુચ્છી લાલ રમેશ્વર આશ્રમ ટ્રસ્ટ (ઉપરોક્ત) માંથી પણ આધાર મળે છે.

૪૪. સર્વોચ્ચ અદાલતે કલમ ૨૯૬ના અર્થઘટન દરમિયાન નિર્ધારિત કરેલી પ્રારંભિક આવશ્યકતાઓ એ એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળની કાર્યવાહી શરૂ કરવા માટેની પૂર્વશરતો છે. સત્તાધિકારીઓએ આ બાબતે સંતોષ પામવો પડશે કે મિલકતો ત્યજી દેવામાં આવી હતી અને ઉક્ત મિલકતો અંગે કોઈ જાણીતા દાવેદારો નહોતા. આ કાયદાનો હેતુ ત્યજાયેલી મિલકતનું સંરક્ષણ કરવો અને પછીથી આવી શકે એવા હકદાર દાવેદારના હિત માટે તે મિલકતનું રક્ષણ કરવું છે.

૪૫. કેટલાક પ્રતિવાદીઓ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી પારસ કુહાડે ડૉ. સિંઘવી દ્વારા રજૂ કરાયેલા દલીલો સ્વીકારી અને વધુમાં, યોગ્ય રીતે, એવી રજૂઆત કરી કે એસ્કીટ્સ અધિનિયમની કલમ ૬(૭) અને ૬(૯) મુજબ મિલકતના રાજ્યવહાલ અથવા કબજા માટે કલેક્ટર અદાલત સમક્ષ અરજી કરી શકે તે પહેલાં, નીચેના કસોટીઓ પૂર્ણ થવી આવશ્યક છે.

“(૧) મામલામાં શીર્ષક અથવા દરજ્જા અંગે એવો કોઈ જટિલ કાનૂની પ્રશ્ન સામેલ ન હોવો જોઈએ, જેનો અગાઉ યોગ્ય અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી દિવાળી અદાલત દ્વારા નિર્ણય કરવામાં આવ્યો ન હોય.

(૨) મિલકત ઉપર કોઈ દાવેદારો ન હોવા જોઈએ.

(૩) મિલકત એવી પ્રકૃતિની હોવી જોઈએ કે જેના પર એસચીટ્સ અધિનિયમ લાગુ પડે, એટલે કે, બોના વેકેન્ટિયા અને/અથવા અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો ત્યજાયેલી મિલકત.

(૪) છેલ્લા માલિકનું અવસાન કોઈ વસીયત કર્યા વિના અને કોઈ જાણીતા વારસદારો છોડ્યા વિના થયું હોવું જોઈએ. અન્ય શબ્દોમાં, વારસદારોનો સંપૂર્ણ અને પરિપૂર્ણ અભાવ હોવો આવશ્યક છે અને પરિણામે, કોઈપણ વ્યક્તિ દ્વારા તે સંપત્તિ પર કોઈ દાવો કરવામાં આવવાની કોઈપણ સંભાવના ન હોવી જોઈએ.

(૫) એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળ જાહેર કરાયેલી જાહેરખબર અનુસાર કરવામાં આવેલ દાવો પ્રથમદષ્ટિએ પોષણયોગ્ય ન ગણવો જોઈએ. જો દાવો પ્રથમદષ્ટિએ પોષણયોગ્ય હોય, ભલે તે દાવો સ્થાપિત થયો ન હોય, તો માલિકી હસ્તાંતરણ અથવા કબજા માટે કોઈ અરજી કરી શકાય નહીં.

(૬) જો કોઈ દાવો દાખલ ન થયો હોય તો પણ, કલેક્ટરને એવો સંતોષ થવો જોઈએ કે મિલકત પર દાવો કરવા હકદાર કોઈ વ્યક્તિ નથી. અન્ય શબ્દોમાં, મિલકત પર કોઈ દાવો કરવામાં આવ્યો હતો કે નહીં અને જો કોઈ દાવો કરવામાં આવ્યો હોય તો તે સ્થાપિત થઈ શક્યો હોત કે નહીં, તેની પરવા કર્યા વિના, મિલકત પર દાવો કરવા હકદાર કોઈ વ્યક્તિ હોવી જોઈએ નહીં.

(૭) કલેક્ટર એ બાબતે સંતુષ્ટ છે કે આ મિલકત ભારતીય સંવિધાનની કલમ ૨૮૬ હેઠળ એસ્કીટ દ્વારા અથવા બોના વેકેન્ટિયા તરીકે અલિટમા હેરેસ સ્વરૂપે રાજ્યમાં અર્પિત થવાનો સદ્ભાવનો કેસ છે. એસ્કીટ દ્વારા અથવા

બોના વેકાન્ટિયા તરીકે અલ્ટિમા હેરેસ સ્વરૂપે રાજ્યમાં મિલકતનું અર્પણ નિશ્ચિતરૂપે સ્થાપિત થવું જોઈએ અને માત્ર સંભાવના પરથી અનુમાનિત ન થવું જોઈએ.”

૪૬. શ્રી રાજા બહાદુર સિંહ ધર્મે હિંદુ હોવાને કારણે, તેમના ઉપર હિંદુ વારસાગત અધિનિયમ, ૧૯૫૬ લાગુ પડતો હતો. હિંદુ વારસાગત અધિનિયમની સંબંધિત જોગવાઈઓ નીચે મુજબ છે:— “૮. પુરૂષોના મામલામાં વારસાગતના સામાન્ય નિયમો. વસીયત કર્યા વિના મૃત્યુ પામેલા હિંદુ પુરૂષની મિલકત આ અધ્યાયની જોગવાઈઓ અનુસાર અવતરિત થશે::

(એ) પ્રથમ, અનુસૂચિના વર્ગ ૧ માં નિર્દિષ્ટ સગાંઓ એવા વારસદારો ઉપર;

(બી) બીજું, જો વર્ગ ૧ નો કોઈ વારસદાર ન હોય, તો અનુસૂચિના વર્ગ ૨ માં નિર્દિષ્ટ સગાસંબંધીઓ એવા વારસદારો ઉપર;

(સી) ત્રીજું, જો બેમાંથી કોઈપણ વર્ગનો કોઈ વારસદાર ન હોય, તો મૃત્યુ પામેલ વ્યક્તિના પિતૃબંધુઓ પર; અને

(ડી) અંતમાં, જો કોઈ અગ્રાત ન હોય, તો ત્યારબાદ મૃતકના કોંગ્રેટો પર.

૯. અનુસૂચીમાં વારસદારો વચ્ચે ઉત્તરાધિકારનો ક્રમ.— અનુસૂચીમાં નિર્દિષ્ટ વારસદારોમાં, વર્ગ ૧ માં આવતા વારસદારો એકસાથે વારસો મેળવશે અને અન્ય તમામ વારસદારોને બાકાત રાખશે; વર્ગ ૨ ની પ્રથમ નોંધમાં આવતા વારસદારોને બીજી નોંધમાં આવતા વારસદારો કરતાં પ્રાધાન્ય મળશે; બીજી નોંધમાં આવતા વારસદારોને ત્રીજી નોંધમાં આવતા વારસદારો કરતાં પ્રાધાન્ય મળશે; અને આ પ્રમાણે ઉત્તરાધિકારના ક્રમમાં આગળ વધશે.

૧૦. અનુસૂચિના વર્ગ ૧ માંના વારસદારો વચ્ચે સંપત્તિનું વિતરણ.—
વસીયત વિના મૃત્યુ પામેલા વ્યક્તિની સંપત્તિનું અનુસૂચિના વર્ગ ૧ માંના
વારસદારો વચ્ચે નીચેના નિયમો અનુસાર વિભાજન કરવામાં આવશે:—

નિયમ ૧.—વસીયત વિના અવસાન પામેલ વ્યક્તિની વિધવા,
અથવા જો એકથી વધુ વિધવાઓ હોય, તો બધી વિધવાઓ મળીને,
એક હિસ્સો લેશે.

નિયમ ૨.—વસીયત કર્યા વિના મૃત્યુ પામનારના જીવિત પુત્રો અને
પુત્રીઓ તથા તેની માતા, દરેકને એક-એક હિસ્સો મળશે.

નિયમ ૩.—અવસીયત વગર મૃત્યુ પામેલ વ્યક્તિના પૂર્વમૃત પુત્રની
દરેક શાખામાં અથવા પૂર્વમૃત પુત્રીની દરેક શાખામાં આવેલ વારસદારો
તેમની વચ્ચે એક હિસ્સો ગ્રહણ કરશે.

નિયમ ૪.—નિયમ ૩ માં ઉલ્લેખિત હિસ્સાનું વિતરણ—

(૧) પૂર્વમૃત પુત્રની શાખામાં આવેલ વારસદારો વચ્ચે એવો હિસ્સો
પાડવામાં આવશે કે તેની વિધવા (અથવા એકથી વધુ વિધવાઓ
મળીને) અને જીવિત પુત્રો તથા પુત્રીઓને સમાન હિસ્સા મળે; અને તેના
પૂર્વમૃત પુત્રોની શાખાને પણ તેટલો જ હિસ્સો મળે;

(૨) પૂર્વમૃત પુત્રીની શાખામાં આવેલા વારસદારો વચ્ચે એવો વહેંચો
કરવામાં આવશે કે જીવિત પુત્રો અને પુત્રીઓને સમાન હિસ્સા મળે.

૧૧. અનુસૂચીની વર્ગ ૨ માંના વારસદારો વચ્ચે મિલકતનું વિતરણ.—
વસીયત વિના મૃત્યુ પામેલા વ્યક્તિની મિલકત અનુસૂચીની વર્ગ ૨ માંની કોઈ
એક નોંધમાં દર્શાવાયેલા વારસદારો વચ્ચે એવી રીતે વહેંચવામાં આવશે કે
તેઓ સમાન હિસ્સો મેળવે

૧૨. અગ્નેટો અને કોગ્નેટો વચ્ચે વારસાક્રમનો ક્રમ .—પરિસ્થિતિ મુજબ, અગ્નેટો અથવા કોગ્નેટો વચ્ચેનો વારસાક્રમ નીચે નિર્ધારિત પ્રાધાન્યના નિયમો અનુસાર નક્કી કરવામાં આવશે:—

નિયમ ૧.—જે વારસદારોમાંથી જેની ઉદ્ધવંશીય ડિગ્રીઓ ઓછી હોય અથવા ન હોય તેને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવશે.

નિયમ ૨.—જ્યાં આરોહણની પેઢીઓની સંખ્યા સમાન હોય અથવા કોઈ ન હોય, ત્યાં તે વારસદારને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવશે જેના અવરોહણની પેઢીઓ ઓછી હોય અથવા ન હોય.

નિયમ ૩.—જ્યાં નિયમ ૧ અથવા નિયમ ૨ હેઠળ કોઈપણ વારસદારને બીજાની તુલનામાં પ્રાધાન્ય આપવાનો હકદાર ન હોય ત્યાં તેઓ એકસાથે હક ગ્રહણ કરે છે.

XXX XXX XXX

૧૩. ડિગ્રીની ગણતરી .—(૧) અગ્નેટ્સ અથવા કોગ્નેટ્સ વચ્ચે વારસાગત અનુસરણનો ક્રમ નિર્ધારિત કરવા માટે, સંબંધનો હિસાબ, પ્રસંગાનુસાર, નિર્વસિયત મૃત્યુ પામેલ વ્યક્તિથી વારસદાર સુધી આરોહણની ડિગ્રી અથવા અવરોહણની ડિગ્રી અથવા બન્નેના આધારે કરવામાં આવશે.

(૨) વારસાપત્ર વિના મૃત્યુ પામેલ વ્યક્તિને સામેલ કરીને, ઉદ્ધવગમનની ડિગ્રી અને અધોગમનની ડિગ્રીની ગણતરી કરવામાં આવશે.

(૩) દરેક પેઢી ઉદ્ધવગામી અથવા અધોગામી, તે મુજબ, એક ડિગ્રી રચે છે.

XXX XXX XXX

૨૯. વારસદારોના અભાવે. – જો અવસીયત વિના મૃત્યુ પામેલ વ્યક્તિએ આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ મુજબ તેની મિલ્કતનો ઉત્તરાધિકાર મેળવવા લાયક કોઈ વારસદાર છોડ્યો ન હોય, તો તેવી મિલ્કત સરકારને હસ્તાંતરિત

થશે; અને સરકાર તે મિલકત એવા તમામ બાંહેધરો અને દાયિત્વોને આધીન રહીને ગ્રહણ કરશે, જેઓને કોઈ વારસદાર આધીન હોત.

XXX XXX XXX

૩૦. વસિયતનામા દ્વારા ઉત્તરાધિકાર .—૧ *** કોઈપણ હિંદુ, જે સંપત્તિનો તે અથવા તેણી દ્વારા તેમ કરવામાં સક્ષમ રીતે નિપટારો કરી શકાય તેવી હોય, તેનો વસિયતનામા અથવા અન્ય વસિયતનામાકીય વ્યવસ્થાથી, ભારતીય ઉત્તરાધિકાર અધિનિયમ, ૧૯૨૫ (૧૯૨૫નું ૩૯), અથવા તે સમયે અમલમાં રહેલા અને હિંદુઓને લાગુ પડતા અન્ય કોઈ કાયદાની જોગવાઈઓ અનુસાર, નિપટારો કરી શકે છે.

સ્પષ્ટીકરણ.—મિતાક્ષરા સહિસ્સેદારી મિલકતમાં કોઈ પુરુષ હિંદુનો હિત અથવા તરવાડ, તવાઝી, ઇલ્લોમ, કુટુંબ અથવા કાવરુની મિલકતમાં તરવાડ, તવાઝી, ઇલ્લોમ, કુટુંબ અથવા કાવરુના સભ્યનો હિત, આ અધિનિયમમાં અથવા હાલ અમલમાં રહેલા કોઈપણ અન્ય કાયદામાં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત છતાં, આનો અર્થ એવો માનવામાં આવશે કે તે એવી મિલકત છે, જેના વિષે તે પોતે અથવા તેણી પોતે આના અર્થમાં વિતરણ દ્વારા વ્યવસ્થા કરી શકે.

૪૭. “એગ્રેટ” અને “કોગ્રેટ” અભિવ્યક્તિઓ હિંદુ ઉત્તરાધિકાર અધિનિયમની કલમ ૩(એ) અને ૩(સી) માં અનુક્રમે નીચે મુજબ વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવી છે:—

“૩(એ) “એગ્રેટ” – એક વ્યક્તિને બીજી વ્યક્તિનો “એગ્રેટ” કહેવાય છે જો બંને માત્ર પુરુષો દ્વારા સંપૂર્ણપણે રક્તસંબંધ અથવા દત્તક દ્વારા સંબંધિત હોય:

૩(બી)

૩(સી) “સમરક્ત” – જો બે વ્યક્તિઓ લોહી દ્વારા અથવા દત્તક દ્વારા સંબંધિત હોય, પરંતુ સંપૂર્ણપણે પુરુષોની કડી દ્વારા નહીં હોય, તો એક વ્યક્તિ બીજીની સમરક્ત કહેવાય.”

૪૮. હિંદુ વારસાક્રમ અધિનિયમની કલમ ૨૯ હેઠળ, જો નિર્વસીયતે હિંદુ વારસાક્રમ અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર તેની અથવા તેણીની મિલકતમાં વારસો મેળવવા પાત્ર કોઈ વારસદાર છોડ્યો ન હોય, તો નિર્વસીયતની મિલકત સરકારમાં અવતરિત થાય છે. સરકાર તે મિલકત એવા તમામ બંધનો અને જવાબદારીઓના આધીન લઈને ગ્રહણ કરશે, જેઓના આધીન કોઈ વારસદાર હોત.

૪૯. દિલ્હી વડી અદાલતમાં પ્રોબેટ કાર્યવાહીમાંથી થયેલ ચુકાદા અને આદેશની શાસ્ત્રીયતા અંગે આ અદાલતે વિચારણા કરવી આવશ્યક નથી, કારણ કે તેમાંથી થયેલી અપીલ લંબિત છે. તેમ છતાં, રાજા બહાદુરના અગ્રેટ્સ અને/અથવા કોંગ્રેટ્સ દ્વારા કરવામાં આવેલી વાંધાઓની પરત ખેંચાણના કારણે કોઈ પ્રતિકૂળ અનુમાન દોરી શકાય તેમ નહોતું.

૫૦. રાજા બહાદુરના અગ્રેટ્સ અને/અથવા કોંગ્રેટ્સ તથા તેમના વિલ હેઠળના વસીયતગ્રાહકો વચ્ચે, જો કોઈ હોય, તો પરસ્પર વિવાદો ઇસ્કીટ કાર્યવાહી માટે અપ્રાસંગિક છે.

૫૧. ઇશીટ્સ અધિનિયમની જોગવાઈઓ તે મિલકતો અંગે, જેઓ પર ઇશીટ્સ અધિનિયમ લાગુ પડે છે, એટલે કે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૯૬ હેઠળ ઇશીટ અથવા બોના વેકાન્શિયા દ્વારા અલ્ટિમા હેરેસ તરીકે રાજ્યમાં નિહિત થતી ‘લાવારિસ’ મિલકતો અંગે, કાર્યવાહી શરૂ કરવાની પ્રક્રિયા અને તપાસો હાથ ધરવાની પદ્ધતિનું નિયમન કરે છે, જેમ મારી માનનીય સહન્યાયાધીશે યોગ્ય રીતે નિષ્કર્ષ કર્યો છે.

૫૨. રાજ્યમાં નિહિત થતી મિલ્કતો પર એસ્કીટ્સ અધિનિયમ લાગુ પડે છે. એસ્કીટ્સ અધિનિયમ એક સંપૂર્ણ સંહિતા છે, જે અનુચ્છેદ ૨૯૬ હેઠળની સત્તાને આવરી લે છે અને તપાસો કરવાની, કબજો રાખવાની અને નિકાલ કરવાની તેમજ મિલ્કતો રાજ્યમાં નિહિત કરવા માટે જોગવાઈ કરે છે. જોકે, એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવાની પૂર્વશરત એ છે કે મિલ્કત વારસાપત્ર વિના મૃત્યુ અને વારસદારોના સંપૂર્ણ અભાવને કારણે રાજ્યમાં નિહિત થાય છે તે અંગે વ્યક્તિનિષ્ઠ સંતોષ થયેલો હોવો જોઈએ.

૫૩. ઈસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ માત્ર ત્યારે જ થઈ શકે, જ્યારે તેહસીલદાર એ નિર્ધારિત કરે કે મૃત્યુ પામેલ વ્યક્તિની મિલ્કતો પર હકદાર કોઈ વ્યક્તિ છે કે નહીં. જો મિલ્કત કોઈ વ્યક્તિના કબજામાં હોય, તો એવો કબજો ભંગ કરવો નહીં. વર્તમાન મામલામાં, પ્રતિવાદીઓનો પોતાનો જ એવો કેસ છે કે રાજા બહાદુરની મિલ્કતો મેનેજર નિર્ભય સિંહ મારફતે ટ્રસ્ટના કબજામાં હતી.

૫૪. માત્ર તેહસીલદાર દ્વારા જાહેર નોટિસ જારી કરીને, જેમાં રાજા બહાદુરની મિલ્કતોમાં હિત અથવા અધિકારનો દાવો કરતી વ્યક્તિઓને દસ્તાવેજો સાથે તેમના કચેરીમાં હાજર થવા માટે કહેવામાં આવ્યું હોય અને તેમ ન થાય તો ખેતી હાઉસ તથા રાજા બહાદુરની અન્ય મિલ્કતો લાવારિસ હોવાનું માનવામાં આવશે એમ જણાવવામાં આવ્યું હોય, તેનાથી તેહસીલદાર પર એ બાબતે તપાસ કરવાની ફરજમાંથી મુક્તિ મળતી નથી કે કોઈ કાનૂની વારસદારો હતા કે નહીં.

૫૫. પ્રોબેટ મંજૂર કરવા અંગે વાંધો ઉઠાવનાર દાવેદારો હતા. ભલે આ વાંધાકારોએ પ્રોબેટ મંજૂર કરવા અંગેના પોતાના વાંધાઓ પાછા ખેંચી લીધા હોય, કારણ જે કંઈ હોય, છતાં તેમણે હિંદુ વારસાગત અધિનિયમ હેઠળ રાજા બહાદુરના વારસદારો હોવાના પોતાના દાવાથી પીછેહઠ કરી નહોતી.

૫૬. પ્રોબેટ મંજૂર કરવા અંગે ઉઠાવાયેલા વાંધાને પરત ખેંચવું, વસીયત સામેના વાંધાના આધારને પરત ખેંચવા સમકક્ષ છે અને/અથવા અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, વસીયત કૌશલ્યથી મેળવવામાં આવી હતી, બનાવટી હતી, ખોટી રીતે ઘડવામાં આવી હતી, છેતરપીંડીયુક્ત હતી અથવા અયોગ્ય પ્રભાવનો ઉપયોગ કરીને તૈયાર કરવામાં આવી હતી એવા આક્ષેપો પાછા ખેંચવા સમાન છે.

૫૭. વસીયતનામાને પ્રોબેટ મંજૂર કરવા અંગે વાંધો ઉઠાવનાર કેવિયેટરોને, તેમના કેસની નબળાઈને ધ્યાનમાં રાખીને અથવા અન્ય કોઈ કારણોસર, કાર્યવાહી આગળ ન વધારવાની સલાહ આપવામાં આવી હોઈ શકે. તેથી, અવસાન પામેલા વસીયતકર્તાના અગ્રેટ્સ અથવા કૉગ્રેટ્સ તરીકેની તેમની સ્થિતિમાં કોઈ ફરક પડતો નથી.

૫૮. હકીકતમાં, પ્રોબેટ કાર્યવાહીનો અંતિમ નિષ્ફળ નિવેડો, અથવા અન્ય શબ્દોમાં અપીલનો ખારિજ થવો પણ, એસ્કીટ્સ અધિનિયમની જોગવાઈઓને આકર્ષિત કરતો નથી, જો સુધી એવો સ્પષ્ટ નિષ્કર્ષ ન હોય કે રાજા બહાદુરે કોઈ અગ્રેટ્સ કે કૉગ્રેટ્સ છોડી ગયા નહોતાં અને વારસદારોનો સંપૂર્ણ અભાવ હતો. એકવાર કેટલીક વારસદારોની હાજરી દૃશ્યમાં હતી, ત્યારબાદ રાજા બહાદુરની મિલ્કતોનું રક્ષણ કરવું અપીલકર્તાઓનું કાર્ય નહોતું. જે વ્યક્તિઓના કબજામાં તે મિલ્કતો હતી, તેમની પાસેથી તે મિલ્કતો પરત મેળવવાનું કાર્ય હકદાર વારસદારોનું હતું.

૫૯. પ્રોબેટ માટેની અરજી માત્ર નિષ્ફળ જાય એટલા માત્રથી રાજહક લાગુ પડતો નથી. જ્યારે વસીયતનું પ્રોબેટ મેળવવામાં આવતું નથી, ત્યારે વસીયતી સંપત્તિને અવસીયતી સંપત્તિ માનવાની રહે છે અને, જો કોઈ ઉત્તરાધિકારી હોય, તો

ઉત્તરાધિકારના સામાન્ય કાયદાઓ મુજબ તે તેના પર અવતરિત થાય છે. વારસદારો સંપૂર્ણપણે નિષ્ફળ ગયા હોય તે સિવાય, રાજહક અધિનિયમ લાગુ પડતો નથી.

૬૦. સુવિધા ખાતર, અહીં નીચે ઉતારવામાં આવેલ હેલ્સબરીઝ લોઝ ઓફ ઇંગ્લેન્ડની ચોથી આવૃત્તિના ખંડ ૩૯ના પરિછેદ ૫૯૭નો ઉલ્લેખ કરવો ઉપયોગી થઈ શકે છે:—

૫૯૭. અગાઉ, જ્યારે ફી સિમ્પલ હક્કની ભાડેદારી કોઈપણ કારણસર સમાપ્ત થતી, ત્યારે જમીન તે લોર્ડ પાસે પાછી જતી જેના પાસેથી ભાડૂત ધરાવતા હતા, અને એવું કહેવામાં આવતું કે તે એસ્કીટ દ્વારા લે છે. સૌથી સામાન્ય દાખલા વારસદારોના અભાવે થતો એસ્કીટ (પ્રોપ્ટર ડિફેક્ટમ સૈન્ડિવનિસ) હતા, જે ત્યારે થતો જ્યારે ફી સિમ્પલ હક્કનો ભાડૂત વિલ વગર મરી જાય અને કાયદેસર વારસદાર છોડ્યા વગર મૃત્યુ પામે, અને ગંભીર ગુનામાં દોષિત ઠરાવના આધારે થતો એસ્કીટ (પ્રોપ્ટર ડેલિક્ટમ ટેનેન્ટિસ), પરંતુ આ બંને હવે રદ કરવામાં આવ્યા છે. અન્ય કિસ્સાઓમાં એસ્કીટ હજી પણ શક્ય છે, પરંતુ દુર્લભ છે. તેનું એક ઉદાહરણ એ છે કે પૂર્વ માલિકના દેવાળિયા પ્રક્રિયામાં રહેલા ટ્રસ્ટી દ્વારા જમીન અંગેનો અધિકાર ત્યજી દેવામાં આવે, અને બીજો સંભવિત કિસ્સો કંપનીઝ એક્ટ ૧૯૪૮ દ્વારા શાસિત ન થતી કોઈ કોર્પોરેશનના વિસર્જન સમયે ઉપસ્થિત થઈ શકે છે.

૬૧. એસ્કીટ અધિનિયમ હેઠળ કાર્યવાહી આરંભ કરવા માટેની પૂર્વશરત વારસદારોની નિષ્ફળતા છે. વારસદારોની નિષ્ફળતા અંગે કોઈપણ નિષ્કર્ષના અભાવે, કાર્યવાહી આરંભ કરી શકાતી નહોતી. કલમ ૪ હેઠળ, તેહસીલદારનું કર્તવ્ય છે કે મિલકત પર હકદાર કોઈપણ વ્યક્તિ નથી તે નિશ્ચિત કરે. પરંતુક સ્પષ્ટપણે

મિલકતનો કબજો પોતાના હસ્તે લેવા અથવા તેના કબજામાં ખલેલ પહોંચાડવા પર પ્રતિબંધ મૂકે છે, જો મિલકત કોઈપણ વ્યક્તિના કબજામાં હોય.

૬૨. વારસદારો સંપત્તિઓ પર ઉત્તરાધિકાર મેળવવામાં સંપૂર્ણપણે નિષ્ફળ ગયા હોવા અંગે સંતોષના અભાવે કાર્યવાહી શરૂ કરી શકાતી નહોતી, તે હકીકત ઉપરાંત, કલમ ૬(૭) માં ફરજિયાત ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે જો કોઈ તપાસમાં માલિકી હક અથવા દરજ્જા વિષે કાયદાનો જટિલ પ્રશ્ન સંકળાયેલો હોય, જેનો અગાઉ સક્ષમ અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી દીવાની અદાલત દ્વારા નિરાકરણ કરવામાં આવ્યો ન હોય, અને જો એ જ સંપત્તિ સંબંધે બે કે તેથી વધુ દાવેદારો હોય, તો કલેક્ટર એવા દાવેદારોમાંથી કોઈ એકને અથવા બધાને, તેવી સંપત્તિ અંગે ઉત્તરાધિકાર પ્રમાણપત્ર મેળવવા માટે અરજી કરવા અથવા તે સંબંધિત માલિકી હકની ઘોષણા મેળવવા માટે દાવો દાખલ કરવા, કલેક્ટર નક્કી કરે તેવી કુલ મળીને છ મહિનાથી વધુ ન હોય તેવી મુદતમાં, ફરજ પાડીને કહી શકે છે.

૬૩. વધુમાં, જો કલેક્ટર એવો નિષ્કર્ષ કરે કે સંપત્તિ એવી પ્રકૃતિની નથી કે જેના પર આ અધિનિયમ લાગુ પડે, તો કલેક્ટર કાર્યવાહી બંધ કરવા માટે બાધ્ય છે અને સંપત્તિ જે વ્યક્તિના કબજામાં હોય તેની પાસે જ રહેવા દેવાની છે અથવા જો તેનો કબજો કલમ ૪ અથવા કલમ ૬ હેઠળ લેવામાં આવ્યો હોય, તો જે વ્યક્તિ પાસેથી એવો કબજો લેવામાં આવ્યો હતો તેને તે પરત સોંપવાની છે.

૬૪. નોંધપાત્ર રીતે, આ કેસમાં, એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળની કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવી હતી અને રિટ અરજીમાં પડકારવામાં આવેલા આદેશો/સંદેશાઓ, વારસદારોની સંપૂર્ણ નિષ્ફળતા અંગે કોઈ નિષ્કર્ષ વિના, જારી કરવામાં આવ્યા હતા. વારસદારોની નિષ્ફળતા અંગે અભિપ્રાય રચના ન થયેલી

સ્થિતિમાં, એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળ શરૂ કરવામાં આવેલી કાર્યવાહી સંપૂર્ણપણે અધિકારક્ષેત્ર વિના હતી.

૬૫. કલકત્તા ડિસ્કાઉન્ટ કંપની વિ. આઈ.ટી.ઓ., કંપનીઝ ડિસ્ટ્રિક્ટ ૧ અને અન્ય, જેનો અહેવાલ એ.આઈ.આર. ૧૯૬૧ એસ.સી. ૩૭૨ માં પ્રકાશિત થયેલો છે, તેમાં આ અદાલતની બંધારણીય પીઠે એવું ઠરાવ્યું હતું કે જ્યારે અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કોઈ વિશિષ્ટ અભિપ્રાયની રચના પર આધારિત હોય, ત્યારે અધિકારક્ષેત્ર પ્રાપ્ત થાય તે પહેલાં તે અભિપ્રાયની રચના આવશ્યક છે. આવા મામલે, પીડિત વ્યક્તિને રિટ કાર્યવાહીમાં, આ મુદ્દા સંબંધે ઉપલબ્ધ હોય તેવા આધાર પર, તે અભિપ્રાયની રચનાને પડકારવાનો અધિકાર છે.

૬૬. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા વિ. હિન્ડાલ્કો ઇન્ડસ્ટ્રીઝ , જેનો અહેવાલ (૨૦૦૩)૫ એસીસી ૧૯૪ માં પ્રકાશિત થયો છે , તેમાં નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું કે કેન્દ્રિય ઉત્પાદન શુલ્ક અધિનિયમ હેઠળ ખોટી મૂલ્યાંકનના આધારે, કિંમતી વેચાણ પ્રતિફળ નહોતું અથવા ખરીદદાર સંબંધિત વ્યક્તિ હતો તે અંગે સંતોષ નોંધ્યા વિના જારી કરાયેલ કારણ દર્શાવવાની નોટિસ અધિકારક્ષેત્ર વિનાની હતી, કારણ કે જાહેર કરાયેલ કિંમતને અવગણવા માટે કોઈ માન્ય આધાર ન હતો.

૬૭. અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગ માટેની પૂર્વશરત એ છે કે, પુનરાવર્તનનો ભોગ લઈને ફરીથી દોહરાવવામાં આવે છે, વિવાદાસ્પદ મિલકતો વારસદારોના અભાવે બોના વેકાનિશ્યા હોવાની અધિકારક્ષેત્રીય હકીકત અસ્તિત્વમાં હોવી જોઈએ. જ્યારે કોઈ સત્તાધિકારીનું અધિકારક્ષેત્ર કોઈ નિશ્ચિત હકીકતના અસ્તિત્વ પર નિર્ભર હોય છે, ત્યારે એવી હકીકતનું નિર્ધારણ અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગ પહેલાંની પ્રાથમિક બાબત બને છે. આવી હકીકતનું અસ્તિત્વ શરૂઆતના તબક્કે જ નક્કી કરવું આવશ્યક છે.

૬૮. જ્યારે કોઈ સત્તાધિકારીનું અધિકારક્ષેત્ર પ્રારંભિક હકીકતના નિષ્કર્ષ પર નિર્ભર હોય છે, ત્યારે વડી અદાલતને બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળની અરજીમાં, આ અદાલતે સ્ટેટ ઓફ મધ્ય પ્રદેશ એન્ડ અર્સ. વિ. સરદાર ડી.કે. જાદવ, જેનું અહેવાલ એ.આઈ.આર. ૧૯૬૮ એસ.સી. ૧૧૮૬ માં પ્રકાશિત થયેલ છે, અને ઉજ્જૈનાઈ વિ. સ્ટેટ ઓફ યુ.પી., જેનું અહેવાલ એ.આઈ.આર. ૧૯૬૨ એસ.સી. ૧૬૨૧ માં પ્રકાશિત થયેલ છે, તેમાં ધારિત મુજબ, પોતાના સ્વતંત્ર નિર્ણયના આધારે આ નક્કી કરવાનો અધિકાર છે કે એવો નિષ્કર્ષ સાચો છે કે નહીં.

૬૯. હું મારી માનનીય સહન્યાયાધીશ સાથે આ બાબતમાં સહમત થવા માટે મને મનાવી શકતો નથી કે સ્વર્ગસ્થ રાજા બહાદુર દ્વારા છોડવામાં આવેલી મિલ્કતોમાં હિત ધરાવતા વ્યક્તિઓને એવી નોટિસો જારી કરવી કે જો તેઓ હાજર ન રહે અને દસ્તાવેજો રજૂ ન કરે, તો એવી ધારણા કરવામાં આવશે કે મિલ્કતો લાવારિસ છે, એ એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળની કાર્યવાહી શરૂ કરવા માટેની પૂર્વશરતોનું પાલન કરે છે.

૭૦. જિલ્લા કલેક્ટરે વારસાગત સહસંબંધીઓના દાવાઓને એ આધાર પર નામંજૂર કરીને સ્પષ્ટ ભૂલ કરી હતી કે તેમણે પ્રોબેટ કાર્યવાહીમાં પોતાના વાંધાઓ પરત ખેંચી લીધા હતા. પ્રોબેટ કાર્યવાહીમાં વાંધાઓ પરત ખેંચવાથી, પ્રોબેટ અરજી નિષ્ફળ જતાં, વારસાગત સહસંબંધીઓ અને/અથવા રક્તસંબંધીઓને સંપત્તિનો દાવો કરવાથી પ્રતિબંધિત કરવામાં આવતાં નથી.

૭૧. મારી માનનીય સહ ન્યાયાધીશ બહેને નોંધ્યું છે તેમ, ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ, વડી અદાલતને, કેસના તથ્યોને ધ્યાનમાં રાખીને, રિટ અરજી સ્વીકારવી કે ન સ્વીકારવી તે અંગે વિવેકાધિકાર છે.

૭૨. વડી અદાલતને પ્રેરોગેટિવ રિટો જારી કરવાની સત્તા વ્યાપક છે. સંવિધાન આવી સત્તા પર કોઈ મર્યાદા મૂકતું નથી. તેમ છતાં, અદાલતોએ ન્યાયિક ઉચ્ચારો દ્વારા રિટ અદાલત દ્વારા સત્તાના ઉપયોગ અંગે સ્વયં-આરોપિત મર્યાદાઓ વિકસાવી છે. જ્યારે અસરકારક વૈકલ્પિક ઉપાય ઉપલબ્ધ હોય છે, ત્યારે વડી અદાલત સામાન્ય રીતે અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતી નથી. તેમ છતાં, જ્યારે રિટ અરજી સ્વીકારવામાં આવી હોય અને વર્ષો સુધી લંબિત રાખવામાં આવી હોય, ત્યારે માત્ર વૈકલ્પિક ઉપાયના અસ્તિત્વના આધાર પર જ રિટ અરજી નકારી કાઢવી યોગ્ય ગણાશે નહીં.

૭૩. એ નોંધવું પણ સપ્રસંગ છે કે ટ્રસ્ટીઓ દ્વારા અપનાવવામાં આવેલ અપીલનો ઉપાય, વર્ષ ૨૦૧૬માં કલેક્ટર દ્વારા પસાર કરાયેલા આદેશ વિરુદ્ધનો હતો, જે રિટ અરજી દાખલ કરવામાં આવી હતી ત્યારથી લગભગ બે દાયકાઓ પછીનો હતો. કલેક્ટરના આદેશ અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી અપીલ જેવી અનુવર્તી પરિસ્થિતિ, મારા મત અનુસાર, વૈકલ્પિક ઉપાય ઉપલબ્ધ હોવાના આધાર પર રિટ અરજીને નામંજૂર કરવાનું ન્યાયસંગત ઠરાવતી નથી.

૭૪. મારી માનનીય સહન્યાયાધીશે નોંધ્યું છે તેમ, ૧૯૮૭માં દાખલ કરવામાં આવેલી રિટ અરજી વડી અદાલતમાં લગભગ ત્રણ દાયકાઓ સુધી બાકી રહી હતી. એકવાર રિટ અરજી સ્વીકારી લેવામાં આવી અને બાકી રાખવામાં આવી હોય, તો તેને રેવન્યુ બોર્ડ સમક્ષ અપીલના વૈકલ્પિક ઉપાયના અસ્તિત્વના આધારે નામંજૂર કરવી જોઈએ નહીં.

૭૫. વૈકલ્પિક ઉપાયના અસ્તિત્વને ધ્યાનમાં રાખીને રિટ અરજીની જાળવણીશક્તિ અંગેનો પ્રશ્ન નક્કી કરતી વખતે, આ અદાલત એ વાત ભૂલી શકતી નથી કે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ અધિકારાધિકારરૂપ રિટો જારી કરવાની સત્તા સ્વભાવથી પૂર્ણ છે. વડી અદાલત, પ્રકરણના તથ્યોને ધ્યાનમાં

રાખીને, રિટ અરજી સ્વીકારવી કે ન સ્વીકારવી તે અંગે વિવેકાધીન સત્તા ધરાવે છે. વૈકલ્પિક ઉપાયનું અસ્તિત્વ, કે તેનો આશ્રય લેવાયો હોવો પણ, રિટ અદાલતના અધિકારક્ષેત્ર સાથે કોઈ સંબંધ ધરાવતું નથી. ભલે કોઈ પક્ષકાર અપીલીય અધિકારક્ષેત્રનો આશ્રય લઈને, તેમજ અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળના અધિકારક્ષેત્રનો પણ આશ્રય લઈને, પહેલેથી જ વૈકલ્પિક ઉપાયનો ઉપયોગ કરી ચૂક્યો હોય, તો પણ તે જ રાહત માટે પક્ષકાર અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળની કાર્યવાહી આગળ વધારવાનો વિકલ્પ પસંદ કરી શકે.

૭૬. કેટલીક સુપ્રતિષ્ઠિત અપવાદી પરિસ્થિતિઓ એવી છે જ્યાં વૈકલ્પિક ઉપાયનો અવરોધ લાગુ પડતો નથી. જ્યાં સત્તાધિકારીએ અધિકારક્ષેત્ર વિના કાર્ય કર્યું હોય, ત્યાં આ સર્વોચ્ચ અદાલતે, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, કુંતેશ ગુપ્તા વિ. હિંદુ કન્યા મહાવિદ્યાલય, સીતાપુર, યુ.પી. એન્ડ અન્યોના મેનેજમેન્ટ, અહેવાલિત (૧૯૮૭) ૪ એસ.સી.સી. પરખ માં ઠરાવ્યા મુજબ, વડી અદાલતે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ પોતાના અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ વૈકલ્પિક ઉપાય ઉપલબ્ધ હોવાના આધારે કરવાની ના પાડવી જોઈએ નહીં. વિવાદિત કાર્યવાહી હાથ ધરવા માટે સત્તાધિકારી પાસે પૂર્ણ અધિકારક્ષેત્રનો અભાવ, જેમ કે આ કેસમાં છે, રિટ અરજીએ વિચારણા માટે સ્વીકારવા હંમેશા યોગ્ય આધાર બને છે.

૭૭. ઉપરાંત, મ્યુનિસિપલ કાઉન્સિલ, ખુરાઈ અને અન્ય વિ. કમલ કુમાર અને અન્ય, જેનો અહેવાલ એ.આઈ.આર. ૧૯૬૫ એસ.સી. ૧૩૨૧ માં પ્રકાશિત થયેલો છે, એમ.જી. એબ્રોલ, એડિશનલ કલેક્ટર ઓફ કસ્ટમ્સ, બોમ્બે અને અન્ય વિ. શાંતિલાલ છોટેલાલ એન્ડ કો., જેનો અહેવાલ એ.આઈ.આર. ૧૯૬૬ એસ.સી. ૧૯૭ માં પ્રકાશિત થયેલો છે, તથા સ્ટેટ ઓફ યુ.પી. એન્ડ અધર્સ વિ. ઇન્ડિયન હ્યૂમ પાઈપ કો. લિ., જેનો અહેવાલ (૧૯૭૭) ૨ એસ.સી.સી. ૭૨૪ માં પ્રકાશિત થયેલો છે, એવા આ અદાલતના નિર્ધારણ મુજબ, જ્યારે કોઈ પક્ષકારને વૈકલ્પિક ઉપચાર ઉપલબ્ધ હોય ત્યારે વડી અદાલતે રિટ અરજીએ વિચારણા ન

કરવી જોઈએ એવો કાયદાનો કોઈ નિયમ નથી. આ હંમેશાં અદાલતના વિવેકનો વિષય રહે છે અને જો વડી અદાલતે તે વિવેકનો ઉપયોગ અયોગ્ય રીતે અથવા તર્કવિરુદ્ધ રીતે કર્યો ન હોય, તો વડી અદાલત દ્વારા વિવેકના પ્રયોગમાં આ અદાલત હસ્તક્ષેપ ન કરે, તેવી આ અદાલતની સ્થાપિત પ્રથા છે. હાલના કેસમાં વડી અદાલતે રિટ અરજી સ્વીકારી છે અને તેમાંથી ઉદ્ભવતા કાયદાના પ્રશ્નનો નિર્ણય કર્યો છે અને મારા મત મુજબ યોગ્ય રીતે કર્યો છે. મારા દ્રષ્ટિકોણે, માત્ર વૈકલ્પિક ઉપચારના અસ્તિત્વના આધાર પર, વડી અદાલતના આદેશને રદ કરવા માટે સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૩૬ હેઠળના અમારા અધિકારક્ષેત્રમાં હસ્તક્ષેપ કરવો ન્યાયસંગત ગણાય નહીં. આ અદાલતે, અન્યોની સાથે, કનક વિ. યુ.પી. આવાસ એવમ વિકાસ પરિષદ અને અન્ય, જેનો અહેવાલ (૨૦૦૩) ૭ એસ.સી.સી. ૬૮૩ (૭૦૧) માં પ્રકાશિત થયેલો છે, તે મામલામાં નિર્ધારિત કર્યાનું છે કે, એકવાર રિટ અરજી સ્વીકારી લેવામાં આવે અને મુદ્દાની ગુણવત્તા પર વિસ્તૃત દલીલો સાંભળવામાં આવે, ત્યારબાદ રિટ અરજદારએ વૈકલ્પિક ઉપચારનો આશ્રય લેવો જોઈએ હતો એવી દલીલ કરવી અત્યંત મોડું ગણાય.

૭૮. મારી દ્રષ્ટિએ, વડી અદાલતે રિટ અરજી યોગ્ય રીતે મંજૂર કરી છે. મારી દ્રષ્ટિએ, આ અપીલ નામંજૂર થવા પાત્ર છે.

આદેશ

અભિપ્રાયોમાં રહેલા ભિન્નતા અને ભિન્ન નિર્ણયોને ધ્યાનમાં રાખીને (માનનીય આર. બાનુમતિ, ન્યાયમુર્તિ અપીલ મંજૂર કરી હતી અને માનનીય ઈન્દિરા બેનર્જી, ન્યાયાધીશે અપીલ નામંજૂર કરી હતી), આ મુદ્દો ભારતના માનનીય મુખ્ય ન્યાયાધીશ સમક્ષ વિશાળ પીઠને સંદર્ભિત કરવા માટે મૂકવામાં આવે. દિવ્યા પાંડે વિશાળ પીઠને સંદર્ભિત.

વિષય:—રાજસ્થાન અધિકૃત વારસદાર વિના રહેલ મિલ્કત રાજ્યને પ્રાપ્ત થવા બાબત (એસ્ટીટ અને બોના વેકેન્ટિયા) અને રિટ અધિકારક્ષેત્ર અંતર્ગત વૈકલ્પિક ઉપાયનો સિદ્ધાંત

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: *The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.*
